

Ára: 1250 Ft

9 770324 460002

23011>

Az első világháború utáni évtizedekben az Amerikai Egyesült Államok a világon szinte mindenütt, sok mindenben, sokak gondolataiban megtalálható volt. Amerika Magyarországon is a hétköznapi realitás része lett, hiszen a túrkevei lakodalomtól kezdve a Zeneakadémiáig nagyon eltérő helyszíneken tűnt fel. „Mindenütt való” volt, felbukkant sokféle tárgyban, élethelyzetben, szokásban és a szűkebb-tágabb világról, a jövőről való gondolkodásban. A távoli, óceánon túli Amerika éppúgy sok ember fantáziáját mozgatta meg, ahogy a nemzeti térben megjelenő Amerika.

SIPOS BALÁZS

„AMERIKA,
EZEREMELETES
MENNYORSZÁG”

AMERIKA ÉS AZ
AMERIKANIZMUS
A HORTHY-KORI
NYILVÁNOSSÁGBAN

NAPVILÁG KIADÓ

1114 BUDAPEST,
VILLÁNYI ÚT 11-13.

WWW.NAPVILAGKIADO.EU

A széles körű alap kutatásra épülő kötet az amerikai kultúra Horthy-kori jelenlétét tárgyalja, részben új szempontokat felvetve. A historiográfiai környezet és a globalizációértelmezések alapos bemutatása után a könyv számos forrást idézve elemzi az amerikai populáris kultúra (jazz, tánc, film, regény stb.) megjelenését, hatását és elterjedését, a hétköznapi élet alakulását, a nőideál változását és az amerikanizmus ábrázolásának különféle típusait békeidőben és a háborúban. Bemutatja az USA világpolitikai, gazdasági és katonai szerepéről vallott nézeteket, és sajátos keresztmetszetét adja a Horthy-kornak is.

11

MOZGÓ VILÁG

2023/11

2023/11

Mellár Tamás tanulmánya az Orbán-rendszerről • Csillag István esszéje: Magyarország hátrafelé megy • Kolosi Tamással beszélget Jankovics Márton • Grisélidis Réal szövegei Bognár Róbert bevezetőjével • Szilágyi Zsófia Emma novellája

Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • G. István László • Gárdonyi László • Gerzsenyi Gabriella • Gömöri György • Hargitai Miklós • Jenei Gyula • Kiss Judit Ágnes • Kőrösi Imre • Mélyi József • Parászka Boróka • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Vadas József • Vásárhelyi Mária • Végel László

MOZGÓ VILÁG

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

BOGNÁR RÓBERT 1947-ben született Braunau am Innben. Fordító, dramaturg, lapunk volt főszerkesztő-helyettese. József Attila-díjas.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

CSILLAG ISTVÁN 1951-ben született Budapesten. Közgazdász, a Medgyessy-kormány gazdasági és közlekedési minisztere. Legutóbbi könyve: *Tetszetek volna forradalmat csinálni* (2022).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

G. ISTVÁN LÁSZLÓ 1972-ben született Budapesten. József Attila-díjas költő, műfordító, esszéíró, tanár. Legutóbbi könyve: *Úgy felejt nyitva* (2021).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GERZSENYI GABRIELLA 1977-ben született Beregszászon. 2000-től tizenhat évig Brüsszelben az Európai Unió tisztviselőjeként dolgozott, a Szentendrei-szigeten él. Legutóbbi kötete: *Brüsszel után szabadon* (2021).

GÖMÖRI GYÖRGY 1934-ben született Budapesten. Költő, irodalomtörténész, műfordító, egyetemi oktató. Legutóbbi könyve: *Aikonyi séta* (2022).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

JANKOVICS MÁRTON 1985-ben született, a Prizma filmművészeti folyóirat alapító szerkesztője. 2017 óta a 24.hu kulturális újságírója.

JENEI GYULA 1962-ben született Abádszalókon. Költő, szerkesztő, újságíró, tanár, az Eső irodalmi lap alapító főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Szabadulószo* (2022).

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *Egy nőalak szürke kontúrja* (2023).

KÖRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Poeta.doc. Versek-ről prózában* (2022).

MELLÁR TAMÁS 1954-ben született Alsónyéken. Közgazdász, statisztikus, az MTA doktora, a Párbeszéd parlamenti képviselője. Legutóbbi műve: *Szemben az árral – Rendhagyó közgazdasági előadások* (2015).

MÉLYI JÓZSEF 1967-ben született Budapesten. Művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatója.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉAL GRISÉLIDIS 1929-ben született Lausanne-ban. Író, festő, prostituált. 2005-ben hunyt el.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-éremdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói író. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZILÁGYI ZSÓFIA EMMA 1955-ben született Debrecenben. Író, jelenleg Budapesten él. Legutóbbi könyve: *Szonja* (2022).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Szinyova Gergő munkái (Kisterem Galéria).

fonté
NATURA

Természetes ásványvíz

100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT
PET PALACKBAN

Mellár Tamás	3	Az Orbán-rendszer – ahogyan én látom <i>Tanulmány</i>
Csillag István	29	Magyarország hátrafelé megy <i>Esszé</i>
Jankovics Márton	38	Ha csinálják, nem gond, ha olvasnak róla, gyermekellenes <i>Beszélgetés Kolosi Tamással</i>
	47	Író, festő, prostituált <i>Színi monológ</i> <i>Grisélidis Réal</i> műveiből <i>Bognár Róbert</i> bevezetőjével
Gerzsenyi Gabriella	61	Miska bácsi és az ördög <i>Novella</i>
Szilágyi Zsófia Emma	64	Családi album <i>Novella</i>

Hónapló

Dalos György	66	Ammán
Hargitai Miklós	69	Nem értjük
Végel László	72	A röszkői purgatórium és a banjskai csata
Parászka Boróka	75	Ha felszáll az irracionalitás köde
Kiss Judit Ágnes	79	Fekete-piros dal <i>Vers</i>
Gömöri György	81	Provanszi szélután <i>Vers</i>
Jenei Gyula	81	Könyves, rohadós <i>Vers</i>
G. István László	83	Védtelen, Térdepelve, Felhőre várva <i>Versek</i>
Gárdonyi László	85	Képatlasz az internet korában <i>Szinyova Gergő</i> munkáiról

Reflex

Révész Sándor	92	A reménytelen Petőfi
---------------	----	----------------------

-ról, -ről

Pető Iván	101	Történelem és jelen idő
Kőríz Imre	105	Az utolsó előtti magyar
Csepeli György	110	Déjà vu?
Csengery Kristóf	113	Vallomások
Stuber Andrea	116	Béllufi
Mélyi József	118	Az emlékeztetés helyszínváltozásai
Vadas József	122	Zöld berkekben jártam
Vásárhelyi Mária	126	Kőbunkó fiatalok

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1250 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 10 980 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MÁZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK Új Köztársaságért
Alapítvány

CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Salusinszky András

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

2

Mozgó Világ 2023/november

negyvenkilencedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfeloszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Az Orbán-rendszer – ahogyan én látom

Végigtekintve a magyar gazdaságon és társadalmon, a sok évet megért ember számára óhatatlanul merül fel a kérdés, hogy miként kerültünk ilyen siralmas állapotba, ilyen kilátástalan helyzetbe harminchárom évvel az oroszok kivonulása és a szabad választások után. A szovjet típusú szocialista rendszertől való megszabadulás, a polgári demokráciára és a piacgazdaságra való áttérés után a magyar társadalom túlnyomó többsége valami jobbat várt az új rendszertől.

De csalódnuk kellett, mert ami most van, az még a nyolcvanas évek szocializmusánál is rosszabb. Amint ezt a mondatot leírtam, felmerült bennem, hogy erre az Orbán-hívők rögtön azzal vágnának vissza, hogy ez egyáltalán nincs így, mert 2010 után immár a negyedik választáson is kétharmados többséget szerzett a Fidesz és az Orbán-kormány, tehát az emberek többsége igenis elégedett azzal, ami az elmúlt évtizedekben végbement Magyarországon. Nos, már ebből a megjegyzésből is kitűnik, hogy nem is annyira egyszerű sommás véleményt alkotni a mögöttünk hagyott évtizedekről. Azért persze nem mondhatunk le az értékelésről, de számot kell vetni azzal, hogy nem lehet egyszerűen elintézni a dolgot.

A részletesebb elemzéshez két, egymással összefüggő kérdésre kell válaszolni. Egyfelől hogy milyen is ez az Orbán Viktor politikai vezetésével létrehozott nemzeti együtt-

működés rendszere (NER). Másfelől pedig, hogy miként jutottunk idáig az 1990-es első szabad választás után. A két kérdésre az említéshez képest fordított sorrendben próbálunk válaszolni, remélve azt, hogy a gazdaságtörténeti út felvázolása segítséget nyújt abban is, hogy miként értékeljük a NER rendszerét. Nyilván nemcsak a gazdaságtörténeti, hanem az eseménytörténeti, politikátörténeti út felvázolására is szükség volna a jobb megértés szempontjából. Ezekre azonban a kellő szakismeret hiánya miatt nem vállalkozom. Abban reménykedem, hogy a gazdaságpolitikai közelítésmód is képes lesz a lényeges elemek megragadására.

Sok tényező alakította az elmúlt harminc év történéseit, a teljes okozati összefüggésrendszert nem lehet feltárni, még csak próbálkozni sem érdemes a teljességre való törekvéssel. Az elemző feladata az, hogy próbálja meg kiválasztani azokat a legfontosabb tényezőket, amelyek lényeges befolyást gyakoroltak az események alakulására. Persze ezáltal szubjektívvé válik az elemzés, hiszen az elemző értékjavasztásától is függ az eredmény. Ezért az alant olvasható elemzés saját, szubjektív véleményemet tükrözi, azt mondja el, hogy én miként láttam a történetet. Mentségemre legyen mondva, hogy nincs egyetlen, objektív tudományos nézőpont és eszköztár a vizsgálathoz. Nincsen ugyanis olyan tudományos mód-

szertan, amely a priori meg tudná mondani, hogy az elemző munkának milyen területekre és milyen mélységben kell koncentrálnia, és milyen vizsgálati eszközöket célszerű használni.

Három területet jelöltem meg, amelyeket meghatározó jelentőségűnek tartok a tekintetben, hogy megértsük, miért így alakult az elmúlt bő három évtized. Az *első* a történelmi múlt, az az út, amelyet a magyar társadalom és gazdaság a rendszerváltozás előtti évtizedekben megtett. Tekinthejtük ezt útfüggőségnek is, különösen akkor, ha nemcsak a megörökölt gazdasági elemek (tulajdonviszonyok, technikai eszközök, gazdasági szerkezet, munkakultúra stb.) bírnak nagy jelentőséggel a jövő tekintetében, hanem a társadalom értékrendje is, amely tudvalevően nagyon lassan változik.

4 *A második* fontos terület a szűkebb és tágabb nemzetközi gazdasági, társadalmi és politikai közeg, amelyben Magyarország végigjárta ezt az utat. Kis, nyitott országként eléggé egyértelmű, hogy erős befolyást gyakoroltak ránk a világgazdaság változásai. Európa közepén az is könnyen érthető, hogy a társadalmi és politikai változások is gyorsan elértek bennünket, és hatást gyakoroltak a hazai történésekre.

A harmadik fontos tényező a konkrét történéseket alakító személyek viselkedése. Itt elsősorban Orbán Viktorra kell koncentrálni, hiszen a NER-rendszer az ő szüleménye, a Fidesz választási győzelmeinek ő volt és marad a kovácsa. Nélküle nem tudta volna ez a párt bejárni azt az utat, amely ötször is győzelmet hozott számukra, és immáron szinte teljes az egyetértés a politikai

elemzők körében a tekintetben, hogy választáson nem is lehet a Fidesz–KDNP-koalíciót legyőzni.

A késő kádári rendszer – a kályha, ahonnan elindultunk

Természetesen lehetne korábról is kezdeni az elemzést, de akkor vagy a terjedelem lenne túlzottan nagy, vagy pedig a tanulmány kitűzött célját veszítenénk szem elől. Szóval maradjunk a múlt század nyolcvanas éveinél mint kiindulópontnál.

A szovjet típusú gazdasági rendszer magyar, kádárista változatának két jól látható – a külső megfigyelők által sokszor megcsodált – jellemzője volt. Az *egyik jellemzője*, hogy bizonyos területeken *liberalizálta, decentralizálta* a gazdasági rendszert. Ennek jól látható elemei voltak a termelőszövetkezeti melléküzemágak, a kiterjedt háztáji magángazdaságok, a különféle kisszövetkezetek, a munkahelyi gazdasági munkaközösségek és egyéb magánvállalkozások.

A felsorolt területeken sokkal szabadabb termelés folyt, mint a klaszszikus szocialista nagyvállalatoknál, itt nem érvényesült olyan erőteljesen a központi gazdaságirányítás piacokorlátozó hatása. A szabadabb működés némiképpen oldotta a merev központi irányítási rendszer okozta anomáliákat. A második vagy szürkegazdaság, ahogyan ezt a kiterjedt magánjellegű működési formákat nevezték, sok területen javította az ellátást, felszámolta a hiányt, jelentősen hozzájárult a keleti exporthoz, növelte az emberek jövedelmét. Persze mindennek az ára a hivatalos munkaidő utáni – az egészségre is ártalmas – nagymértékű túlmunka volt.

A *másik* ugyancsak szembetűnő tulajdonsága volt a kádári rendszernek, hogy viszonylag szerény, de mégis érzékelhető (különösen, ha a többi szocialista országgal hasonlítjuk össze) *jóléti rendszert* épített ki. Ez megnyilvánult abban, hogy a központi vezetés a lakossági fogyasztást csak igen komoly egyensúlyi problémák esetén engedte csökkenteni, és abban is, hogy az egész társadalomra kiterjedő, elfogadható szintű oktatási, egészségügyi, családtámogatási és nyugdíjrendszert tartott fenn.

Mindezekkel együtt azonban továbbra is fennmaradt a szovjet típusú rendszerek két meghatározó jelentőségű alapvonása: az *alacsony produktivitás* (rossz hatékonyság, lassú termelékenységnövekedés) és a *gyenge nemzetközi versenyképesség*. E két jellemvonás abból adódik, hogy a központi irányítási rendszer nem engedte érvényre jutni a piaci típusú, hatékonysági elvek szerint működő erőforrás-allokációt. A szocialista nagyvállalatok adták a termelés döntő részét, és ezáltal determinálták a gazdaság makroszerkezetét, de ezen vállalatok fejlődését nem a piaci versenyképességük határozta meg, hanem a fejlesztési forrásokat újraosztó szocialista párti felső vezetés. Ez az erőforrás-allokáció nemcsak hogy nem volt piacokonform, de sok esetben igen primitív, önkényes jellegű volt, voluntarista módon próbálta megszabni a gazdaság alapszerkezetét.

A *második* (nem szocialista) gazdaság ugyan valamennyit javított a hatékonyságon és a versenyképészen, de lényegileg nem tudta megváltoztatni a rendszer alapkarakterét. A nemzetgazdasági szinten jelentkező alacsony produktivitás

azt jelentette, hogy a gazdaság nem tudott elegendő nettó terméket (hozzáadott értéket, GDP-t) előállítani, amely elég lett volna az érzékelhető fogyasztás növekedéséhez, és biztosítani tudta volna a gazdasági növekedéshez szükséges tőkeállománybővülést.

A jelenség magyarázata kézenfekvő, jóllehet kevesen fogalmazták meg. Ha alacsony a gazdasági rendszer hatékonysága, és ezért a bruttó termelés (kibocsátás) jobban nő, mint a nettó termék (GDP), akkor állandó feszültség lép fel a gazdaságban, mert a munkások az elvégzett munkájuk után akarnak bért kapni (ami a bruttó termeléssel arányos), de a rendelkezésre álló, elfogyasztható jószág mennyisége ennél lassabban nő. És ugyanez a helyzet a beruházások vonatkozásában is: a tőkeállomány bővülésének a bruttó termelés szerint kellene alakulnia, de a forrás csak a lassabban növekvő hozzáadott értékből lehetséges.

Az egész szocialista rendszert végigkísérte ez a krónikus felhasználási feszültség, és ennek következtében a szocialista vezetések dilemmája is volt, hogy melyik felhasználási területnek adjanak prioritást. A hagyományos szovjet típusú szocialista rendszerekben és az ötvenes évek magyar rendszerében is többnyire a lakossági fogyasztás erőszakos visszafogásával rendezték a szükségszerűen fellépő egyensúlyi feszültségeket. A kádári rendszerben azonban próbálták védeni a fogyasztást, és ezért többnyire a beruházások visszafogásával kezelték a felhasználási feszültséget. Ezért alakultak ki nálunk a beruházási ciklusok és vált általánossá a „húzd meg – ereszd meg” gazdaságpolitika.

A hetvenes-nyolcvanas években azonban megjelent egy új forrás is, mégpedig a külföldi, elsősorban nyugati hitelek formájában. Ha hitelekkel lehet bővíteni a felhasználható forrásokat, akkor egyszerre nőhet érzékelhető módon a fogyasztás és a növekedés fenntartásához szükséges beruházás. Ez volt az aranykornak nevezett kádári időszak alapja, és nem a jól vagy jobban működő gazdaság, de még csak nem is a második gazdaság felútása. A nyugati hitelek átmenetileg a gyenge versenyképesség problémáját is kezelték, mert a keményvalutában felvett hitelek segítségével akkor is dinamikusabban bővíthetett az import, ha az exportunk nem tudott ezzel lépést tartani.

Persze csak egy darabig lehetett ezt a „gazdasági csodát” fenntartani, mert az egyre több és több hitel után egyre több és több kamatot kellett fizetni a kölcsönadóknak, és hát a visszafizetések is megkezdődtek. A nyolcvanas évek közepére már olyan mértékűvé vált a külföldi eladósodás, hogy mindenképpen szükségessé vált volna a jelentős, drasztikus fogyasztás- és beruházás-visszafogás. Ezt azonban az akkori pártvezetés nem vállalta föl, reménykedett az újabb nyugati hitelekben és a szovjetek (oroszek) segítségével. De egyik sem érkezett meg, és ezért nem maradt más, mint az előre menekülés a rendszerváltásba. Aminek egyébként a nemzetközi helyzet is kedvezett.

Fontos tehát hangsúlyozni, hogy a rendszerváltást nem a hatalomnak alárendelt emberek kezdeményezték és harcolták ki, hanem a hatalmon lévő párt- és gazdasági elit indította el és vitte végbe. Az embereket nem lecsillapítani, hanem ellenkezőleg,

meggyőzni kellett arról, hogy milyen jó lesz majd a rendszerváltás után, mert megszabadulhatunk a bürokratikus túlszabályozástól, és kinyílnak a nagyközönség számára a nyugati fogyasztási piacok.

Ez a furcsa helyzet azért állhatott elő, mert aszimmetrikus helyzet alakult ki a késő Kádár-korszakban. Az emberek munkavállalói oldalról nem érzékelték a piac hatását, nem kellett tartaniuk attól, hogy elveszíthetik a munkahelyüket, hogy tartósan munkanélkülivé válhatnak. A szocialista rendszer vívmánya volt a teljes foglalkoztatás, és ezt tűzön-vízen át fenntartotta a politikai vezetés, még annak árán is, hogy a szocialista vállalatoknál 20-25 százalékra emelkedett a túlfoglalkoztatás mértéke, és nem lehetett komoly teljesítménykritériumokat előírni a munkavállalóknak. A nagyobb és jobb teljesítmény elérésére pedig az adott körülmények között nem volt mód megfelelő érdekeltiségi rendszer kialakítására.

Mindenkinek volt biztos munkahelye. Nem kellett sokat dolgozni, igaz, a foglalkoztatottak nem is kaptak magas fizetést. Az alacsony fizetéseket a második gazdaságban végzett tevékenységekből pótolták ki. A laza munkapiaci viszonyokkal szemben viszont a fogyasztási javak területén egyre erőteljesebbé vált a piac, egyfelől a növekvő nyugati import, másfelől a nem szocialista szektor növekvő szerepe miatt. A második gazdaságban végzett vállalkozói tevékenységek számára is kedvezően alakultak a viszonyok, mert ismert belső piacra kellett termelniük, s nem kellett tartaniuk a hazai szocialista nagyvállalatok versenyétől, mert azok nem a piaci igényeket, ha-

nem a központi elvárásokat akarták kielégíteni, létük és prosperitásuk ugyanis ettől függött. De nem kellett komolyan tartani a külföldi, elsősorban nyugati konkurenciától sem, mert azokat a magas büntetővámok távol tartották a magyar piacoktól.

Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy az emberek viszonylag jó elvoltak a késő kádári rendszerben, mert a rendszer biztonságot adott nekik munkavállalóként, ugyanakkor fogyasztóként egyre nagyobb lehetőségeket nyitott ki számukra. S mindezek tetejében még egy viszonylag kiterjedt szociális-jóléti rendszer juttatásait is élvezhették. Egyetlen probléma volt csak, de ez végzetesnek bizonyult, nevezetesen, hogy a rendszer gazdasági oldalról nem volt fenntartható, a bevonható külső források pedig elfogytak.

A rendszerváltás sokkja és ami utána jött

A kilencvenes évek euforikus hangulatban teltek, mert ekkor szinte minden megtörténhetett, amiben korábban még csak nem is nagyon reménykedhettünk: kimentek az oroszok, szabad választások voltak, többpártrendszerű parlamentünk lett, a nemzetközi tájékozódásunkban meghatározóvá vált a nyugati orientáció. Ez is közrejátszott abban, hogy milyen jelentős negatív sokként élte meg a magyar társadalom a gazdasági rendszerváltást, a piacgazdaságra való átállást.

Munkavállalók százezrei veszítettek el a munkahelyeiket a szocialista nagyvállalatok megszűnésével. Másfél millió ember vált munkanélkülivé (a munkanélküliségi ráta 13 százalék fölé emelkedett 1991-re), abban az országban, amelyben a ko-

rábbi évtizedekben az emberek nem is tudták, hogy milyen munkanélkülinek lenni. De nemcsak a munkahelyüket veszítették el, hanem az életterük egy részét is, hiszen a szocialista nagyvállalatoknak többnyire volt saját bölcsődéjük, óvodájuk, üdülőjük, kulturális egyesületük, amelyeket ingyen vagy nagyon olcsón használhattak. Ezeket mind bezárták a nagyvállalatok felszámolásával.

A magánvállalkozásba való menekülés sem bizonyult könnyű útnak, hiszen kezdőtőke és tapasztalat hiányában szerfelett nehéz elindulni. S ráadásul szinte azonnal jelentkeztek a nyugati versenytársak a külpiacon liberalizáció következményeként. Hamar kiderült, hogy azok a második gazdaságbeli tapasztalatok, amelyet kétlaki vállalkozóink a szocialista rendszerben szereztek, hasznavehetetlenek, mert egészen más piaci körülmények alakultak ki.

A gyors ütemben végrehajtott privatizáció, amely „a legrosszabb magántulajdon is jobb, mint a legjobb állami tulajdon” jegyében zajlott, semmi jóval nem kecsegtetett. Létrejött ugyan az új magánvállalkozói réteg, de ez nem a piaci szelekció szerint alakult ki, hanem a kapcsolati tőkék alapján, jobbra a korábbi hatalmi elit került pozícióba. És természetesen a külföldi tőke, amely sok esetben potom pénzen tudott megszerezni vállalati vagyonekat és piacokat. Valódi, hatékony piac azonban a legtöbb termék tekintetében nem alakult ki. A korábbi monopolpozíciók megmaradtak, csak a szereplők változtak.

A kisemberek szinte teljesen kimaradtak a privatizációból és a kárpótlásból. Számukra a rendszerváltás

elhibázott projekt volt, ők sokkal inkább maradtak volna a szocialista rendszerben. Így aztán a rendszer-váltást megvalósító Antall-kormány és az MDF óriásit bukott az 1994-es választáson. Visszajöttek a szocialisták, akiktől a választópolgárok azt várták, hogy adják vissza számukra a biztonságot, a nyugodt, kiszámítható életet. De ismét csalódniuk kellett, mert az MSZP–SZDSZ-kormány tovább folytatta a privatizációt, aztán még rátett egy lapáttal, és az energiaszektor, valamint a szolgáltató szektorok jelentős részét is privatizálta.

Mindezekén túl egy drasztikus stabilizációs programot (Bokros-csomag) is keresztülvitt a szocialista–szabaddemokrata koalíció. A programnak voltak szükséges elemei, hiszen a radikális átalakítás, a gyors ütemű külpiazi liberalizáció következtében bekövetkezett vállalati csődök és a nagy munkanélküliség, valamint a szocializmusból örökölt óriási mértékű államadósság komoly egyensúlyi feszültségeket idézett elő (magas államháztartási és külkereskedelmi hiány és infláció, az adósságterhek növekedése). De a Bokros-csomag hozzá akart nyúlni a jóléti-szociális rendszerhez is. A mögöttes elmélet, amely ezt alátámasztani hivatott, a koraérett jóléti állam koncepciója volt, vagyis hogy ezen a fejlettségi szinten az ország nem engedhet meg magának ilyen magas jóléti kiadásokat. Ez elméletileg is nehezen védhető koncepció volt, miközben egyes jóléti funkciók felszámolása nem hozott sokat a költségvetés konyhájára, igen népszerűtlen intézkedéscsomag volt. Az emberek ezt ellenük irányuló komoly támadásként értékelték,

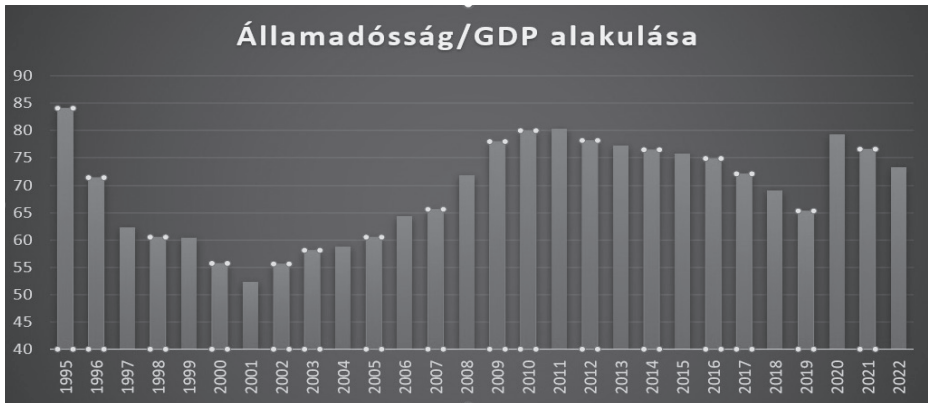
hiszen éppen akkor veszítették el munkapiaci kedvező pozíciójukat, így tehát visszavonulási lehetőségük sem maradt.

1998-ra a választópolgárok többsége úgy értékelte a történéseket, hogy a szocialista utódpart sem akarja megvédeni az ő késő kádári világot, sőt még rosszabbak, mint amilyen az előttük regnáló jobboldali konzervatív kormány volt, amely a szociális piacgazdaságot ígerte, de semmi sem lett belőle. A szükséges gazdasági konszolidáció terheinek csökkentése helyett a Horn-kormány nem lassítani akarta az átállást, a piaci nyitást és a privatizációt, hanem ellenkezőleg, gyorsította. Ez pedig tovább növelte a lakosságra rakódó terheket, miközben még szélesebbre tárta a kaput a nyereszkezdő külföldi tőke és a hazai újonnan kialakuló nómenklatúra-burzsóázia előtt.

Érdemes megjegyezni, hogy nálunk jelentősen módosultak a politikai szerepek és nyilván az ideológiák is, mert a magukat baloldalinak tekintő pártok (MSZP és SZDSZ) kifejezetten neokonzervatív (nyugati gazdaságtörténeti osztályozás szerint: újklasszikus) gazdaságpolitikát folytattak 1994 és 1998 között, miközben a magukat politikailag konzervatívnak tartó pártok (Fidesz, MDF, KDNP) inkább hajlottak az állami beavatkozáson alapuló szociális piacgazdaság ideája felé.

Az MSZP–SZDSZ-koalíció 1998-ban elveszítette a választást, jött az első Orbán-kormány a polgári demokrácia jelszavával és annak ígéretével, hogy a félrecsúszott rendszerváltást kiigazítják, Magyarország pedig visszatér a történelem főútcájára, arra az útra, amelyet a

1. ábra

fejlett nyugati országok tapostak ki. Ez a vállalás csak igen részlegesen sikerült, de tegyük hozzá gyorsan, hogy már csak azért is, mert a négy esztendő igen rövid időszak az ilyen jelentős változás véghez viteléhez. Márpedig Orbánéknak 1998-ban csak ennyi adatott.

A Fidesz vezette koalíciós kormány sem a privatizáció és liberalizáció, sem a jóléti rendszer átalakítása területén nem követte elődje megkezdett munkáját. Sokkal inkább lassítani akarta a rendszerátalakítás folyamatát, és leállította a megkezdett reformokat. A konszolidációs törekvések eredményeként jelentősen, évenként 3-5 százalékkal nőtt a GDP, az infláció 10 százalék alá csökkent (1995-ben 28 százalék fölött volt) és az adósság/GDP hányados is csökkenő pályára állt, a korábbi 80 százalékról 53 százalékra mérséklődött (1. ábra).

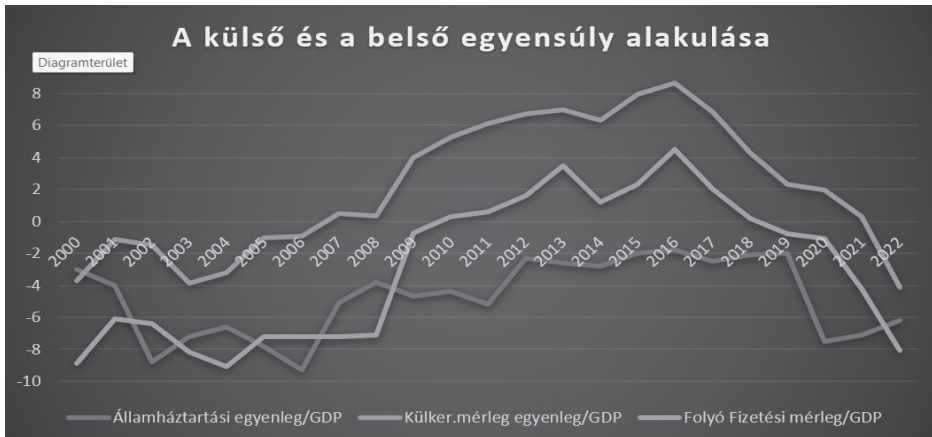
2002-re felkészültnek látszott az ország az Európai Unióhoz való csatlakozásra, még az euró bevezetése is látóhatáron belülre került. A vitathatatlan gazdasági eredmények mögött azonban továbbra is ott maradt a *nagy elosztási rendszerek* (oktatás, egészségügy, nyugdíjrendszer) *króni-*

kus betegsége: a permanens finanszírozási hiány és a nem célirányos, nem hatékony működés. Ezzel még csak elvi szinten sem kívánt foglalkozni az Orbán Viktor vezette kabinet.

Bár a négy év során nőtt a Fidesz népszerűsége, ahhoz azonban nem volt elég, hogy újabb választást nyerjen. A szocialisták mozgósítani tudták a szegény, leszakadó rétegeket, elsősorban a kisnyugdíjasokat és az állami alkalmazottakat, nyerni tudták a 2002-es országgyűlési választáson, és ismét az SZDSZ-szel alakítottak kormányt.

A magyar beteg – a fiskális alkoholizmus áldozata

A 2002-ben megalakuló Medgyessy-kormány próbált tanulni a korábbi hibáiból, és nem engedte meg az SZDSZ-nek, hogy szigorú konzervatív restriktív politika érvényesüljön a gazdaságban. A köztisztviselők és a közalkalmazottak 50 százalékos béremelésével elindult az elvtelen osztogatás gyakorlata. Nem azért volt elvtelen, mert emelték e körben a fizetéseket, hanem azért, mert ez nem kapcsolódott össze a nagy elosztási rendszerek reformjával. A költségvetés 2002 után egészen 2011-ig

végig jóval 3 százalék feletti hiányt produkált, vagyis egyszer sem sikerült betartani a maastrichti kritériumot (2. ábra). Az adósság/GDP-hányados újfent növekedési pályára állt. A monetáris politika próbált ugyan szigorú maradni, de nem tudta negligálni a fiskális expanziót. Ennek a helyzetnek a jellemzésére adta Kopits György az igen találó *fiskális alkoholizmus* nevet.

A Medgyessy- és az utána következő Gyurcsány-kormány akkor élénkítette komoly mértékben a gazdaságot költségvetési kiadásokkal, amikor jó nemzetközi konjunktúra volt. Így tudtak viszonylag elfogadható növekedési ütemet produkálni és a lakossági fogyasztást érzékelhető módon emelni. Jutalmul megnyerték a 2006-os választást, de büntetésből rájuk maradt a súlyos egyensúlyhiánytól szenvedő gazdaság, amely azonnali beavatkozást igényelt. Ezt állapította meg Gyurcsány Ferenc miniszterelnök is elhíresült „őszödi beszédében”.

A megszorító gazdasági csomag jött is 2006 őszén, amely ugyan csökkentett valamennyit az óriási-ra nőtt költségvetési kiadásokon, de

lényegesen nem sikerült a kiáramolt többletkeresletet jelentősen csökkenteni. A megszorítócsomag jószerevével csak annyit ért el, hogy a gazdasági növekedés üteme jelentősen csökkent. Mindeközben a környező országokban a jó nemzetközi konjunktúrának köszönhetően magas volt a növekedési ütem. Magyarországon sem magas növekedés ütem, sem makroegyensúly nem volt, s ezért jogosan kezdték nemzetközi szinten a gazdaságunkat „*magyar betegnek*” nevezni.

S ha még nem volt elég a bajokból, akkor a gazdasági vezetés radikális (SZDSZ-es) szárnya elindította a nagy elosztási rendszerek reformját. Nyilván szükség lett volna a reformok megvalósítására, de nem így, ennyire kapkodva, komoly társadalmi viták és egyeztetések és a konszenzusra való törekvés szándéka nélkül. Így aztán az emberek csak azt érzékelték, hogy kötelező belépni a külföldi nagytőkések által gründolt magánnyugdíjpénztárak valamelyikébe, és ha orvoshoz mennek, akkor vizitdíjat kell fizetniük, a gyerekeiknek pedig az egyetemi képzésért fizetni kell.

Elképesztő mértékű felháborodást idéztek elő ezek az intézkedések. A Fidesz jó érzékkel használta ki a lehetőséget, és népszavazást kezdeményezett a vizitdíj és a tandíj vonatkozásában. A választópolgárok nagy többsége utasította el a többletfizetési kötelezettségeket, emiatt a kormány visszavonta azokat. A 2008-ban megtartott népszavazás már előrevetítette, hogy 2010 után újból Fidesz vezette kormánya lesz Magyarországnak, a kérdés nem a győzelem volt, hanem annak mértéke, nevezetesen, hogy lesz-e kétharmados többsége.

A szocialistákat azonban még az ág is húzta, mert ebben zilált gazdasági és politikai helyzetben köszöntött be a gazdasági világválság. S bennünket sokkal erősebben ütött meg, mint a szomszédos országokat, mivel gazdaságunk eleve gyenge lábakon állt. Szükségessé vált az IMF–EU hitelcsomagjának a felvétele, hogy az ország elkerülje a fizetésképtelenséget.

Szerencse a szerencsétlenségben, hogy Gyurcsány leköszönte után Bajnai Gordon személyében egy olyan miniszterelnöke lett az országnak, aki pragmatista módon közelített a problémákhoz, és szakmai döntéseket hozott, nem mérlegelve a politikai hasznokat és áldozatokat. Ennek köszönhetően 2010-re a nagy veszély elmúlt a fejünk fölül, és stabilizálódott a magyar gazdaság. A választás után Bajnai rendezett körülmények között adta át az országot Orbán Viktornak. Annak idején még Orbán is elismerte a Bajnai-kormány eredményeit és azt, hogy a válsághoz képest működőképes, jó állapotban vette át az országot.

A Fidesz újbóli kormányra kerülése – a hatalom megragadása

Végre 2010-ben megvalósult Orbán Viktor álma, győzött a Fidesz a választáson, mégpedig nem kicsit, hanem nagyon. Meglett a hön áhitott kétharmados többség az Országgyűlésben. Ez azért volt fontos, mert a magyar politikai berendezkedés olyan, hogy kétharmados többség nélkül szinte lehetetlen lényeges változtatásokat végrehajtani, a kétharmad birtokában viszont szinte bármit meg lehet tenni törvényes keretek között.

A Fidesz első embere éppen ezért kérte a választópolgárokat, hogy erős felhatalmazást adjanak a pártjának, mert így lényeges változtatásokat lehet véghez vinni. És az emberek, látva a maguk mögött hagyott nyolc év tehetetlenségeit, a végén a kisebbségi kormányzással, meg is adták az erős felhatalmazást. Abban bízva, hogy most majd végre lezárul a rendszerváltozás folyamata, felszámolják a krónikus válsággóccokat, új működési és növekedési pályára léphet a magyar gazdaság.

A választók várakozásai egyáltalán nem teljesültek be. Mint később kiderült, Orbánnak nem azért kellett a kétharmados többség, hogy rendbe tegye a dolgokat, hanem hogy olyan erős hatalmi rendszert építsen ki, amelyet választásokon nem lehet leváltani. 2002-ben ugyanis katasztrofaként élte meg, hogy az általa vezetett kormánykoalíció elveszítette a választást. Megítélésem szerint ekkor szakított végleg a demokráciával, és azokat a hatalmi berendezkedéseket és hatalomgyakorlási módokat kereste, amelyek látszólag demokráciára és többpártrendszerre

épülnek, ám valójában a központi hatalom ural minden lényeges gazdasági és politikai döntési pontot.

Nem is kellett sokáig keresnie a számára megfelelő modellt, hiszen ilyen volt a két világháború közötti Horthy-rendszer, amelynek sok elemét fel lehetett használni, hozzáigazítva a modern kor sajátosságaihoz. Ugyancsak kézenfekvőnek tűnt számára a Putyin által kiépített orosz rendszer átvétele is, hiszen az is abszolútista hatalmat valósított meg demokratikus köntösben. Orbán nem azért támogatja Putyint, mert ez utóbbi valamivel zsarolja őt (bár ez sem zárható ki), hanem azért, mert ugyanolyan típusú hatalmi rendszert működtetnek mindketten. Ennek fennmaradásában, életképességének bizonyításában érdekelt.

A második Orbán-kormány hatalmi berendezkedését alapvetően az szabta meg, hogy minél gyorsabban megszállja a főbb hatalmi központokat, és a saját embereivel töltse fel. Elsőként jelentősen csökkentette az Alkotmánybíróság jogkörét, majd folyamatosan saját embereivel töltötte fel. Az összes nemzeti intézmény vezetőségét (az Állami Számvevőszéktől és a Gazdasági Versenyhivataltól a Magyar Nemzeti Bankon át a Központi Statisztikai Hivatalig) saját emberekre cserélte. A szakszervezetek jogait több lépésben korlátozta, s közben alternatív (saját emberei által vezetett) szakszervezeteket hozott létre.

A független sajtót pénzügyileg korlátozták (az állami támogatások leállításával és a reklámbevételek elvételével), majd csődbe vitték őket, és/vagy felvásárolták a saját embereik. Olyan civil szervezeteket hoztak létre, amelyeket ők pénzeltek, és az

volt a fő feladatuk, hogy a kormány intézkedéseit népszerűsítsék. Óriási pénzeket fordítottak kormánypropagandára, nem túlzás állítani, hogy még a csapból is az folyt és folyik. A Fidesz-aktivisták még a sportklubokat is megszállták, azok is csak az ő irányításuk mellett működhettek.

Orbán az államigazgatás működési rendjét is teljesen átalakította. A miniszterek döntési jogkörét jelentősen csökkentette, a legfontosabb döntéseket magához rendelte. Kiüresíttette a törvények szakmai egyeztetésére szolgáló államtitkári értekezletet. Formálissá tette a társadalmi egyeztetést az érdekvédelmi szervezetekkel, az általa kreált látzat-érdekképviselők bevonásával végezte az egyeztetést. Mindezek miatt rendkívüli módon felgyorsult a törvényalkotási munka, akár egy hét alatt is törvénnyé válhatott a miniszterelnök elképzelése.

A közigazgatást elkezdték központosítani, több lépésben jelentősen csökkentették az önkormányzatok jogköreit és eszközeit. Államosították a kórházakat, a középiskolákat és az általános iskolákat. A fejlesztési források elosztása szigorúan centralizált formát öltött. A regionális és megyei közigazgatási egységek élére megbízható pártkatonák kerültek mindenhol.

A pontosítás kedvéért fontos hangsúlyozni, hogy az imént említett intézkedések nem mind, sőt nagyrészt nem a 2010 utáni első egy-két évben történtek, hanem több éven keresztül zajlottak. De a mesterterv már megvolt Orbán fejében, és a szerint zajlott a foglalás, a centrális erőter kialakítása és kiterjesztése a gazdaság és a társadalom minden területére.

Az akut gazdasági problémák sajátos kezelése

A kétharmados felhatalmazást a választópolgárok jelentős része azért adta a Fidesznek, hogy megoldja a nagy elosztási rendszerek problémáját új működési rendszerek kialakításával. Továbbá, hogy megoldja a krónikus egyensúlytalanság és alacsony versenyképesség problémáját. Nos, az Orbán-kabinet minden területen tett valamit, itt-ott rövid távú vagy látszateredményt is elért, de *a problémákat sehol sem oldotta meg*. És nem pusztán azért, mert nem tudta megoldani, hanem azért, mert *nem is akarta megoldani*.

Orbánék jól tudták, hogy a szükséges átalakítások sok áldozattal járnak, s ez óhatatlanul a népszerűségük csökkenéséhez vezetne, ezt pedig nem engedhetik meg maguknak. Így aztán törölték a kormánykommunikációból a reform, a modernizáció és az átalakítás szavakat. Persze valamit azért mégis tenni kellett minden területen, hogy ne fenyegessen robbanásveszéllyel.

A *nyugdíjrendszer* területén első lépésben megszüntették a magánnyugdíjpénztári rendszert. Ezzel a lépéssel két legyet ütöttek egy csapásra, mert egyfelől felszabadult 3000 milliárd forint (az akkori GDP 10 százalékat kitevő) vagyont, amelyet a kormány szabadon elkölthetett. Másfelől pedig javult az államháztartásihiánymutató hozzávetőlegesen 1,5 százalékkal, mivel a befizetett nyugdíjárulékokat már nem külön számlára kellett utalni, hanem a költségvetéshez kerültek. Így máris könnyebbé vált a 3 százalékos államháztartási hiánycél betartása.

A megoldás szépséghibája, hogy a leendő nyugdíjasok számára semmi-

féle garancia nem maradt arra, hogy vajon a mostani járulékbefizetéseik fejében mennyi járadékot kaphatnak majd. A kormány ugyanis elfelejtette létrehozni az egyéni számlás nyugdíjrendszert, amelyet pedig a magánpénztárak államosításakor megígért. De sebjaj, mert az új Alaptörvény szerint már ilyen kötelezettsége az államnak nincs, mert nem járulékot, hanem adót szed be, ezért a befizetők nem tarthatnak igényt járadéokra, hanem csak meg nem határozott nagyságú állami támogatásra.

A nyugdíjassza stabilitása érdekében egyfelől emelték a nyugdíjkorhatárt, másfelől pedig a svájci vegyes indexálás (az infláció és a keresetek együttes növekedése szerinti nyugdíjkorrekció) helyett csak az infláció szerinti korrekciót tartották meg. Ezzel a lépéssel 2021-ig bezárólag több mint egyhavi nyugdíjat vettek ki a nyugdíjasok zsebéből. Most, a magas infláció időszakában kíváncsian várjuk, hogy a kormány milyen új trükköt talál ki. Mindazonáltal továbbra sincs hosszú távon fenntartható nyugdíjrendszerünk, egy olyan rendszer, amelyben világos és előre kalkulálható lenne a kapcsolat a befizetett nyugdíjárulékok és a folyósított nyugdíjáradék között.

Az *egészségügy és oktatás* területén ugyancsak nem történtek reformértékű lépések. Az Orbán-kormány már 2011-ben elkezdte csökkenteni mindkét szektorban a költségvetési támogatásokat, később az önkormányzati körből az iskolák és a kórházak többsége állami kézbe került. Ezzel persze az alulfinanszírozás és a nem hatékony működés problémája nem oldódott meg, de a kormány legalább szigorúan kézben tudta tar-

tani ezeket a területeket. 2010-ben még a GDP 5,8 százaléka jutott oktatásra, 2023-ban már csak 3,6 százaléka. Az egészségügyben pedig 4,5 százalékról csökkent 3,6 százalékra a költségvetési kiadások GDP-arányos összege ugyanezen időszakban.

Jól tetten érhető ezeken a területeken a sajátos hatalmi logika, amely nem enged reformokat, kiváltképpen olyanokat nem, amelyek az autonómia növelésével járnának. A kormány ehelyett egyre erőteljesebb központosítást valósít meg. A működési zavarokat és hatékonysági problémákat szigorral és erőszakkal akarja megoldani. Az oktatásban létrehozott KLIK-központok jó példával szolgálnak erre. Hogy az éppen minap elfogadott státusz-törvényt (vagy a hétköznapi nevén: bosszútörvényt) már ne is említsük.

Mindezen pótintézkedéseken túl is felsejlik az a szigorúan titokban tartott orbáni terv, hogy próbál megszabadulni az állami oktatás és egészségügy nagy részétől a kormány. Mert miközben az állami egészségügyet kivéreztetni, lehetőséget nyújt a magán-egészségellátási rendszer kiépítésére. A betegek pedig rákényszerülnek, hogy igénybe vegyék a magánellátási rendszert, ha nem akarnak meghalni. Hasonlóképpen az állami oktatás színvonalának a tudatos és szándékos rontásával, itt is rá akarják venni az embereket arra, hogy gyermekeiket ne állami, hanem magániskolákba, elsősorban egyházi iskolába járassák, amely sokkal magasabb állami támogatást kap, mint az állami iskola.

Az Orbán-kormánynak szembe kellett néznie a krónikus *külső* (külkereskedelmi és folyó fizetési) és *belső* (államháztartási) *egyensúlyhi-*

ánnyal, amely igen erőteljesen rányomta a bélyegét a 2010 előtti gazdasági működésre. Amint azt már korábban említettük, az egyensúlyhiányok meghatározó oka a magyar gazdaság *alacsony produktivitása és gyenge nemzetközi versenyképessége*, amely a rendszerváltozás után is megmaradt. Az mindenki számára világos volt, hogy ezeket a működési jellemzőket a gazdaság nem tudja gyorsan, néhány kormányzati intézkedés hatására levetkőzni. Arra azonban kevesen számítottak, hogy a kétharmados felhatalmazással rendelkező Fidesz-kormány bele sem kezd ebbe a munkába, sőt ellenkezőleg (amint majd a következő részben látni fogjuk) még növeli is a bajt ezen a területen.

Az Orbán-kabinet az államháztartási hiány és az államadósság csökkentésére átmeneti intézkedéseket tett. Mindenekelőtt forrásokat keresett és talált az alacsony produktivitás okozta lyukak befoltozására. Felhasználta tehát erre a célra az államosított magánnyugdíjpénztári vagyont, de emellett rendkívüli adókat vetett ki egy meghatározott (távközlés, bankok, energiaszolgáltatók, biztosítók) nagyvállalkozói körre. Emellett folyamatosan vont el költségvetési forrásokat a jóléti szférából. 2010-ben GDP-arányosan még 30,7 százalékot tett ki a jóléti kiadások költségvetési tétel, 2023-ra ez már 24,3 százalékra apadt. Így úrrá tudott lenni az első években a forráshiányon, és teljesítette a 3 százalékos államháztartási hiánycélt.

Az európai uniós támogatásokat az első két évben nem tudták felhasználni, mert még nem építették ki azt a pályázati rendszert, amely teljes kormányzati kontrollt biztosít

tott a bejövő pénzek hazai felhasználására. Számottevő mértékben csak 2014-től használták fel az uniós pénzeket. De attól kezdve igen jelentős szerepet játszott az EU-s támogatás az Orbán-rendszer működésében, egészen 2021-ig.

A gyenge nemzetközi versenyképesség kezelésére Orbánék ugyanazt a megoldást használták, mint a megelőző szocialista-szabaddemokrata kormányok, a külföldi tőkét hívták segítségül. Annyi különbséggel, hogy 2010 után éles határvonal alakult ki a kétféle külföldi tőke között. Azok a külföldi befektetők, akik jelentősen hozzájárultak az ország exportjához (pl. járműipari, egyéb gépipari cégek), azok kedvencekké váltak, sokféle kedvezményt kaptak, hogy itt ruházzanak be és itt folytassák a tevékenységüket (jobbára összeszerelő üzemek működéséről van szó). Viszont azok a külföldi befektetők, akik a szolgáltatásokban tevékenykedtek (bankok, biztosítók, távközlési cégek, kereskedelmi egységek) ellenséggé váltak, nekik állandóan számítaniuk kellett többletadókra, hátrányosan megkülönböztető szabályozásra.

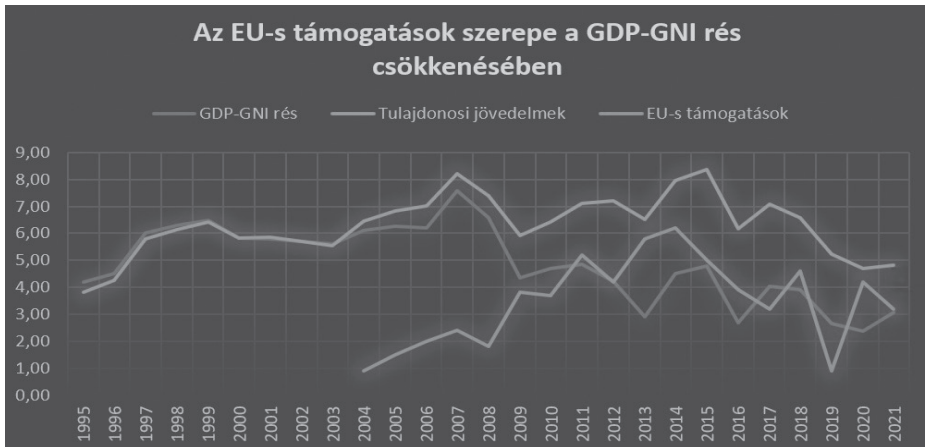
A hazai exportnak közel 80 százalékát a külföldi tulajdontöbbségű vállalatok adják, a magyar tulajdontöbbségű vállalatok csak kis részét adják az exportnak, és nagyrészt az is alacsony feldolgozottságú termékekből áll. A sokféle állami támogatás mellett a kormány még arról is gondoskodott, hogy folyamatosan gyengüljön a forint, ami igen kényelmessé tette a külföldi befektetők dolgát, hiszen számukra a növekvő termelési költségek (pl. bérek) nagy részét fedezte számukra a gyengülő forint. A kölcsönkapott versenyké-

pességnek azonban van egy hátulütője: a külföldi befektetők az itt megtermelt profitjukat kivonhatják és sok esetben ki is vonják az országból. Ezáltal növekszik a rés a megtermelt GDP és a felhasználható jövedelem között (GNI). Szerencsére a rés szétnyílását korlátozni tudta a beáramló európai uniós támogatások és fejlesztési források összege.

Látszólag tehát a külső egyensúlytalanság problémája is megoldódott, és a számszerűsíthető mutatók ezt is jelzik, mind a külkereskedelmi mérleg, mind a folyó fizetési mérleg egyenlege többletre váltott, a korábbi nagy hiányok után. De ebben elenyésző szerepet játszott a hazai termelők versenyképességének a javulása, amint azt a különféle versenyképességi rangsorok jól mutatják. A kölcsönkapott versenyképesség azt is jelenti, hogy nagyon ingatag az így elért többlet, és igen jelentősen függ a nemzetközi konjunktúra alakulásától.

A külső és belső egyensúlyi helyzet lényeges javulása azt a látszatot keltette, hogy a magyar gazdaság képes volt levetkőzni a szocialista múlt örökségét, az alacsony produktivitást és versenyképességi gyengeségeket. Hiszen 2014 után, egészen 2019-ig úgy tudott magas növekedési ütemet produkálni gazdaságunk, hogy közben nem romlott számottevően a kétféle egyensúlyi helyzet. A gazdasági vezetés nem kényszerült rá arra, hogy válasszon a gazdasági növekedés és az egyensúly közül, nem kellett a „stop-go” politikát alkalmazni.

2020 után azonban kiderült, hogy mindez csak átmeneti jelenség volt, a bőségesen rendelkezésre álló külső források tették lehetővé ezt a

kényelmes helyzetet. A 2022-es választásra való felkészülés jegyében végrehajtott óriási mértékű gazdasági élénkítés, költségvetési kikötkezés után eljött az igazság pillanata. A választások után a kormány rákényszerült a fékek behúzására, a megszorító intézkedések bevezetésére (persze ezt a kifejezést hivatalosan nem használhatják). Fontos hangsúlyozni, hogy a visszafogásokra akkor is szükség lett volna, ha az európai uniós források nem apadtak volna el. De mivel immáron egy éve nem jönnek az uniós pénzek, ezért a „stop gazdaságpolitika” hosszabb és fájdalmasabb, és szükségképpen el fog tartani egészen 2024-ig.

Összességében tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az Orbán-kormány foglalkozott ugyan a legfontosabb válságterületekkel, de egyáltalán nem azzal a szándékkal, hogy reformértékű megoldásokat vezessen be, és ezzel hosszú távra rendezze a problémákat. Csak olyan megoldásokat vállalt fel, amelyek nem rontották a népszerűségét, nem törődve azzal, hogy ezekkel hosszú távon sokkal több kárt okoz az országnak,

mint amit a rövid távú előnyök jelentenek. A választópolgároknak úgy interpretálták ezeket az intézkedéseket, mint hosszú távra szóló, az ő érdekeiket messzemenően figyelembe vevő megoldásokat. Tehát megfelelően éltek a kétharmados felhatalmazással.

Gazdasági berendezkedés, gazdaságpolitika

Amikor 2012 környékén megkérdeztek tőlem, hogy valójában ki irányítja a gazdaságpolitikát, Varga Mihály pénzügyminiszter vagy Matolcsy György gazdasági miniszter (az idő tájt még az volt a státusza), akkor erre rendre azt a meghökkentőnek tűnő választ adtam, hogy egyikőjük sem, hanem Orbán Viktor. Igen, annak ellenére, hogy a miniszterelnöknek nincs közgazdasági végzettsége, mégsem adta ki a kezéből ezt a területet, mégpedig azért nem, mert a gazdaságot rendkívül fontosnak tartotta a politikai hatalma megtartása szempontjából.

Már 2010 előtt tudatosan készült arra, hogy ha újból hatalomra kerül, akkor létrehoz egy olyan hazai nagy-

tőkés kört, amely hozzá kötődik, az ő irányítása alatt áll. Tudatosan kereste tehát azokat a vállalkozókat, akik a szövetségesei lehetnek, akik abban is segíthetnek, hogy hatalomra kerülhessen. A Széll Kálmán Társaság összejövetelei erről szóltak: összegyűjteni azokat a hazai vállalkozókat (pl. Csányi Sándor, Hernádi Zsolt, Demjén Sándor, Csák János, Nagy Elek), akik a gazdaság különböző területein meghatározó szerepet játszottak, illetve játszhatnak majd.

A hatalom megragadása után ezek a baráti cégek kaptak állami megrendeléseket, adókedvezményeket, és amikor jönni kezdtek az EU-s források, akkor ők lettek a fő kedvezményezettek ezek elosztásánál is. Kezdetben persze nem tartozott túl sok cég ebbe a kivételezett körbe, de az idő előrehaladtával egyre nőtt a számuk. A számuk gyarapodását azonban nem bízta a véletlenülre a miniszterelnök urunk. Az volt a bejáratott metódus, hogy a kismélt sikeres nagyvállalkozóval ő maga kezdeményezett beszélgetést, amelyben felajánlotta a részvételt számukra a NER-ben, felcsillantva annak előnyeit. Persze a klubba tartozásnak költségei is vannak, a pályázati pénzek egy részét le kell adni a központnak, folyamatosan támogatni kell a Fideszt, és feltétel nélkül lojálisnak kell lenni a regnáló hatalomhoz.

Ha valamely vállalkozó nem fogadta el az ajánlatot, akkor számolhatott azzal, hogy soron kívüli NAV-és még sokfajta más ellenőrzést kap, és a büntetésekkel ellehetetlenítik a működését. A tortúrák után már gyorsan és olcsón fel lehetett vásárolni a renitens céget. Látva ezt a metó-

dust, sok cég meg sem várta a különféle ellenőrzéseket, hanem gyorsan eladta a kormányzati strómanoknak a cégét. Az így kialakított környezetben három út közül választhattak a sikeres vállalkozók: (1) behódolás, belépés a NER-rendszerébe, (2) menekülés az országból, (3) kicsivé és vagy vesztességé válni.

A baráti nagyvállalati körhöz kapcsolódóan kialakult egy alvállalkozói, bedolgozói hálózat is, amely a kis és közepes vállalkozásokat sorakoztatta fel az egyes állami megrendelést és európai uniós forrást szerezni tudó nagyvállalat köré. Ezek a kisebb cégek, amint megyünk lefelé az alvállalkozói láncon, már egyre kevésbé vannak kapcsolatba a hatalom képviselőivel, ők jószerével csak azt tudják, hogy kitől kapják a munkát, és kinek kell leadni az „alkotmányossági járulékot”. És persze azt is jól tudják, hogy a szerény gazdasági egzisztenciájuk az osztó hatalomtól, annak fennmaradásától függ.

A NER-rendszer szerves részét képezi a pályázati rendszert működtetők köre: a különféle pályázatok kiírói, a pályázatok elbírálását végző döntőbizottságok, a nyertes projekt megvalósulását figyelő és ellenőrzők köre. És a másik oldalon a pályázatok írására szakosodott cégek, amelyek nemcsak a nyertes pályázatok tudják megírni, hanem a vesztes pályázókat is fel tudják hajtani. Ide kivétel nélkül csak a megbízható, kormányhű emberek kerülhettek, mert azt nem lehetett megreszkírozni, hogy nem baráti cégek is hozzájuthassanak az EU-s forrásokhoz. No és formára is adni kellett valamit, hogy messziről úgy tűnjön, mintha igazi versenyben a legjobb projektek nyerték el a támogatási összeget. A

NER-rendszer kiépítését támogató pályázati rendszer mintegy két évet vett igénybe, ezért aztán csak 2013 végétől kezdték el Orbánék felhasználni az EU-s forrásokat.

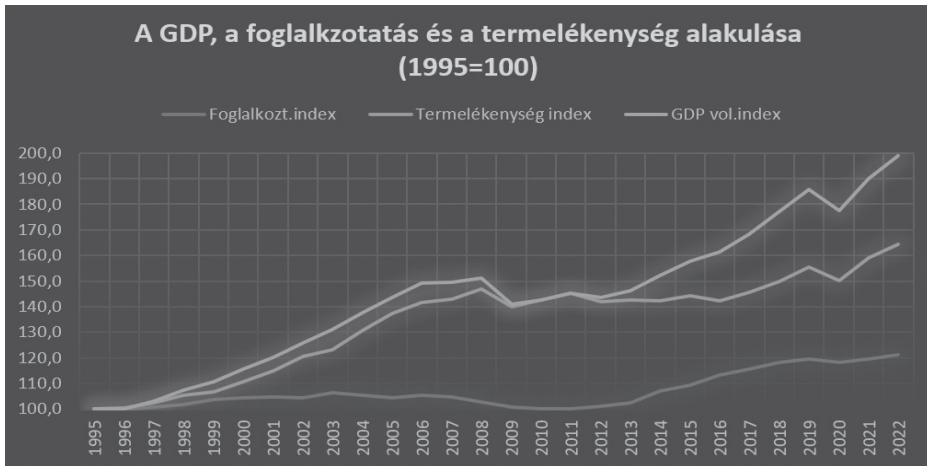
Ami kialakult, az tekinthető akár egy *modern feudális rendszernek*, azért modernnek, mert ma már nem a föld a legjelentősebb termelési tényező. A hűbéri lánc tetején ott van a miniszterelnök, aki egy személyben dönt arról, hogy kinek mekkora vagyona lesz, hogy ki mekkora járandóságot kap. A fő hűbérurak a kapott jogosítványokat, vagyonokat és forrásokat továbbosztják a hűbéri láncban lefelé. A juttatott vagyonért és jövedelemszerzési lehetőségekért feltétel nélkül, minden körülmények között támogatni kell a kiépült politikai hatalmi rendszert a hűbéri lánc minden tagjának. Ha valaki nem engedelmes, és hűtlen lesz az uralkodóhoz, attól visszaveszik az összes neki juttatott vagyont (lásd Simicska Lajos és Spéder Zoltán esetét), hiszen itt nem a polgári, hanem a feudális tulajdonjog érvényes (vagyis az uralkodóé minden vagyon).

Orbán a hagyományokra is figyelemmel van, ezért a főurak számára lehetővé tette az állami földek felvásárlását. Mára már egy olyan koncentrált földtulajdoni rendszer jött létre Magyarországon, ami szinte páratlan az egész világon, de Európában mindenképpen. És még arról is gondoskodtak, hogy ne lehessen a földtulajdonokra adót kivetni (ez egyébként logikus, ha egyszer ez a tulajdon nem igazi polgári tulajdon). Az egyik legfrissebb törvényjavaslat pedig arról rendelkezik, hogy az állami kézben lévő várkastélyokat, udvarházakat az illetékes miniszter 99 évre odaajándékozhatja a hűsé-

gesen szolgáló nagyuraknak. Már csak a „*ius primae noctis*” törvénybe foglalása hiányzik – tehetjük hozzá némi malíciával.

A kialakított függési rendszer több szempontból is előnyös a vállalkozó nagyurak számára. Hiszen cégeknek nem kell alkalmazkodniuk a piachoz, nem kell versenyképesnek lenniük, létük és prosperitásuk nem függ a működésük hatékonyságától. Csak annyi a dolguk, hogy odaadó hívei legyenek az osztó hatalomnak, és feltétel nélkül teljesítsék a kívánságait. A politikai hatalom számára is előnyös ez a rendszer, mert a számottevő gazdasági erővel rendelkező nagyvállalkozók stabilan a kormány mögött állnak, és hathatósan támogatják. Nemcsak pénzzel tudják támogatni a Fideszt és az általa létrehozott álcivil és álszakmai szervezeteket, hanem befolyással is. Például csak azokat vonják be a vállalkozónak, akik hűségesküt fogadnak az állampártnak, vagy csak azoknak adnak munkát, akik a választásokon a Fideszre szavaznak.

Most már csak egy kérdés marad megválaszolatlanul, hogy mi is a baj ezzel a gazdasági berendezkedéssel, hiszen ez jó a politikai vezetésnek, a gazdaság irányítóinak és jó a vállalkozóknak. Kölcsönösen támogatják egymást, és így stabilizálni tudják a rendszert. Csakhogy maradt itt egy probléma, a *hatékonyság* kérdése. Ugyanis, ha a gazdaságban az erőforrások nem a piaci teljesítmény, nem a versenyképesség és nem a hatékonyság alapján kerülnek szétosztásra, hanem Orbán Viktor és segítői értékítélete alapján, akkor a rendszer nem lesz produktív. Más szavakkal: nem tudja megtermelni azokat a javakat, amelyek a lakos-

sági fogyasztás és tőkeállomány bővítéséhez szükségesek. Az ilyen rendszer csak akkor tud fennmaradni, ha állandóan külső forrásokkal látják el.

Orbán Viktor álma tehát teljesült, mert létre tudott hozni egy olyan rendszert, amely választásokon nem dönthető meg. De ez az álom könnyen válhat rémálommá, ha nem tud állandóan újabb és újabb külső forrásokat bevonni, mert akkor a rendszer fenntarthatatlanná válik. Eddig szerencséje volt, mert mindig talált bevonható új forrásokat, amint erre már a korábbiakban utaltunk. S így az a hamis kép alakult ki sokakban – és nemcsak a laikusokban, hanem még a kormánypárti közgazdászok között is –, hogy a magyar gazdaság a NER-rendszer bevezetésének köszönhetően megváltozott és megszabadult az alacsony hatékonyság és versenyképesség átkától. A mögöttünk hagyott 2022-es esztendő mutatja, hogy ez mennyire nincs így, és az előttünk álló 2024-es év pedig valószínűleg még erőteljesebben fogja demonstrálni, hogy „külső forrás bevonása nélkül nem megy”.

Extenzív növekedés a NER-időszakban

Kormányzati oldalról előszeretettel hivatkoznak arra, hogy milyen példátlan gazdasági fejlődés ment végbe az elmúlt 12 évben. Az MNB elnöke és a miniszterelnök is többször fogalmazott úgy, hogy száz évre visszatekintve sem található olyan kiemelkedő gazdasági teljesítményű évtized, mint amilyent 2010 után a NER produkált. A statisztikai adatok azonban nem ezt mutatják.

Nézzük elsőként a GDP növekedési ütemét! Rendelkezésünkre áll a reál-GDP alakulása 1995 és 2022 között (mellékelt ábra). A jelzett időszakban a magyar GDP majdnem megduplázódott (1,94-szorosára nőtt). Ennek a növekedésnek kicsivel nagyobb része esik 2010 utánra. Pontosabb képet kapunk a növekedési arányokról, ha az átlagos éves növekedési ütemeket hasonlítjuk össze (1. táblázat).

Éves átlagban a GDP valóban egy kicsivel nagyobb mértékben (2,86% versus 2,63%) növekedett a NER-időszakban, mint az egész időszakban. De például jóval kisebb mér-

1. táblázat

Időszak	GDP átlagos éves növekedési üteme	Termelékenység éves átlagos növekedési üteme	Foglalkoztatás össz-növekedése az időszak során
1996–2022	2,63%	1,89%	19,6%
1996–2010	2,44%	2,42%	0,02%
1996–2006	3,71%	3,22%	5,4%
2011–2022	2,86%	1,23%	19,42%

tékben, mint az 1996–2006 közötti dekádban. Persze ebből nem következik, hogy példaként kellene állítani ezt az időszakot, csak pusztán arra jó, hogy cáfoljuk a legjobb tíz évre vonatkozó fideszes propaganda-szöveget.

A foglalkoztatási adatok bekapcsolásával azonban egészen más képet kapunk. Innen kiderül, hogy a foglalkoztatásban az egész 1995 utáni időszak 19,6 százalékos növekedése teljes egészében 2010 után következett be (4. ábra). Teljesült tehát Orbán Viktor azon ígérete, hogy 1 millió fővel növeli a foglalkoztatást? Majdnem teljesült, mert az 1995-ös 3 millió 943 ezer főről 2022-re 4 millió 778 ezerre emelkedett a foglalkoztatottak száma. A majdnem jelző azonban nemcsak azért jogos, mert számértékre pontosan nem teljesült a vállalás, hanem azért is, mert csak fenntartásokkal lehet összevetni a két foglalkoztatási számot, mivel időközben sokat változott a foglalkoztatottak számbavételének a módszertana (gondoljunk csak a külföldön munkát vállalók számbavételére).

A módszertani változtatások ellenére sem lehet azonban kétségbe vonni azt, hogy jelentősen bővült a foglalkoztatás, és igen nagy mértékben csökkent a munkanélküliségi ráta. Ez valóban figyelemre méltó eredmény, de nagyon sokat levon az értékéből az, hogy miként érte el ezt

az eredményt az Orbán-kormány. Ha rátekintünk a termelékenységi számokra, akkor azonnal kiderül, hogy a foglalkoztatás bővülése együtt járt a termelékenység növekedésének a visszaesésével. 2010 után a termelékenység évi átlagban alig fele volt azt megelőző időszak értékének és csak alig harmada az 1996–2006-os értéknek.

Nemzetközi összehasonlításban is nagyon rossz a mi termelékenységi értékünk. Magyarország az európai uniós termelékenységi rangsor utolsó harmadában van, még Románia is megelőz bennünket. Mindez arra utal, hogy az elmúlt években *extenzív gazdasági növekedés* valósult meg nálunk. A hatékonyság és a versenyképesség nem játszott meghatározó szerepet, csak az, hogy legyen GDP-növekedés és bővüljön a foglalkoztatás. Nem kell nagy leleményesség ahhoz, hogy rájövünk, ezt a gazdaságpolitikai alapvetést már láttuk valahol, mégpedig az 1990 előtti szocialista rendszerben.

Mondhatnánk, hogy ízlés kérdése, kinek tetszik vagy nem tetszik ez a rendszer, és ha a magyar emberek úgy döntenek, hogy nekik fontosabb a munkalehetőség, mint a termelékenység, akkor ezt tiszteletben kell tartani. Csakhogy ilyen választás csak rövid távon lehetséges, mert a nem hatékony, nem produktív rendszer önmagában életképtelen, állandó külső forrásra van szüksége.

2. táblázat. Az egy munkaóraóra jutó termelési érték euróban

	2010	2022	Éves ütem növekedési
Románia	5,0	7,7	4,5%
Szlovákia	11,7	14,8	2,2%
Csehország	12,5	14,9	1,6%
Lengyelország	8,6	12,0	3,3%
Észtország	9,8	11,8	1,7%
Lettország	7,5	10,2	3,0%
Litvánia	8,4	11,4	3,0%
Magyarország	11,2	13,5	1,7%

Az ország gazdaságának extenzív növekedési pályára állítása nagymértékben meghatározta azt is, hogy milyen irányba mozdul el a gazdaság szerkezete. Nyilván azok a szektorok kerültek előtérbe, amelyek sok, kevésbé képzett munkaerőt voltak képesek felszívni. Így lett az elmúlt évek konjunktúrájának az éllovasa az építőipar, amely nemritkán két számjegyű növekedést produkált (például 2017–19 között mindegyik évben 20 százalék fölött volt az építőipar termelési volumenének a bővülése). Az építőipar ilyen mértékű felfutása elszívta az EU-s forrásokat a beruházási javak elől, különösen a high-tech iparág termelési eszközeinek bővítése elől. A nem termelő jellegű építési beruházások (sportlétesítmények, városi ingatlanok) ugyan növelték a GDP-t, sőt – a túlárazások miatt nem is kismértékben –, de a gazdasági felzárkózáshoz nem járultak hozzá.

Az extenzív növekedési politika megmutatkozott a külföldi tőke bevonása tekintetében is. Vezető szerepet kaptak a nagy német autógyárak járműipari beruházásai, amelyek főként összeszerelő üzemi tevékenységeket telepítettek hozzánk. Manapság pedig az akkumulátorgyárak viszik a prímet. Mindkét területre az jellemző, hogy alacsony hozzáadott értéket állít elő nagy energiaráfordí-

tással, és olcsó, alacsonyan képzett munkaerőt foglalkoztat. Első ránézésre a gazdasági szerkezetünk korszerűnek tekinthető, mert az ipar és ezen belül a gépipar jelentős szerepet képvisel, de ez – hasonlóan a szocialista iparosításhoz – csak egy (Jánossy Ferenc jelzőjét kölcsönvéve) *kvázi fejlettséget* jelent, amely nem biztosít hosszú távú előnyöket.

Az extenzív növekedéssel néhány év késlekedés után kezdett csak el Magyarország felzárkózni az európai uniós egy főre jutó GDP- és fogyasztási értékekhez. Érdemes azonban kiemelni, hogy a GDP-ben mért felzárkózáshoz képest a fogyasztásunk jóval elmarad. A román és a magyar egy főre jutó GDP egyaránt 77 százaléka az EU-s átlagnak, de a magyar fogyasztás csak az uniós átlag 72 százaléka, miközben a románé elérte a 88 százalékot. Ez a jelenség, ha nem is ennyire kirívó mértékben, de más volt szocialista országokkal való összevetésben is fellelhető.

Vajon mi az oka annak, hogy a fogyasztásunk növekedése elmarad a GDP-étől. Kézenfekvőnek tűni az a magyarázat, hogy azért marad le a fogyasztásunk, mert nálunk igen magas a beruházási ráta, mert mi a jövőbeli növekedést fontosabbnak tartjuk, mint a mai fogyasztást. Egyszerűbben fogalmazva: nem eszük meg az aranytojást tojó tyúkot

3. táblázat Egy főre jutó GDP és fogyasztás alakulása néhány európai országban

	Egy főre jutó GDP az EU- átlagához (EU-s átlag= 100%)			Egy főre jutó fogyasztás az EU- átlagához EU-s átlag= 100%)		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Szlovákia	72	71	68	72	71	73
Lengyelország	76	77	80	83	84	86
Lettország	72	72	74	73	76	80
Bulgária	55	57	59	60	65	67
Románia	73	74	77	81	85	88
Magyarország	74	75	77	70	69	72

(copyright by Rákosi Mátyás). Csak-hogy ez az áldozat nem látszik meg a GDP-beli felzárkózásunk gyorsaságában, mert az elmúlt 12 évben a balti államok, Lengyelország és Románia is gyorsabb ütemben zárkózott fel nálunk. Tehát, ha volt ilyen áldozat, az hiábavaló volt.

Van azonban itt még két tényező, amely magyarázattal szolgálhat az eltérésre. Az egyik a GDP és a GNI közötti eltérés és eltérő dinamika (amelyről már a korábbiakban szót ejtettünk). Vagyis hiába növekszik jelentős mértékben a megtermelt GDP, ha a felhasználható jövedelem ennél csak kisebb mértékben bővül. Nyilván azért, mert a nagymértékű külföldi tőkebefektetések után jelentős a profitkivonás, sokkal nagyobb, mint a külföldön munkát vállaló magyarok jövedelem-hazautalásai.

A másik magyarázat pedig a korrupcióval függ össze. Ha az EU-s pályázati pénzekből megvalósuló beruházások jelentősen túlárazottak (mert a hűbéresek le akarják szedni a sápot), akkor ez növeli ugyan a GDP-t, de ennek csak egy része válik elkölthető jövedelemmé. A korrupciós pénzek nagy részét nem költik el, hanem külföldre menekítik, vagy vagyontárgyakba fektetik.

Mi Orbán sikerének a titka?

Sokszor elhangzott a különféle fórumokon, hogy Orbán Viktor mennyire

jól ismeri a magyar embereket, az ő gondolkodásmódjukat, vágyaikat és elképzeléseiket. Még tovább fokozva: a vezető politikusok közül csak ő ismeri igazán a magyar néplélek rejtelmeit, ennek köszönheti páratlan politikai sikerét, tartós népszerűségét. Valójában azonban nem itt kell a politikai sikerének titkát keresni, hiszen nagyon sok művész (mindegyiknek Ady Endre), tudós (jelesül Bibó István) és persze politikus is jól ismerte és ismeri a magyar nép értékrendjét, gondolkodásmódját, de ezt a többségük nem kihasználta, hanem inkább megváltoztatni akarta.

Orbán azért tudott ilyen sikeres politikai pályát befutni, mert kiváló politikai érzéssel és szervezőképességgel tudott egy olyan rendszert kiépíteni, amely a magyar emberek többségében meglévő értékekre alapozódott. Nem akarta megváltoztatni ezt a mentalitást, *nem modernizálni akarta az országot, hanem tartósan uralni*. Az Ady által képviszerűen megjelenített Kompországot nem Nyugat felé, hanem Kelet felé akarta kormányozni. Történelmi felelőssége éppen ebben áll: lett volna lehetősége arra, hogy az évszázados elmaradottságból kimozdítsa Magyarországot, és integrálja a nyugati demokráciák és piacgazdaságok rendszerében. De nem ezt tette, hazájánál sokkal jobban szerette a pénzt és a hatalmat.

A magyar társadalom értékrendje a World Value Survey felmérései szerint a tradicionális (vallási) – világi és a túlélés – önkifejezés (önmegvalósítás) koordináta-rendszerben a katolikus országok közé sorolódik be, de annak nagyon a szélén van, igen közel az ortodox országok értékrendjéhez. Konkrétan: nem annyira a tradicionális, mint inkább a világi értékek dominálnak nálunk, ugyanakkor viszont a túlélés- és az önkifejezés-értékek nagyjából egyenlő arányban vannak jelen a magyar társadalomban.

A magyar emberek többsége – valószínűleg a nehéz és sikerekben nem bővelkedő történelmi múltunk miatt – a túlélésre, saját maga és a családja megélhetésére, boldogulására koncentrál. A hosszú elnyomások éveiben megtanult az elnyomó hatalommal együtt élni, a saját helyzetén valamilyen módon javítani, a hatalommal való kiegyezésre törekedni, a szigorú szabályozás mellett kiskapukat keresni, ügyeskedni.

Nem a kisebb vagy a nagyobb közösség szintjén kereste a boldogulást, hanem egyéni (családi) szinten. Ezért aztán nem szolidáris a környezetében élő emberekkel és a kisebb közösségével szemben. Kompenzációként patrióta és nacionalista, mert valahova tartozni akar. Nem egy konkrét mikroközösséghez, hanem az absztrakt nemzethez.

Az átlag magyar nem önálló, nem vállalkozó típusú, ezért igényli az erőskezű vezetőt. Tekintélyelvű uralkodókat fogad el (Ferenc József apánktól Kádár apánkig), csak ők számíthatnak hosszú távú uralkodásra. A passzivitás és az egyéni kudarcok nem változásra, alkalmazkodásra, tanulásra ösztönzik őket,

hanem bűnbakkeresésre, a restség és a tehetségtelenség elfedésére. A világ összeesküdött ellenünk, azért nem lehetünk sikeresek – hangzik a sokaknak jól csengő felmentés. A bajok forrását a sikeres, gazdag országokban kell keresni. Így aztán nem meglepő, hogy kialakult egy erős ellenszenv a Nyugattal szemben. Ez egy kényelmes magatartás, mert arra ösztönzi az embereket, hogy ne változzanak meg, ne tegyenek komoly erőfeszítéseket, mert úgy sem lehet semmit sem tenni, hiszen a világ összeesküdött a magyarok ellen. De az erős uralkodó majd megvéd bennünket a legnagyobb bajtól.

Orbán ezt az uralkodó közgondolkodást és értékrendet használta fel a hatalmának kiépítésére és megszilárdítására. Az átlag magyar embernek nem demokráciára és piacgazdaságra van szüksége, és még csak nem is egyre javuló életkörülményekre, hanem biztonságra és nyugalomra, amelyet az erőskezű uralkodó tud megadni számára (lásd a Kádár-korszak népszerűségét és máig élő nosztalgiát iránta). És felmentő ideológiára, hogy elmardottságunk, rosszabb életkörülményeink nem a mi hibánk, hanem a sikeres gazdag országoké, amelyek kihasználják és elnyomva tartanak bennünket.

Az EU-s tagságunk nem sokat változtatott ezen a gondolkodásmódon, az ambiciózus, mozgékony és szorgalmas magyar emberek külföldre mentek munkát vállalni, sokan közülük nem is szándékoznak visszajönni. Az itthon maradottak számára pedig maradt a felmentő ideológia: a nemzetközi pénztőke (a spekuláns Soros) és a fejlett világ (USA, Nyugat, Brüsszel) utálata. Ezért aztán

a magyar társadalom nagy része gond nélkül elfogadta a Keleti nyitás politikáját, az oroszbarátságot (az 1848-as és az 1956-os forradalmak orosz leverése ellenére), hiszen ők a mi sorstársaink, ők is áldozatai a gazdag országok kizsákmányoló politikájának.

Mindezzel együtt az orbáni konzervatív, nacionalista, Nyugat-ellenes, oroszbarát politikát a szavazópolgároknak csak mintegy fele fogadta és fogadja el. A sajátosan kialakított választási rendszer következtében azonban az 50 százalékos szavazati arány kétharmados többséget hozott és hoz számukra a parlamentben. És amint már említettük, kétharmaddal szinte mindent meg lehet változtatni és törvénybe lehet iktatni.

Jól látható azonban az is, hogy Fidesz–KDNP-szövetségre szavazóknak egy része sem ért egyet a NER-rel, csak kényszerből szavaz rájuk. Azok, akik állami vagy kormánypárti önkormányzatok alkalmazottai, nem tehetik meg, hogy ne rájuk szavazzanak, mert könnyen elveszíthetik a munkahelyüket. És azok a munkavállalók, akik NER-cégeknél dolgoznak, ugyancsak rákényszerülnek, hogy ne a meggyőződésük szerint szavazzanak. A kis falvakban élő emberek szoros felügyeletben a Fideszhez bekötött (hivatalosan ugyan függetlennek minősített) polgármesterek által, ugyancsak rákényszerülnek a pártpreferenciájuk feladására. Mindezen túl, különösen a nagyon szegény vidékeken, jellemző a voksok adásvétele, és hát az országos méretű, törvény által megtámogatott korrupció haszonélvezői rendelkeznek elég pénzzel, hogy a kiszolgáltatott emberek szavazatait megvásárolják.

Egészen más támogatói csoportot jelent a NER-rendszer haszonélvezőinek a köre. S itt nemcsak néhány ezer emberre kell gondolni, akik az elsődleges elosztás kedvezményezettjei, hanem az egész termelési-beszállítói láncra kell tekintettel lenni. Hiszen az alvállalkozók cégeinek a prosperitása és az ő boldogulásuk is attól függ, hogy marad-e ez a kiépített támogatási, pályázati és állami megrendelési rendszer. Azt persze nem tudni, hogy mekkora hányaduk az, amelyik meggyőződésből szavaz Orbánékra, és mekkora az a rész, amelyik csak a jól felfogott rövid távú érdeke miatt preferálja a fennálló rendszert.

Van persze egy olyan támogató réteg, ahol semmiféle szerepet nem játszanak az anyagiak. A konzervatív, (mély)magyarok akkor is Orbánra szavaznának, ha nem jobban, hanem egyenesen rosszabbul élnének, mert számukra az érzelmi azonosulás, a nemzeti tudat korlátok nélküli megélése mindennél többet ér. Főként az idősebb emberek között található meg ez az embertípus. Ők azok, akik a trianoni békediktátumot sohasem tudják a Nyugatnak megbocsátani, és álmaik netovábbja Nagy-Magyarország visszaállítása. S erre a nemzetmentő, nemzetgyarapító (az oroszok majd visszaadják nekünk Kárpát-alját), a Nyugatnak nem behódoló szerepre szerintük csak és kizárólag Orbán Viktor alkalmas. Ezekhez az emberekhez csak a hivatalos propaganda jut el, be vannak zárva a megyei lap–Kossuth rádió–TV1 Bermuda-háromszögébe, számukra ez a valóság. Hogy mekkora részarányt képviselnek az önzetlen, feltétel nélkül Fidesz-szavazók, azt

nem lehet tudni, de pusztán erre alapozva biztosan nem lehetne választást nyerni.

Az imént leírtakból következik, hogy a választások a mai Magyarországon nem arról szólnak, hogy az egyes politikai tömörülések kormányprogramjait értékelik az emberek, és annak alapján szavaznak. Nem az értékek, hanem az *érdekek és a kényszerek* irányítják a voksokat. Orbánék ezzel tisztában is vannak, nem pazarolnak időt és energiát arra, hogy kormányprogramot készítsenek, elég csak annyit mondaniuk, hogy ugyanazt folytatjuk, amit eddig csináltunk. És ezzel minden el van rendezve. Persze azért a biztonság kedvéért a média nagy részét uralva a közhangulatot folyamatosan az ellenzék ellen hergelik. Az ellenzéki pártok forrásait rendre megkurtítják, ellenőrzéseket, vizsgálatokat indítanak ellenük a miniszterelnök közvetlen irányítása alatt álló olyan ellenőrző szervezetek, mint a NAV és az ÁSZ.

Sokat lehet (és kell is) bírálni az ellenzékkel, de az elmúlt 12 évben kialakított állami irányítási, közjogi, politikai és gazdasági viszonyrendszerben semmilyen, a mainál nagyságrendekkel jobb ellenzék sem tudná az Orbán-kormányt választásokon legyőzni. Minden fontos területet megszálltak és uralnak a törvényhozás és végrehajtás területén, minden kulcspozícióban az ő embereik vannak, és ráadásul óriási mennyiségű szabadon felhasználható anyagi forrásokkal rendelkeznek. Orbán és a Fidesz-hívek mélyen megvannak arról győződve, hogy 2030-ig, sőt talán még 2040-ig is biztosított a NER-rendszer fennmaradása.

Valójában azonban a NER-rendszer nagyon is törékeny, sérülékeny, és nincs hosszú távú kifizetési lehetősége. Minél erősebb a központi hatalmi rendszer, minél kevésbé lehet ellenzéki oldalról befolyásolni a politikai irányvonalat, minél kevésbé lehet belülről politikai változást elérni, annál nagyobb valószínűséggel fog külső tényezők hatására összeomlani a rendszer. Az ellentmondásosnak tűnő megállapítás feloldása igen egyszerű és kézenfekvő. Egy állandóan változó nemzetközi politikai és gazdasági helyzetben elengedhetetlenül szükséges a folyamatos korrekció, kiigazítás, a politikai irány változtatása, finomhangolása. Ha az *alkalmazkodás alapintézményei, a demokrácia és a piac nem működik hatékonyan*, akkor nem lesz megfelelő az alkalmazkodás, és ezért egyre nagyobb lesz az ellentét a külvilággal, ami előbb-utóbb összeomláshoz, bukáshoz fog vezetni.

Zsákutcában

Orbán Viktor azonban nemcsak azt a hibát követte el, hogy kihasználta a hatalma érdekében a többségi magyar mentalitást, hanem azt is, hogy hinni kezdett a saját politikai taktikájának sikerében, és úgy gondolta, ez nemcsak taktika, hanem stratégia is. Nyugatról kikövetelünk minden segítséget és támogatást, mert az jár nekünk (hiszen kizsákmányoltak bennünket), de hosszú távon Kelet felé orientálódunk, mert arra van a magyarság jövője. Nem tudni, hogy a körülötte sürgölődő tanácsadói hatására vagy csak saját kútfőre támaszkodva, de egyre inkább meggyőződésévé vált a Nyugat hanyatlása tézis (Spengler után szabadon egy évszázaddal később) és Kelet csodálatos felemelkedésének víziója.

Az orbáni mesterterv alappilléreit a következőkben lehet összefoglalni:

1. A Nyugat hanyatlik, a jövőt a felemelkedő Keleten kell keresni.
2. Az Európai Unió hamarosan szét-esik vagy radikálisan átalakul, és csak a nemzetállamok laza szövetsége lesz.
3. Oroszország felemelkedik, katonai nagyhatalma mellé megszerzi a gazdasági és politikai világhatalmat is.
4. Megerősödik és kibővül Ukrajnával az Eurázsiai Gazdasági Unió (és esetleg Lengyelországgal, az ukrán területekért cserébe).
5. Magyarország is tagja lesz az EGU-nak (kihasználva az olcsó orosz energiát és az alacsony minőségi követelményeket az export-termékeink iránt).
6. Magyarország központi fekvése révén közvetítő szerepet játszik Nyugat és Kelet között, elsősorban Kína és a nyugat-európai országok között.

Mára azonban elég nyilvánvalóvá vált, hogy ezekből az alapfeltevésekből szinte semmi sem teljesült, és várhatóan nem is fog teljesülni. Oroszország nem tudta gyorsan anektálni Ukrajnát, és így beléptetni az EGU-ba. Bár a Nyugatnak komoly kihívásokkal kell szembenéznie, a versenyképességi előnyének csökkenésétől a szélsőjobb előretöréséig, de összességében mégis az látszik, hogy úrrá tud lenni a nehézségeken. A skandináv és balti országok sikerei kiutat mutatnak a válságos helyzetből. Az oroszok Ukrajna ellen indított háborúja nem bomlasztotta, hanem ellenkezőleg, inkább megerősítette mind a NATO-t, mind az Európai Uniót. Oroszország egyre kilátástalanabb helyzetbe kerül, és

Putyin végképp nincs abban a helyzetben, hogy hű szövetségeseinek, Orbán Viktornak bármilyen hathatós segítséget nyújtson.

Zsákutcába került a NER politikai, társadalmi és gazdasági rendszere. Orbán a végsőkhöz elment a Nyugat s benne a NATO és az EU bírálata tekintetében. Ugyancsak végsőkhöz elment a Putyin elnök és az oroszok ukrajnai agressziója védelmében. Így aztán szinte teljesen elszigetelődött a külpolitikája, Európában nincsenek szövetségesei. A V4 szövetségi rendszer felbomlott, és Lengyelországgal való korábbi szoros kapcsolatunk is nagyon meglazult, éppen az oroszok feltétel nélküli támogatása miatt. Most a miniszterelnök már csak abban bízhat, hogy az Európai Unióban a szélsőjobb oldali erők hamarosan felül fognak kerekedni, de erre kevés az esély. És az olasz példa azt mutatja, hogy a kormányra kerülő jobb oldali populista erők sem feltétlenül támogatják őt.

Gazdaságilag még rosszabb a helyzet, mert az uniós források késnek, és nélkülük egyre nehezebb fenntartani az alacsony produktivitású és versenyképességű gazdasági rendszert. A legszívesebben Orbán kiléptetné Magyarországot az Európai Unióból, mert az egyre erőteljesebben korlátozni akarja a kiépített autokrata rendszerét. De nincs abban a helyzetben, hogy ezt a lépést felvállalhatta.

A Fidesz-hívek szívesen vennék a kilépést, mondván, hogy ha úgysem kapjuk meg az EU-s támogatásokat, akkor nincs értelme a maradásnak. Csak arról az „apróságról” feledkeznek meg, hogy a kilépés után kikerülnénk az egységes európai piacról, és ennek folyományaként a külföl-

di tulajdontöbbségű vállalkozások nagy része elhagyná az országot, ami katasztrofális lenne az exportunkra nézve, mivel az export közel nyolcvan százalékát a külföldi cégek állítják elő. Kellő mennyiségű export híján és a továbbra is meglévő magas importigény következtében olyan mértékben romlana a külkereskedelmi és a fizetési mérleg, hogy nem lehetne stabil forintárfolyamot fenntartani, vagy fel kellene függeszteni a forint konvertibilitását, és át kellene állni a kötött devizagazdálkodásra. A kormány számára tehát patthelyzet alakult: hiába szeretne kilépni az EU-ból, a realitásokat figyelembe véve ezt nem tudja megtenni.

Amikor Orbán Viktor visszatérően arról beszél, hogy Magyarországot független, szuverén országnak akarja, amely nem hajlandó semmilyen nemzetközi, a saját politikai és gazdasági szuverenitását korlátozó közösségben részt venni, akkor arról az alapvető dolgról feledkezik el, hogy a nemzetközi munkamegosztás mára már olyan mértékben kiszélesedett, hogy semmilyen esélye nincs a független nemzetállamoknak a fejlődésre, de talán még a megmaradásra sem.

A világgazdasági versenyben kiemelt jelentősége van a nagy méretű (300-500 milliós vagy még nagyobb népességű) egységes integrált piacnak. A nemzetállamok önmagukban csak akkor tudnak eredményesek lenni, ha elég nagy népességűek (mint pl. Kína vagy India). Mostanra még az észak-amerikai (USA, Kanada) piac is kicsinek bizonyul. Az európai országok idejekorán felismerték azt, hogy a saját népességük mennyire fontos az optimális

piacnagyság elérése szempontjából, és ezért alakították meg a közös piacot. Az Európai Unió egységes piaca lehetővé teszi, hogy a tagországok versenyben maradhassanak a nagy népességű országokkal szemben. Intő példa lehet mindenki számára a brexit, a fejlett és viszonylag nagy népességű Nagy-Britannia óriási gazdasági veszteségeket szenvedett el a kiválás következményeként.

Persze Orbánnak van, pontosabban volt, egy B terve is. Ez pedig az, hogy ha az EU-ban már nem lesz tartható Magyarország helyzete, akkor kilépünk, és ezt követően belépünk az Eurázsiai Gazdasági Közösségbe. Ebben a gazdasági alakulatban fontos szerepe lett volna Ukrajnának, de az elhúzódó háború ezt minden bizonnyal meghiúsítja. A mesterterv értelmében az olcsó orosz energiára támaszkodva mi állíthatnánk elő feldolgozott termékeket a Gazdasági Közösség számára. És itt nem igazából számítana kizáró oknak, hogy a magyar gazdaság nemzetközi versenyképessége nagyon alacsony.

Valójában az Eurázsiai Gazdasági Unió egy új KGST lenne, de ugyanazokkal a régi problémákkal. Mert hiába tudnánk mi termelni erre a piacra javakat, ha a magyar emberek nem innen akarnának fogyasztási javakat vásárolni, hanem a nyugati piacokról. Viszont, mivel oda nem lenne kellő mennyiségű exportunk, ezért nem tudnánk a szükséges nyugati valutát kitermelni. Ennek az útnak a járhatatlanságáról már megbizonyosodtunk a múlt század nyolcvanas éveiben.

Végezetül meg kell említenünk a társadalmi zsákutcát is. Az orbáni politikának egyik sarkalatos eleme

volt a nemzetépítés, a magyar nép számbeli gyarapodása és befolyásának növekedése. A családpolitikai intézkedések ellenére nem sikerült jelentősen növelni a gyermekvállalási kedvet, az ország lakossága folyamatosan fogy. A helyzet várhatóan még rosszabb lesz a következő években, mert 2023–24-ben a családi kedvezmények egy részét is be kellett a kormánynak áldoznia a megszorító intézkedések sorában.

Az országhatáron kívüli magyarok beáramlása is leállt, ma már legfeljebb csak átmenetileg akarnak itt maradni az erdélyi vagy kárpátaljai honfitársaink. Ugyanakkor viszont több százezer honi polgártársunk hagyta és hagyja el az országot, egyrészt munkavállalási célból, más részük azonban véglegesen. Ma már minden ötödik magyar gyerek nem itthon, hanem valamelyik nyugat európai országban születik meg. Az egyre szorítóbb munkaerőhiány enyhítésére pedig a magát idegengyűlölőnek beállító kormány külföldről hoz be vendégmunkásokat.

A NER-rendszer kiépítésének az egyik fő kárvallottja a humán tőke volt. Ezen a területen jelentős veszteségeket szenvedtünk el az elmúlt 12 évben. Ez persze nem volt véletlen, mert éppen az autokrata rendszer kiépítéséhez volt szükség a kiművelt emberfők létszámának leapasztásához, hiszen a hűbéri lánc csak így tud jól működni. Ha lett volna és lenne mód arra, hogy nagy számban tudjanak új vállalkozások elindulni a high-tech iparágakban, akkor a kormányzati redisztribúciótól független gazdasági szervezetek nagy számban létrejöhettek volna, amelyeket a miniszterelnök nem tudott volna ellenőrzése alatt tartani,

hiszen ezek tőle függetlenül, a világpiacon teljesítményük alapján tudtak volna gyarapodni.

És persze a kormánypropaganda is csak így tudott és tud hatékonyan működni, ha kellően lebutított embereket kell meggyőzni az Orbán-rendszer nagyszerűségéről.

A zsákutcából, amelybe a miniszterelnök politikája belenavigálta az országot, úgy lehetne kilépni, ha a humán tőke fejlesztése, az innováció lenne a fejlesztések elsődleges célpontja. Ez viszont elkezdené roncolni a NER alapjait. Ezt pedig hatalom mindenható birtokosai semmiképpen sem akarják. Azzal próbálják hitegetni magukat a Fidesz-közeli szakértők (pl. az MNB versenyképességi javaslatai), hogy úgy is lehet hatékonyan működő, versenyképes rendszert létrehozni és fenntartani, hogy közben az egyéni szabadságot és az intézményi autonómiákat jelentősen korlátozzák. Ilyen ösvér megoldás nincs.

Orbán Viktor ezt pontosan tudja és tudta 2010-ben is. Ő nem a hatékonyan működő gazdasági rendszert és a polgári demokráciát választotta, amelyben őt nagyon könnyen ki tudják szavazni a hatalomból, hanem a nem hatékony, autokrata rendszert, amelyben a választásokkal őt nem lehet elmozdítani. Egyvalamiről azonban elfeledkezett: a külvilágot nem lehet kikapcsolni. A világpolitikai és a világgazdasági változások, amelyekhez képtelen lesz alkalmazkodni, záros határidőn belül le fogják őt váltani. A dologban csak az a kellemetlen, hogy a NER összeomlásának árát nem ő és NER-társai, a létrehozók és működtetők, hanem az egyszerű állampolgárok fogják megfizetni.

Magyarország hátrafelé megy

Alig tizenhét hónapja, 2022 februárjában még boldog mosollyal „klimpirozta” zongoráján Orbán akkori igazságügy-minisztere, Varga Judit a főnök hivatalos kampánynótáját, miszerint „Piros volt a paradicsom nem sárga, Magyarország előre megy, nem hátra”. A mosoly persze annak is szólt, hogy sikerült saját balatonhenyei nyaralója építéséhez tízmilliósi családi otthonteremtési kedvezményt (csok) „okosba” igénybe vennie úgy, hogy a nyaralót családi háznak jelentette be, aztán még vehetett a 200 milliósi rekordhitelből egy óriási ingatlant a főnök házához közel Budán, a Kútvölgyi úton. Ki gondolta volna, hogy alig másfél év elteltével nem csak a felvett csoktól, az idillinek ábrázolt nagycsaládi ingatlantól, de még a miniszteri bársonyszéktől is búcsút kell vennie. Varga Judit személyes sorsának alakulása szemléletesen mutatja, hogy a paradicsom eléggé lottyadt, a Fidesz magyar narancsa kissé fonnyadt, így nem csoda, hogy Magyarország nem előre megy, hanem bizony hátra, nagyon hátra.

Baljós árnyak /

lottyad a paradicsom...

Gazdaságunk teljesítményéről a Corvin áruház valahai szlogenjét, a „minden szinten szinte mindent” alkalmazva indokolt beszélnünk, szinte minden makrogazdasági mutató „hátrafelé” és nem előre mozdul. A „hátramenetnek” legkifejezőbb mutatója, hogy gazdaságunk nem növekszik, éppen ellenkezőleg az előző, 2022-

es év második negyedétől a bruttó hazai termék, a GDP folyamatosan *töpörödik*, a visszaesés mértéke év/év alapon 2,4 százalék. Az immár négy negyedéve tartó recesszió következménye, hogy bármennyire is szerény mértékű (1,5 százalékos) GDP-növekedést tervezett a 2023-as év egészében a kormány, erre már semmi esély nincs. Nem véletlen, hogy a miniszterelnök egyik pénteki szövegében „pozitív” nulláról hablatyol. Gazdasági visszaesés okán a jövedelmek sem bővülnek, így azok központosítása, a költségvetési bevételek növekedése (elsősorban az áfa-előirányzat) sem teljesül. A költségvetési kiadások ugyanakkor folyamatosan nőttek, pedig napról napra be nem jelentett kiadásmérséklés (állami beruházások kihúzása) ment végbe. Ráadásul megfordult a trend („a fagyalt visszanyal”), már nem nyereséget termel a jegybank, hanem veszteséget, és erre a törvényes rend szerint a költségvetésben kellene hogy legyen előirányzat, azonban a kapitális jegybanki veszteség nem szerepel a finanszírozott kiadások között. A bevételek elmaradása és a kiadások növekedése – szerencsés esetben – a többszörösen újraírt, emelgetett, tervezett hiány (a GDP 3,9 százaléka) legalább másfélszeresét (kb. 6 százalékot) vetíti előre. Igaz, az éves költségvetést kár is évesnek nevezni, helyesebb lenne, ha heti vagy napi vagy „10 órai” költségvetésnek neveznénk. Van az országnak egy olyan költségvetése, amelyben még a ma létező, kormányhű Költségvetési

Tanács elnöke is számtalan kockázatot lát, amivel esetleg arra utal, hogy nemcsak a teljesíthetősége, de már az elfogadása is problematikus volt. (Ezt persze tudjuk, hiszen a vészhelyzeti felhatalmazással élve eleinte „rendeleti úton” igyekezett Orbán ezt keresztülvinni.) Arra, hogy a költségvetés szénája nem áll jól, már a miniszterelnök is kezdte felkészíteni a közvéleményt, amikor arról beszélt (2023. szeptember 29-én), hogy a nyugdíjainak a törvény szerinti évközi emelése a költségvetésben tervezettnél lényegesen magasabb fogyasztói áremelkedés miatt is nehézségekbe ütközik, és a kormánynak („fejszével”) „be kell segítenie” a jegybanknak, hogy az áremelkedést féken tarthassa.

Az államháztartás romló állapotához társul a külkereskedelmi mérleg és ennek következményeként a fizetési mérleg hiánya. A fizetésimérleg-hiány 2023 első fél évében, noha mérséklődő irányt mutat, még mindig magas, hiszen a megelőző négy negyedév hiánya eléri a GDP 7,2 százalékát (igaz, ez némileg kisebb, mint az előző év 9 százalékos körüli mértéke). A hiány csökkenéséhez elsősorban az energiatermékek árának és behozott mennyiségének mérséklődése segített hozzá. A gazdasági visszaesésnek is van pozitív hatása, a lassuló termelés és a visszaeső fogyasztás az importigények drasztikus csökkenésével jár, néhány ágazat kivitele pedig nőtt. A jegybank az év végéig a fizetésimérleg-hiány további csökkenésével számol, de ebben irreális várakozások (sikerül az unióval megállapodni, és elkezd áramolni az év végén a brüsszeli pénz), illetve a működőtőke-behozatal felpörgése (újabb akkumulátorgyárak megjelenése) játszik szerepet. Ha nem lenne elegendő jó

hír az ikerdeficit (államháztartás és a fizetési mérleg egyidejűleg és egymás miatt növekvő hiánya), ehhez jön még az államadósság tartósan magas, 80 százalékos körüli szintje. Az adósságot illetően az egyetlen kedvező jel, hogy – egyelőre – a devizában denominált adósság aránya annak ellenére viszonylag kicsi, hogy az uniós pénzcsapok elzárása miatt a kormány kénytelen újra Kádárhoz méltóan a külföldi eladósodást választani.

A Corvin áruházi jelszó jegyében a fogyasztói áremelkedés üteme (noha csökkenő irányzatot mutat) év/év alapon 16,4 százalékos, ami nem csak a statisztikai mérték miatt aggasztó, vagy azért, mert közel háromszorosa – a magyarországit is tartalmazó – európai átlagnak (6 százalékos), hanem azért is, mert mérséklődését a lakosság visszaeső vásárlási kedvéhez igazodó kereskedői akciózások és a mérséklődő külföldi árak „begyűrűzése”, de nem a határozott és összehangolt kormányzati és jegybanki politikai cselekvés okozta. Igaz, a 2024-es önkormányzati és EP-választások előtt a „piros paradicsomról énekelgető” miniszterelnöktől nem is várható a pénzügyi áramlást fékező határozott fellépés. A kormányfő összevont szemlédőke önmagában elég volt ahhoz, hogy a jegybank látványosan visszahátrált a magas infláció megfékezésére irányuló pénzsűkítéstől, mondván, véget ért a kamatemelés ciklusa, emiatt a forint az árfolyam gyenge oldalára lendült. Igaz, a forintgyengülés hírére Orbán oligarchái (alacsonyabb kamatok ígérete) és az exportáló multik elégedetten dörzsölték a markukat, csak a lakosság bánta, hogy tovább drágul az élet, és devizában számolva vagyona és megtakarításai egyre kevesebbet érnek. Ha a 2022. áprilisi ár-

folyamat vetjük össze a maival, akkor euróban 10 százalékkal ér kevesebbet jövedelmünk, lakásunk, megtakarításunk.

Ha nem fenyegetne a négy egymást követő negyedév időtartama alatti – egyelőre technikainak mondott – recesszió után egy ennél sokkal súlyosabb gazdasági hanyatlás, akkor a tankönyvek klasszikus Philips-görbéjét láthatnánk abban, hogy a munkanélküliség továbbra is alacsony, a munkaerőpiacon aktívan részt vevőknek mindössze 3,8 százalékat teszi ki. Persze, ha figyelembe vesszük, hogy egyötödük fiatal, továbbá, hogy az egy év óta tartósan állást keresők is magas arányt képviselnek, akkor tartós és súlyos visszaesés idejére nem túl sok jóra számíthatunk. A kilábalást várhatnánk a beruházások felpörgésétől éppúgy, mint a munkatermelekenység meglódulásától, ám ezek éppen hogy megtorpanást, illetve tartós mérséklődést mutatnak. Ahogy a fogyasztás is durván visszaesett, a rendszerváltás óta nem fordult elő, hogy karácsonykor (2022. december) és húsvétkor (2023. április) kevesebbet vásároltak a ’zemberek, mint a megelőző évben.

Szembeötlő eredmények

A kedvezőtlen jelenségek, a nem éppen fényes makrogazdasági fundamentumok mellett nem mehetünk el szótlánul az eredmények mellett sem. Igazán nagyszerű, sőt felemelő eredmény, hogy immár ötödször választotta a nép a hatalom csúcsára a miniszterelnököt, nem szűk többséggel, hanem újra kétharmaddal. Ebben a határtalan és töretlen bizalom nyilvánul meg, meg persze az is, hogy az ellenzék pártjai akár közösen, akár önállóan „kardoznak”, nem

tudnak hiteles alternatívát kínálni. Az persze aligha véletlen, hogy 2022 áprilisában Orbán újra megszerezte a kétharmadot. Nincs a világnak olyan – demokratikus választási rendszert alkalmazó – országa, ahol a kormánypárt a választások előtti fél évben a GDP 10 százalékát használhatta volna fel a választási ígéretei céljaira. Akkora aránytalanságot a kormánypárt, valamint a magát függetlennek álcázott „civiliek”, illetve az ellenzék pártjainak a hirdetéseire, plakátjaira, üzeneteire felhasznált pénzek között csak a hitleri Németországban találhattunk volna, hogy a kormány és „függetlenjei” (juttatott kormánypénzből) a kampányban nagyjából 15-20-szor többet (becslések szerint 70 és 100 milliárd forintot) költhettek, mint az ellenzék. Nincs olyan uniós ország, ahol oly mértékben korlátozott volna a politikai tájékozódás lehetősége, mint nálunk. Az is a kormány eredménye, hogy mind az írott, mind az elektronikus sajtóban, a tévék és a rádiózás terén a választók arról, hogy az orbáni gazdaságpolitikának lehetne alternatívája, alig képesek tájékozódni. Ezért is hiszik el, hogy az áremelkedés a „brüsszeli szankciók” vagy az ukrajnai háború következménye, és nem annak, hogy Orbán őket a választások előtt „lábön vette meg”. A kormány a választókat a pénzügyi-közgazdasági írástudatlanság állapotában tartja, még azzal is kábítja, hogy a túlárazott és felesleges beruházások által növekvő beruházási ráta az emelkedő GDP és esetleg a nagyobb jólét ígérését hordozza, pedig csak – a csúcsra járatott beruházások, akkumulátorgyár-építések következtében – a nominálisan ugyan növekvő, de a GDP-hez viszonyított adósság relatív mutatója javul.

Az eredmények között könyvelhetjük el, hogy végre sikerült a magyar orvosok rémálját, a paraszolvenciát, a zsebbe dugott borítékok rendszerét megszüntetni azzal, hogy az orvosok fizetésemelésért cserébe szabadon vezényelhetők lettek, és végre egy sorba kerültek a rendőrökkel, hisz róluk is a belügyminiszter gondoskodik. Kifejezetten eredménynek számít, hogy a pedagógusok fizetése se csupán a magyar Országgyűlés által megszavazott oktatási kormányzat költségvetésétől függ, hanem Brüsszeltől, hiszen az életpálya- és státustörvény szerint az ő zsebük közvetlenül Brüsszelbe van bekötve, akkor kapnak fizetésemelést, ha a brüsszeli pénz beérkeztét a magyar pénzügyminiszter nyugtázza. Különösen nagyszerű dolog, hogy az orvosok és a tanárok végre azonos sorsot érdemlően egy sorba kerültek a rendőrökkel, hiszen az ő magatartásuk fegyelmezetttségéről szintén a rendőrminiszter gondoskodik.

A kormány szándékainak sikeres megvalósulása tükröződik abban is, hogy – bármennyire is takarékoságra kényszerül a költségvetés – a kulturális életben mégis sikerült mára egyértelműen a nemzeti (konzervatív) irányzatot meghatározó súlyúvá emelni. Persze, messze vagyunk még attól, mondta Orbán Balázs – a hazai könyvértékesítésben meghatározó Libri-ben háromnegyedes tulajdonosi részesedést szerző Mathias Corvinus Collegium kuratóriumának elnöke, mellesleg a Miniszterelnökség politikai és stratégiai államtitkára –, hogy az utolsó Soros-katona is elhagyta volna Magyarországot (2023. augusztus 14.), de Magyarország a legjobb úton és a leggyorsabb ütemben halad a Putyin által kijelölt és Oroszország által már meg is tett úton. Ennek megfe-

lelően a színházi életben elsorvadnak a kis színházak, amelyek csupán a közönség érdeklődésének megfelelő színpadi választékot kínáltak, ezzel szemben nem fenyegeti a takarékoskodás a nemzeti gondolatot képviselő kulturális játszóhelyeket, a legkisebb egyházi vagy helyi jelentőségű szinterek működését is beleértve. A könyvkiadás tekintetében áttörést jelent, hogy a legnagyobb könyvértékesítő szervezetben már nem a megtérülési, hanem a nemzeti kultúra formálási szempontjai érvényesítésére épültek ki az MCC homlokzata mögött a patriotizmus hadállásai, ennek megfelelően Wass Albert könyvei váltják fel a nemzetietlen Péterek, így Nadas Péter vagy Esterházy Péter korábban méter hosszú könyvespolcait a boltokban. Érezhetően erősödik a nemzeti filmgyártás, amikor kosztümös, cselekményes, nemzeti történelmünk nagy alakjainak tetteit bemutató filmek kiszorítják a lényegtelen értelmiségi problémákon rágódó úgynevezett „művészfilmeket”. Kifejezetten hatásos fordulat, hogy a szegények gondozásában is érvényesülnek a hatékonysági szempontok, így az olyan szervezetek, amelyeknek karitatív tevékenységét korábban a hatáosság jellemezte, mint Iványi Gábor szervezete, a magát egyháznak feltüntető Magyarországi Evangélikus Testvérközösség, egyre jobban kiszorulnak a közérdeklődés és a gondozás középpontjából.

Kossuth Lajos is örömmel tapasztalhatná, hogy bő másfél évszázada kiadott vezényszavára, „Tengerre, magyar!”, hányan hajóznak ma a tengereken. A miniszterelnök önnön példájával mutatta, ahogy fogalmazta, a magyar nem érezheti magát börtönben amiatt, hogy nem látja a tengert.

Így azután a miniszterelnök vállalta a veszélyt, hogy az Adria habjaiból kikecmeregve nem jut eszébe a baráti kölcsön alapján használt tengerparti ház kapujának számszárkódja és törülközőbe csavartan a kerítésen kívül reked. A törülközős Orbánt a kerítéshez szorítva megkérdezhetik, hogyan is valósul meg a „Több Balaton, kevesebb Adria!” dumája, amiről a magyar vendéglátás – persze elsősorban a Balaton-partot elfoglaló oligarchák – fellendítése érdekében beszélt. Az se kis eredmény, hogy nem egy, de már négy darab több tízmilliárdot érő jacht áll az értünk lankadatlanul fáradozó férfiak rendelkezésére, hogy kipihenhessék a tengereken azt a temérdek erőfeszítést, amit jólétünkért tesznek. Sőt, még a jachtokon is dolgozhatnak, amint azt az orosz külügyminiszter által kitüntetett magyar külügyminiszter tette, aki a hajóról jelentette, hogy egyetlen pillanatra sem lankad, ha az orosz szénhidrogéntermékek világszerte átlagánál jóval magasabb áron történő behozatala vagy Kirill pátriárka szabad utazása forog kockán. Ezek a kiemelkedő sikerek képesek elhomályosítani a sokszor eltulzottan emlegetett gondokat.

Az ország és a ló

Orbán gazdaságpolitikájának lényegét már 2014-ben világosan látta Bill Clinton, amikor azt mondta, hogy „*Ő (Orbán) szereti a tekintélyelvű kapitalizmust, de ezzel valójában csak azt mondja, hogy soha nem akar kiszállni a hatalomból. Maradni akar örökre, és pénzt.*” Majd hozzátette: „*Általában ezek a fickók örökre (a hatalomban) akarnak maradni és pénzt akarnak keresni.*” Ha a magyar politikai vezetés ennyire jól látszott Európától távol, akkor még inkább kellett volna

látszania az unióban, amelynek adófizetőitől származó pénzt használt Orbán mindkét céljának megvalósításához. Jóllehet az unió vezetői – elsősorban a német kancellár, Angela Merkel – felismerték a fokozatosan kialakuló, az európai értékekkel ellentétes magyar rendszer jellegzetességeit, ám az érdekek, elsősorban a német vállalatok magyarországi jelenléte, másodsorban Magyarország gazdasági jelentéktelensége, végül az európai néppárti politikához való alkalmazkodása miatt nem indítottak komolyan vehető akciót a magyar kormány megfékezésére. Ráadásul Orbán minden olyan esetben, amikor vélelmeznie kellett, hogy nem fog zavartalanul hozzájutni az európai adófizetők pénzéhez, igyekezett figyelemre méltó gazdasági teljesítményt mutatni.

Gazdaságpolitikájának éppen ez a lényege: *megfordult az eszköz és a cél viszonya*. Nem azért javít az államháztartás egyensúlyán, a többi makrogazdasági fundamentumon, mert ettől a magyar nép jóléte javul, hanem azért, mert eddig ezzel el tudta altatni az unió és többi nemzetközi pénzügyi szervezet figyelmét, nem kellett a pénzmozgásokat átláthatóvá tenni, feltárni részfolyamatokat, az esetleges pénzmegvonással fenyegető szankciótól tartva. Ha pedig a makrogazdasági tényezőkben elért javulás nem volt elég az uniós pénzekhez való zavartalan hozzáféréshez, akkor a gazdasági megvesztegetés eszközehez fordult, amivel német cégek zsíros falatokhoz jutottak a magyar hadiipar kiépítésében (Rheinmetall), illetve kedvenc oligarcháit (be-) kiházásította a német tőke háza tájára. Ha pedig még ez sem vezetett eredményre, az európai adófizetők zsírosbödönjéhez, a brüsz-

szeli pénz megkaparintásához, akkor a nyílt zsarolás következett. Ekkor újabb fenyegető különadót vetett ki az őt falhoz szorítani akaró országból származó tőke magyarországi leányvállalataira, hogy az azok gazdáit képviselő európai kormányok – amennyiben leveszi róluk a nyomást – visszalépjenek a kényszerítéstől. Ezt ő maga pávatáncnak nevezte el, azaz más figurát adott elő Brüsszelben, illetve külföldön, azaz labancul beszélt, míg belföldön a kuruc beszéd volt a divat. A vállalati szektorral szembeni politikájának lényegét is kezdik érteni az európai befektetők. Azokat az iparágakat, szolgáltatásokat, amelyeknek az áruit, szolgáltatásait a magyarok vásárolják, így a kiskereskedelmet, a vendéglátást és a szállodaiipart, a pénzügyi szolgáltatásokat, a telekommunikációt, a hírközlést Orbán igyekszik tőle függő oligarchák kezére juttatni. Ezekben a szektorokban akkor keletkezik jövedelem, ha a magyaroknak van pénzük vásárolni, amit viszont Orbán kormánya befolyásol. Ezekben járadék- vagy regáléjövödelmekhez juttathatja híveit. Ezekből a szektorokból igyekszik kiszorítani a külföldieket, sőt ezekben a szektorokban akkor is további (részben állami) részesedéseket szerez, ha az ország költségvetése súlyosan hiányos (lásd Vodafone vagy a Liszt Ferenc repülőtér megszerzése). Azokban az ágazatokban azonban, amelyek túlnyomórészt külföldön (exportra) értékesítik az áruikat (például autóipar, akkumulátorgyártás, elektronikai ipar), nem csupán megtűri, egyenesen ajnározza a külföldieket, hiszen ők jelentik az ország exportteljesítményének a háromnegyedét. Legfeljebb „apró szívességeket” kér tőlük.

A kettős beszédhez *hintapolitika* társult, hiszen ennek jegyében jegyezte el magát Putyinnal, és nem volt véletlen, hogy a teljes titokban előkészített Paks II.-szerződést alig egyetlen hónappal azelőtt írták alá – Moszkvában –, hogy Putyin megtámadta és annektálta a Krímet. Már akkor látszott, hogy Orbán bármikor odaadja országát egy (menekülésre alkalmas) lóért. Ez a tendencia csak folytatódott, amikor Merkel meggyengülése és az európai politika változása – az európai adófizetők pénzének védelmét képviselő „holland fickó”, Rutte által képviselt északiak megerősödése – miatt Orbánnak azzal is számolnia kellett, hogy az uniós pénz minden bűvészmutatvány ellenére elapad. Ekkor a hintapolitika újabb iránnyal, a kínai kártyának a zöldpolitikai kártyaasztalra kerülésével gazdagodott. A teljesen értelmetlen és gazdaságtalan Budapest–Belgrád vasútvonal csak akkor kap értelmet, ha a *papíron* az orosz atomerőművet finanszírozó banki forrásokat, *papíron* a vasútépítést finanszírozó kínai Eximbank forrásai egészítik ki. Mindkettő az európai adófizetőktől eddig élvezett transzfereket volt hivatva pótolni. Sőt, amikor Trump amerikai elnök, Orbán nagy támogatója elvesztette a választást, és 2021 elejétől Biden visszatérést jelentett az euroatlanti liberális politikai irányhoz, belátta, hogy nem sok keresnivalója van. Ezt a helyzetet tovább bonyolította, hogy az összefogást hirdető magyar ellenzék pártjai 2021 végén esélyesnek mutatkoztak Orbán megfékezésére. Ekkor, 2021 végén mindent egy lapra tett fel. Az orbáni gazdaságpolitika felismerte, hogy – a jogállamisági mechanizmus alkalmazása miatt – ha érdemi politikai-intézményi változtatásokra nem

hajlandó, akkor bármit tehet, de már nem fog hozzájutni az uniós transzferekhez. Minthogy az európai pénzek megkaparintása terén már nincs mit vesztenie, ugyanakkor a világ pénzügyi acai még nyitva állnak Magyarországnak előtt, ezért habozás nélkül a „sötét erők”, azaz a diktátorok: Putyin, Hszi Csin-ping, Bolsonaro oldalára állt. Ez különösen akkor vált egyre kínosabbá – noha belföldön az egységesnek látszó ellenzék porba alázó legyőzését eredményezte –, amikor Putyin Ukrajna elleni agresszióját nem bélyegezte meg, „békét” hirdetett, és emiatt Magyarország teljesen elszigetelődött. Ez az a helyzet, amikor – noha az ázsiaiak nem ismerik jól Shakespeare drámáit – a kapuk előtt álló hitelezők, elsősorban a kínaiak pontosan tudják, hogy országot kaphatnak egy lóért, és még nem is kell annak fehérnek lennie. A kibontakozó akkumulátorgyártó-invázió igazi értelme ez. A magyar tőkemérleg a befektetett tőke által javul, számítani lehet arra is, hogy az elmaradó uniós transzferek helyét majd kínai megtakarítók által vásárolt pandakötvények foglalják el, az Egy övezet, egy út kínai stratégia magyarországi megvalósulása nyomán pedig – ahogy az a hírhedt montenegrói autópálya-építés esetében már meg is történt – előbb-utóbb komoly kínai tulajdonszerzési törekvéseknek is szemtanúi lehetünk.

Ebben a keretben válik értelmezhetővé a magyarországi autópályák építésének és üzemeltetésének harminc-éves koncessziója vagy a Liszt Ferenc repülőtér megvásárlása a (súlyosan deficités folyó költségvetési mérleg ellenére is). Azzal nemcsak Orbán oligarchái (Mészáros Lőrinc, Szíjj László, Jellinek) gazdagodhatnak. A koncessziós társaság kínaiaknak történő

eladása – bármennyire is szükséges a kormány jóváhagyása ehhez – újabb menekülő utat, „lovat” ígér az egyre nehezebb helyzetben politizáló Orbán számára.

Elfogyott a pénz...

Előre várható volt, hogy a választási évet követően egymásra torlódnak a nehézségek. Ennek első előjele volt, hogy az uniós csalás elleni hivatala, az OLAF által kimagaslóan a legtöbbször vizsgálta Magyarországot fogja elsőként és legsúlyosabban sújtani az uniós költségvetés védelmét szolgáló általános feltételrendszerről szóló mechanizmus, az úgynevezett jogállamisági rendelet hatálybalépése. Ennek hatására Magyarország lényegében 2021. óta – a földalapi agrártámogatásokon kívül – sem a Covid hatásait ellensúlyozó különleges helyreállítási alap pénzeszközeihez, sem a 2021–2027 közötti uniós költségvetés pénzeszközeihez nem tudott hozzájutni. A korábban átlagosan évente a GDP 3,5-4,5 százalékát elérő pótlólagos támogatás elmaradása gyászosan érintette mind a várható gazdasági növekedés mértékét (a pótlólagos kereslet kiesése miatt), mind az államháztartási hiány nagyságát (az uniós forrásból finanszírozott állami beruházások pénzügyi fedezetlensége miatt), végül a fizetésimérleg-hiány és a devizatartalék olcsó finanszírozását. Az uniós szankciók eskalálódása néhány ponton különösen fájdalmas, így az egyetemek miniszterelnök által áterőltetett alapítványba terelése (kekvásítás), illetve az ezeket irányító – az egyetemi autonómiát sárba tipró politikusokkal, kormánytagokkal feltöltött kuratóriumok miatt a felsőoktatásban ellehetetlenül a diákoknak az európai oktatási rendszerbe

való bekapcsolódása (Erasmus) és az egyetemi kutatások európai finanszírozása (Horizont). Persze, arra is számítani lehetett, hogy Orbán újraválasztása érdekében 2021 októbere és 2022 áprilisa között a választókra zúdított pénzeső eleinte csupán kedvezőnek látszó következményeit felváltják a negatív jelenségek, elsősorban a megugró fogyasztói áremelkedés. (Egyszer hopp, máskor kopp.) Vannak, akik emlékeznek, hogy Orbán újraválasztása érdekében a kormány az éves hazai termék (GDP) 10 százalékat elérő költekezést vállalt 2021 októbere és 2022 áprilisa között: így a 2021-ben már befizetett személyi jövedelemadó visszatérítésére, a 25 év alattiak adómentességére, a 13. havi nyugdíj teljes összegének a visszaadására, a nyugdíjprémiumra, a fegyveres testületek „fegyverpénzé- re”, a munkáltatói járulékok 4 százalékpontnyi csökkentésére, a központi béremelésekre és külön a GDP 5 százalékat elérő beruházási kezdeményezésekre.

A kormány által előidézett pénzesőtől már amúgy is szárnyalt a gazdaság, de a szárnyaltatás dicsőségében a jegybank is osztozni akart, ezért a jegybank elnöke a GDP további 3-4 százalékat elérő pénzkibocsátási akciót – keresletélénkítést – kezdeményezett. A „kanyarban előzni” szöveggel takaródzva vásároltatta a haveri körbe tartozó vállalatok által kibocsátott kötvényeket, ami nyilván a kereskedelmi bankok hitelezési hajlandóságának a hiányát volt hivatva leplezni. Hogy ne legyen mindenki számára egyértelmű, hogy a jegybank is Orbán haveri körét finanszírozza, ezért indította a kis- és középvállalatok számára a Növekedési Hitelprogram új családját NHP Hajrá néven, amivel

még tovább hevítette a gazdaságnak az államháztartás által amúgy is izásig fűtött mozdonyát. Ám a tüzet olajjal oltó jegybank számára gyorsan kiderült, hogy a szárnyalásnak, a kanyarban előzésnek megálljt kell parancsolni, ezért a meglóduló infláció és a nyomában egyre jobban leértékelődő forint „védelmében” bátran kamatemelési ciklusba fogott. Ám a későn jött bátorság csak horribilis mértékű kamatemeléssel hozott eredményt, hiszen 25 százalékos fogyasztói áremelkedést és a hirtelen forintleértékelődést csak így lehetett fékezni. A bátorság sem tartott soká, hiszen Orbán oligarchái számára az elapadt uniós források pótlására pénz kellett, és ehhez a vágyhoz jól társult az exportőrök hangja, akik számára az erősödő forint a bővülő jövedelmek mérséklődésével fenyegetett, így a jegybank hirtelen rákényszerült a még egyáltalán nem stabilizálódott helyzetben is a kamatemelési ciklus berekesztésére.

A vállalatok és a háztartások a vágató áremelkedés, illetve az emiatt megbicsakló kereslet és a kényyszerűen emelkedő kamatok hatására egyszerre váltak tartózkodóvá. Nem vásároltak és nem ruháztak be. A 2022-ben kibocsátott helikopterpénz mára elfogyott. Az egyetlen marandó eredmény a fogyasztói áremelkedés kiemelkedően magas, minden európai országot maga mögé utasító szárnyalása. Ez a rekorder infláció azonban – hiába volt fél évig a pénzeső – megsemmisítette a háztartások vásárlóerejét. Jól látszik ez a vásárlások megtorpanásán, a finanszírozhatatlanná vált árukészleteknek a kereskedők akciózásával való kisöprésén, a fizetési mérlegben az árubehozatal lefékeződésén.

A kakofón zene kedvelőinek persze igazi csemege a magyar gazdaságpolitika vezetőinek (Varga Mihálynak, Matolcsy Györgynek és Nagy Mártonnak) egymásnak ellentmondó, egymás politikáit lejárató pár- és perbeszéde, de ez a zavarosság előrevetíti az alkalmatlanság egyvelegének következményeit. A fiskális és a monetáris alkoholizmus (Kopits György kifejezése) után mintha a másnaposság venné a kezdetét a gazdaságpolitikában. A józan pénzügyminiszter, aki végig tisztában volt azzal, hogy az államháztartás számára kétszeresen is nagy a baj, hiszen a magas árak ellenére nem bővülnek a bevételek, miközben a kiadásoknál az állami beruházások befagyasztása ellenére is túlfutás van, hirtelen józannak látszó beavatkozásokat, szigorításokat javasolt. Ő tudja, hogy semmi remény sincs arra, hogy a magyar kormány még az idén brüsszeli pénzhez jusson, ami a hitelminősítők minden megvendéglése, jóltartása ellenére előbb-utóbb elhozza az igazság óráját: Magyarország hitelezői besorolásának lefokozását, a pénzhez jutás nehézségeit. A 80-as évek kádári adósságválságának a kísértete kopogtat az ajtón, ezért javasol olyan – elsősorban a pénzpiacokat érintő – megszorításokat, amelyek hűtik a várakozásokat és csillapítják a pénzkirámlást. Ezzel szemben a jegybank elnöke – nem saját háza táján, a monetáris politikában, hanem – a fiskális politikában látná szívesebben a takarékossgot. Mindkettőjük „kijózanodásához” képest a gazdaságfejlesztési miniszter (úgy is, mint Orbán magyar hangja) a választások előtt semmilyen explicit beavatkozást nem tart szükségesnek, helyette a bűnbakkeresésben, újabb „rendőri

akciózásban” (a bankokkal szemben, a benzinértékesítőkkal szemben, a kereskedőkkel szemben stb.) akar babérokat szerezni. Erre az össze nem hangolt gazdaságpolitikai kánonra reccsentett rá a miniszterelnök, mondván, megszorítások nem lesznek, csak visszajönnek a – közgazdaságilag értelmezhetetlen, inkább káros – ársapkák. A miniszterelnök biztos kézzel kormányozza a jéghegyeknek az ország hajóját.

Lám, lám, mennyi zavar forrása, ha az unió elzárja a pénzcapot. Nincs gazdasági növekedés, emiatt magas az államháztartási hiány, és az ingyenpénz helyett a drága kötvényfinanszírozással tömök be a lyukakat. Ez pedig a költségvetés kamatkiadásait fokozatosan megduplázza, ami azt jelenti, hogy a növekedést generáló keresletélénkítés helyett a kamatokra kell költeni. Ahogy az uniós transferek elapadtak, s ezek devizatartalékot növelő, a költségvetési hiányt finanszírozó és a növekedést olajozó funkciója helyére a korábban elutasított – kamatfizetési kötelezettséggel járó – devizakötvény-kibocsátás lépett (2022-ben például a szamurájkötvény és zöldpandakötvény). A devizakötvény-állomány háromszorosára nőtt (3,6 milliárdról 9,54 milliárd forintra). Még nincs baj, de addig nem is volt baj – mondja Micimackó –, amíg nem volt baj. A baj csak most következik, mert egyszer a finanszírozók biztosítékokat követelnek.

Lassan megszólalhat a kormány gazdaságpolitikuskainak kórusa, és megismételhetik Shakespeare *II. Richárd* című drámájából: „*Látjuk a ránk váró hajótörést, / Mégsem tehetünk semmit ellene, / Mert eddig gyáván eltűrtük okát.*”

Ha csinálják, nem gond, ha olvasnak róla, gyermekellenes

Kolosi Tamással* beszélget Jankovics Márton

– *Néhány éve egy előadásában azt mondta, hogy munkássága közép-pontjában valójában mindvégig egyetlen gondolat állt: a magyar polgárság újjászületésének vagy megszületésének igénye. Ha ezt tekintjük mércének, mennyire tartja sikeresnek a pályafutását?*

– E tekintetben szerintem sikeres, mert a rendszerváltást követően a protopolgárságból valódi polgárság alakult ki. Bár a polgári lét bizonyos attribútumai az utóbbi tíz-tizenöt évben korlátozottabban érvényesülnek, a magyar társadalom mára ezzel együtt is polgári társadalom, polgári értékekkel.

– *Hogyan definiálná ezeket a polgári értékeket, és melyik szorult vissza leginkább közülük az utóbbi időben?*

– Nagyon fontos polgári érték például a politikától való függetlenség, amely biztosít egyfajta önállóságot az állammal szemben. Ezt a kormányzat igyekszik korlátozni, mégis úgy gondolom, hogy a függetlenség nem szűnt meg. Az állampolgárok életébe azért ma kevésbé avatkozik be a politika, mint mondjuk a rendszerváltás előtti évtizedekben.

– *Ez bizonyára így van, sokan mégis az egyre erősödő függelmi viszonyokra panaszkodnak. Mindennapi tapasztalat, hogy a politikától látszólag távol eső szakmákban is jelen van a félelem, és olykor az ember állása, megélhetése is múlhat azon, miként nyilvánul meg közéleti kérdésekben.*

– Sokan vannak – elsősorban természetesen az ellenzéki oldalon –, akik hangzatos címkékkal látják el a mostani rendszert, a maffiaállamtól a korrupt autokráciáig terjed a skála. Bár én se szeretem a jelenlegi kormány antiliberális politikáját, mégis úgy vélem, hogy ettől azért Magyarország nem szűnt meg demokráciának lenni. Lehet politikailag nem elfogadhatónak tartani valamilyen nézetrendszert, de ettől még az nem nevezhető diktatúrának vagy maffiaállamnak. Az Egyesült Államokban például négy éven keresztül regnált a Trump-féle kormányzat, ami személy szerint nekem nem volt szimpatikus irányvonal. Sok mindent csináltak, ami ellenkezett az értékrendemmel, mégse vonható kétségbe, hogy az amerikai társadalom polgári társadalom maradt.

– *És ha magunk mögött hagyjuk a barokkos vagy leegyszerűsítő túlzásokat, hogyan nevezné meg a rendszert, ami a 2010-es fülkeforradalom óta kiépült Magyarországon? Lényegileg kontinuosnak tekinti a rendszerváltást követő első két évtizeddel, vagy egyetért azzal, hogy itt valami más kezdődött?*

* Kolosi Tamás 1946-ban született Budapesten. 1985-ben alapította meg a Tárkit. Szociológiai kutatási területei közé tartozik az empirikus mérések problémája a társadalomtudományokban, az életstílus vizsgálata, valamint az elitformálódás a posztkommunista átalakulás folyamán. A nyolcvanas évektől vállalkozásokba kezdett a könyvkiadás terén. Jelenleg a Lira Könyv Zrt. elnöke.

– Bizonyos szempontból kontinuosnak tekintem, más szempontból viszont úgy gondolom, más úton indult el az ország 2010 után. A kormányzás technikájában egyértelműen különbözik a korábbiaktól, a jogállamiság bizonyos elemei pedig valóban korlátozottabban érvényesülnek. Ettől függetlenül ez továbbra is alapvetően tőkés, polgári társadalom.

– *Ha már a tőkéseket szóba hozta: a NER egyik legitimációs elmélete épp arról szól, hogy a korrupciónak nevezett jelenség igazából csupán a nemzeti tőkésosztály kiépítésének elengedhetetlen mellékterméke. Ugyanakkor heves indulatokat szokott kiváltani a kérdés, hogy vajon áll-e valódi teljesítmény az újdonsült szuperjacht- és kastélytulajdonosaink mögött, és hogy születhet-e ebből felelős tőkésosztály, vagy inkább klientúraépítés zajlik. Ön korábban sokat foglalkozott a társadalomszerkezet kutatásával, milyennek látja a jelenlegi elitünket?*

– Vitathatatlan, hogy a NER idején kialakult a látványos politikai klientúra. Ez a réteg izmos részét adja a tőkésosztálynak, fogalmazhatunk úgy, hogy ez az egyik frakciója. Bár pontos mértékét nehéz megbecsülni, de meglátásom szerint a száz leggazdagabb magyarnak nem több, mint 15-20 százalékát teszik ki olyanok, akik elsősorban a kormányzati kapcsolataik révén gazdagodtak meg. Persze nyilvánvaló, hogy azok is igyekeznek jó kapcsolatot kiépíteni az államhatalommal, akik nem a politikának köszönhetik a vagyonukat. Mert a magyar társadalom – és hadd tegyem mindjárt hozzá: az európai országok jelentős része is – úgy

működik, hogy a közbeszerzések és pályázatok révén lehet különféle előnyökre szert tenni. Természetes, hogy ezzel nagyon sokan akarnak élni, és nemcsak a politikai klientúra tagjai, de azok is, akik valós piaci teljesítménnyel rendelkeznek.

– *Többször nyilatkozta, hogy Magyarország rendszerváltás utáni első évtizedét minden probléma ellenére is sikertörténetnek tartja. Mostanában azonban egyre több elemzés hangsúlyozza, hogy a kelet-európai társadalmak illiberális fordulata szinte kódolva volt az akkori illúziókban és mulasztásokban. A rendszerváltás utáni elitek hamis álmokat üldözve, kritikátlanul igyekeztek igazodni az idealizált Nyugathoz, amiből természetesen következett a kiábrándulás – erre tudtak népszerű válaszokat nyújtani a populisták politikuskok. Innen nézve sem tartja elbaltázott lehetőségnek a rendszerváltást?*

– Ez egy politikai hullámvasút, aminek tanúi és egyben résztvevői vagyunk. Szinte biztos vagyok benne, hogy a jelenlegi antiliberális hullámot követni fogja majd egy liberális hullám. Nemcsak nálunk, hanem Európa-szerte, sőt világszerte is. Mert a politikai irányzatok mindenhol váltogatják egymást, és ez alól Magyarország sem kivétel. Persze ez a tudás nem nyújt feltétlenül vigaszt. Borzasztó kellemetlen, ha valaki az életének jelentős részét olyan időszakban kénytelen leélni, amiben egy számára nem szimpatikus politikai irányzat dominál. Történelmi távlatban nézve viszont ez teljesen természetes folyamat.

– *Akkor, sokakkal ellentétben, ön még nem temeti a liberalizmust?*

– A liberális világnézet az emberi fejlődéstörténet rendkívül jelentős értéke. Még akkor is így van ez, ha mostanában nemcsak az antiliberális hullám jelent kihívásokat, de az is, hogy ez az antiliberális hullám jelentős részben a liberalizmus túlkapásaira adott reakcióként jelentkezik. Az, amit ma woke kultúrának szoktak nevezni, sok tekintetben a liberális értékrend karikatúráját jelenti. Persze a történethez hozzátartozik, hogy a liberalizmus sem egységes irányzat: a 19. századi Nagy-Britanniában megszületett manchesteri liberalizmustól erőteljesen különbözött az az amerikai típusú liberalizmus, amelyik a 20. század során fejlődött ki. Ettől az amerikai klasszikus baloldali liberalizmustól pedig jelentősen eltér a woke kultúra, amelyik az utóbbi években teljes történelmi érzékeltenségről téve tanúbizonyságot, világszerte szobrokat dönt le. Tehát minimum három nagyon különböző korszakát lehet megkülönböztetni a liberalizmusnak, és én biztos vagyok benne, hogy lesz egy negyedik korszaka is.

– *Ezt majd az idő eldönti, de most térjünk vissza Amerikából Magyarországra: 1990 óta a Tárkival két-évente koordinálja a Társadalmi Riportot, ami így már több mint harminc éve tart tükröt az országnak. Az efféle kutatások tudják befolyásolni az éppen aktuális politikai vezetést abban, hogy milyen célokat tűznek ki maguk elé, és milyen döntéseket hoznak?*

– A kutatási eredmények általában kevésbé tudják befolyásolni a döntéshozókat. Mindig is tévHITE volt a társadalomtudománynak, amikor a

funkcióját abban látta, hogy a politikusok fülébe sugdosson. Ettől függetlenül a társadalomtudományokban kialakult egy belső, módszertani válság is, ami a 21. század kezdete óta egyre súlyosabban jelentkezik, és őszintén megvallva, én magam sem látom még a kiutat ebből az elbizonytalanodásból.

– *Ez azért is érdekes, mert közben érzékelhető a lelkesedés is az új távlatok iránt, amit a digitális kor és a Big Data nyithat a társadalomtudományok számára. Nemrég például Budapesten járt Raj Chetty, a Harvard Nobel-díjra is esélyesnek tartott professzora, aki a közösségi médiából gyűjtött adatok segítségével mérte fel, hogyan lehetne javítani a társadalmi mobilitást. Osztya-e az optimizmust, hogy a digitális kor elhozhatja a társadalomtudományok forradalmát?*

– A szociológia válsága részben abból fakad, hogy közel száz éven keresztül a survey jelentette a szociológia fő technológiáját. Ez nemcsak a klasszikus közvélemény-kutatásokat takarja, de az empirikus adatfelvételek minden formáját, egészen a népszámlálásokig. Ezzel szemben volt egy erőteljes megújulási igyekezet, az úgynevezett kísérleti módszertan, amelyet a közgazdaságtanból és a pszichológiából vettek át. Ott az jelentette a fő problémát, hogy ezek a kísérletek nem reprezentatív adatokat hoztak, így a reprezentativitás hiánya egyre erőteljesebben jelentkezett. Ez részben abból fakad, hogy a polgári társadalmakban egyre erőteljesebb lett a szkepszis a survey típusú vizsgálatokkal szemben, és ma már ott tartunk, hogy a megkérdezettek alig 40-45 százaléka érhető el egy-egy adatfelvétellel. Csak össze-

hasonlításképp: amikor én az egyik legnagyobb szabású survey típusú felmérést, a rétegződésmo­dell-viz­gálatot vezettem, akkor még a meg­kérde­zet­tek 94-95 százaléka vá­laszolt. Részben azért volt ilyen magas ez az arány, mert az emberek úgy gondolták, hogy a válaszaikkal be­fo­lyásolni tudják a politikát és a társadalmi folyamatokat. De a nyugat-eu­rópai és az amerikai társadalmakban már akkor, a 70-es, 80-as években is csak 60 százalék körül volt a vá­laszadás aránya. Egy csomó nyugati kolléga ezért kétkedve fogadta az eredményeinket, mondván, hogy ez a diktatúra hatása, és a kérdezőbiztosok bizonyára rendőri kísérlettel mennek ki a megkérde­zet­tekhez, akik így nem merik megtagadni a válaszadást. Bizonygatnunk kellett, hogy ez nem így van.

– *Lát kiutat a bizalmi válságból?*

– Különös, hogy a szociológus kol­légák és a közvélemény-kutatók tel­jesen jogtalanul és értelmetlenül eb­ben az új szituációban sem mondanak le arról, hogy a reprezentativitásra hivatkozzanak. De azt tapasztaljuk, hogy bizonyos típusú vizsgálatoknál nincs is túl nagy jelentősége a rep­re­zen­ta­ti­vi­tas­nak. Például az úgy­nevezett attitűd mérésére irányuló vizsgálatoknál – tehát amikor az embereknek a véleményére vagyunk kíváncsiak – sokkal kisebb jelentősége van ennek a szempontnak, és nyugodtan ki lehetne jelenteni, hogy nem a reprezentativitás miatt, hanem a módszer belső sajátosságai miatt hoznak a kutatások jó eredményeket. Ha a társadalomtudomány őszinte lenne saját magához, akkor teljesen lemondana a reprezentati­vitasról, mert ma az már nem igazán

elérhető. A kísérleti módszertan által ígért fordulat is elmaradt, most épp abban reménykedünk, hogy a Big Data hozza majd ezt a paradig­ma­váltást. Fontos, hogy ott sem a reprezentativitás, hanem a tömeges jellegük miatt válnak megbízhatóvá az adatok. Ennyiben valószínű, hogy a 2020-as évtized első felét tényleg úgy fogják emlegetni, mint ami je­lentős fordulatot hozott a társada­lomtudományokban.

– *Említette, hogy a kutatási ered­mények nem nagyon befolyásolják a politikát. Az viszont köztudott a ma­gyar kormányról, hogy folyamatosan monitorozza a társadalom hangu­latát, attitűdjét, és ahhoz igazítja a kampányokat, szlogeneket, akár a törvényeket is. Mégis buzoghat ott némi társadalomtudományos érdeklődés, nem gondolja?*

– Ezek a technikák igazából a piackutatásból kerültek át a politikai közvélemény-kutatásba, és a jelenlegi kormányzat információim szerint valóban erőteljesen használja ezeket. Míg a szociológiai jellegű kutatási eredményeket, amelyeknek nagyobb a társadalombefolyásoló hatásuk, de kisebb a marketingsúlyuk, sokkal kevésbé veszik figyelembe.

– *Amúgy milyen gyorsan formál­hatók politikai kampányokkal a mélyebb meggyőződéseink? A pillan­atnyi hangulat nyilván könnyen befolyásolható, de vajon az olyan értékválasztás is, hogy valaki a Nyu­gatot vagy Oroszországot tartja épp szimpatikusnak?*

– Biztos, hogy ezt is befolyásolni tudja egy-egy politikai kampány, de nem képes alapvetően megváltoztatni. Azt tapasztaljuk, hogy a nyugati

irányultság helyett a keleti politika felé való fordulás még a legvadabb kormánypárti rétegekben is kisebb-ségben marad, mert a magyar társadalom alapvetően Európa-orientált, mindig is a nyugati országokat akartuk utolérni. Voltak ugyan csalódások ezen a téren, a magyar gazdaság és társadalom lassabban zárkózik fel, mint a rendszerváltás idején reméltük. De ha rögzösebb is az út, az ország egyértelműen Európa és a Nyugat részeként funkcionál.

– *És így is tekint magára?*

– Igen, így.

– *Érdekelne az is, hogy a saját önképe miként alakult? Mert fiatalon nem társadalomtudósnak készült, inkább a rendezéssel kacérkodott, majd irodalmat, filozófiát, esztétikát tanult, és a Színháztudományi Intézetben akart kutatni. Hogy lett ebből a szociológiai karrier?*

– Szerencsés véletlenek sorozatának köszönhetően. Mikor kezdtem volna a pályámat, a Színháztudományi Intézetet épp bezárták, a szociológiai kutatás viszont akkoriban indult be – én pedig az irodalom és filozófia mellett rendelkeztem már szociológusi végzettséggel is. Ebből adódóan sokkal könnyebb előrehaladási lehetőség nyílt ott, mint egy sor más területen, és őszintén megvallva én mindig is sikeres ember akartam lenni. Ehhez a társadalomtudomány jó alkalmat biztosított. Ahogy korábban összefoglaltam ezt az időszakot: „Így lett belőlem rossz drámaesztéta helyett egy egészen tűrhető szociológus.”

– *Beszélt is róla, hogy a „karrierista” az ön szótárában nem negatív*

kifejezés, pedig a legtöbb ember szemében ez inkább rossz tulajdonság.

– Valóban úgy vélem, hogy karriertáncnak lenni önmagában pozitív dolog, mert azt jelenti, hogy az illető sikerre tör, előre akar lépni, haladni akar az életben. Az persze más kérdés, hogy milyen eszközökkel, és milyen áron teszi ezt. Én se helyeslem, ha valaki az előrejutás érdekében letapossa a körülötte lévőket.

– *A rendszerváltás után sikeres vállalkozó is lett a tudósból. A kezdeti bölcsész irányultságának mekkora szerepe volt abban, hogy épp könyvkereskedelemben fektetett be?*

– Ahogy mondtam, pályám indulásakor szerencsém volt abban, hogy a szociológiában nyitott kapukat döngettünk. Ugyanakkor rossz volt ebben az indulásban, hogy korlátozottak voltak az előrejutás lehetőségei. Ha valaki nem a politikából akart élni, akkor gyakorlatilag a művészet és a tudomány jelentett karrierlehetőséget a számára. Próbálkoztam a művészetekkel, de kiderült, hogy nem voltam elég tehetséges hozzá, így maradt a tudomány számomra mint kitörési pont. Majd amikor megnyílt a piaci karrier lehetősége, szörnyen izgatott a dolog, és itt is szerencsém volt néhány barátommal, akik vállalkozásba fogtak: társultam melléjük, a kilencvenes évek közepére pedig beláttam, hogy a vállalkozói karrieremet és a tudománytól örökölt értelmiségi attitűdöt a könyvszakmában tudom legjobban egyesíteni.

– *De akkor nem csak a véletlen műve, hogy autómosó vagy gyorsétterem-lánc épp a Líra Könyv Zrt. egyik tulajdonosa lett?*

– Ebben nagy szerepet játszott, hogy a könyvszakma iránt érdeklődött az a barátom is, akivel társultunk vállalkozóként. Ő aztán elment a nyomdák irányába, míg én vittem tovább a könyvkiadást és a könyvkereskedelmi részt. De tény, hogy maga a közeg jól passzolt az eredendő érdeklődési területeimhez.

– *Visszatekintve hogy érzi, társadalomtudósként és a Tárki alapítójaként vagy vállalkozóként találta meg inkább a maga útját?*

– Büszke vagyok arra, amit a tudományban elértem, de ha őszinte akarok lenni magamhoz: a könyvszakmában sikeresebb lettem, mint kutatóként. Pedig a 90-es évek elején egészen biztos, hogy a három legtöbbször idézett magyar szociológus közé tartoztam. Olyannyira, hogy hívtak külföldre is, felkérték egy német egyetemre tanszékvezetőnek, de úgy döntöttem, hogy itthon akarok maradni. Magyarországról márpedig nem igazán lehet nemzetközi társadalomtudományos karriert csinálni. Olyan erőteljes az angol dominancia, hogy nehezített helyzetből indul az, aki nem anyanyelvi szinten beszél az angolt, és nem elsősorban angol-amerikai folyóiratokban publikál. Egy időben viszonylag sokat írtam amerikai folyóiratokba, és angol kiadónál jelent meg a könyvem, de ezek az eredmények nem mérhetők össze egy amerikai egyetemről induló kutató publikációs listájával. Tehát díjakban, elismertségben sokat köszönhetek a tudományos pályámnak, de ha objektíven nézem, akkor a vállalkozói karrieremet sikeresebbnek tartom. Az utóbbi húsz évben pedig már jobban is érdekel.

– *Ezt a bizonyos húsz évet jól megalapozta Kertész Imre 2002-es Nobel-díja, aki a Lírához tartozó Magvető Kiadó szerzője volt.*

– Csak a *Sorstalanság*ot háromszázezer példányban adtuk el a Nobel-díjat követő három évben, ami hazai könyveladási rekord.

– *A Nobel-díj tehát nemcsak presztízst ad, de egyben a legjobb marketingfogás is.*

– Csak ha a hazai szerző kapja. Egy Nobel-díjas afrikai költő verseskötetét aligha lehet nagyon sok példányban eladni, bármilyen kiváló is.

– *Fontos kérdés, hogy mennyire egyeztethetők össze a művészeti és a kereskedelmi szempontok a könyvpiacra. És általában melyiket választja, ha a kettő konfliktusba kerül?*

– Nem osztom azt a véleményt, hogy ami értékes, az feltétlenül eladhatatlan. Kétségtelen, hogy nem esik mindig egybe a két szempont, ahogy előfordul az is, hogy egy szerző irodalmi értéke és eladhatósága is csak évtizedekkel a halála után derül ki. Attól pedig, hogy valami eladhatatlan, még nem válik szükségyszerűen értékessé. Az évtizedek alatt azt tapasztaltam, hogy az irodalmi érték és a kereskedelmi siker bonyolultabb viszonyban van egymással. Ezt mutatja, hogy húsz éven keresztül a Magvető Kiadó volt a cégcsoportunk legnyereségesebb része, miközben az egész magyar irodalomkritika elismeri, hogy kiemelkedően a legértékesebb műveket adta ki. Az persze kérdés, hogy ez a siker mennyiben volt személyi kérdés. Morcsányi Géza személyében például volt egy rendkívüli érzékkel megáldott kiadógazgatónk,

bár a Magvetőt jelenleg vezető Dávid Anna is méltó utódja Gézának. Aztán sok múlik a szerzőkön is, mert azért itt volt egy kiváló magyar írógárda, amibe nemcsak a magvetősök tartoztak bele: Kertész, Esterházy, Krasznahorkai, Spiró, Parti Nagy, Tóth Krisztina, Rakovszky Zsuzsa, hogy csak pár nevet említsek, de olyanok is voltak, akik nem nálunk jelentek, például Nadas Péter. Azt is ki merem jelenteni, hogy ez egy hasonlóan nagy nemzedéke volt a magyar irodalomnak, mint annak idején a nyugatosoké. Ma is nagyon jó íróink vannak Grecsótól Dragománig, de nincs a színen olyan elsőprő nemzedék, mint az ezredforduló idején. Ezek a személyi adottságok mind befolyásolhatják az irodalmi érték és a kereskedelmi siker egymáshoz való viszonyát. Emellett biztos, hogy a rendszerváltásnak is szerepe volt benne, mert akkoriban hatalmas érdeklődés volt külföldön is a magyar irodalom iránt. Sokkal könnyebb volt Kertésztől Esterházyig, Nádastól Tóth Krisztináig külföldön megjelentetni magyar szerzőket, mint manapság.

– *Még egzotikusnak számítottunk a volt keleti blokk országaként?*

– Egzotikusnak inkább a 80-as, 90-es években számított Magyarország, azzal, hogy az úgynevezett szocialista táboron belül egy liberálisabb arculatot mutatott fel a tudományban is. Ez volt a Tárkinak is többek között az egyik előnye, hogy mi már sokkal erőteljesebben tudtunk bekapcsolódni a nyugati társadalomtudományokba, mint bármelyik másik volt szocialista ország, talán a lengyelek kivételével. De ugyanez volt a helyzet a művészetekben, az

irodalomban vagy a könyvkiadásban is. Az ezredforduló idején és a kétezres években viszont már nem az egzotikum, mint inkább a minőség váltotta ki a nemzetközi érdeklődést. Magyarország a 90-es években a rendszerváltás éltanulójának bizonyult a nyugati világ szemében. Ezt csak erősítette, hogy szépirodalmunk és színházkultúránk is felzárkózott a magyar zenekultúra mellé, ami mindig is nagyon megbecsült volt a világban.

– *A könyvszakmát is utolérte a politika: heves indulatokat váltott ki, hogy a nyáron a kormányhoz ezer szálon kötődő Mathias Corvinus Collegium (MCC) felvásárolta a Librit, a hazai könyvpiac legnagyobb szereplőjét. Ön mennyire látja fenyegetőnek, hogy az állam beteszi a lábát ebbe a szegmensbe is?*

– Nem hiszem, hogy ez különösebben fenyegető lenne. Az MCC kisebbségi részvényesként már évek óta jelen volt, ráadásul akkor épp a sokáig erőteljesen kormánybarát Spéder Zoltántól vette meg a több mint harmincszázalékos részesedést, amelynek számos kérdésben blokkoló ereje volt. Ennek ellenére egyáltalán nem örülök annak, hogy az állam betette a lábát a könyvpiacra. Kevés olyan kulturális ágazatunk van, amelyik teljesen piaci alapon fejlődött ki, és a könyvpiacunknak épp az volt a sajátossága és egyben hatalmas előnye, hogy a rendszerváltást követően szinte teljesen piaci körülmények között alakult. Olyannyira, hogy mindenfajta nem piaci finanszírozás – tehát nemcsak az állami, de az alapítványi formái is – mindössze 3-4 százalékot ért el harminc éven keresztül a magyar könyvpiacra. Ez

adott a szakmának függetlenséget, ezért önmagában negatív fejleménynek tartom, amikor az állam belép egy tisztán piaci viszonyok között jól működő területre. Az állam lépjen be oda, ahol szükség van rá, mert nem jól működik a piac. Sajnos nem ez történik. Viszont korántsem az MCC megjelenését tartom a könyvszakmába való állami beavatkozás legaggasztóbb példájának, hanem a gyermekvédelminek nevezett, teljesen bornírt – részben homofób, részben olvasásellenes – törvényt, amihez mi is kénytelenek vagyunk alkalmazkodni. Mert a törvényekhez egy jogállamban alkalmazkodni kell.

– *Az eddigi legsúlyosabb, 12 millió forintos büntetést épp a Líra kapta egy „homoszexualitást megjelenítő” ifjúsági könyv miatt.*

– A szabályozás jogilag is értelmetlen, mert tulajdonképpen azt mondja ki, hogy azokat a gyerekeknek szóló szexuális tartalmú könyveket kell befóliázni, amelyeket a gyerekkönyvektől elkülönítetten árusítanak. A szöveg szerint tehát nem azokat, amelyeket a gyerekkönyvek közé tesznek – a büntetést mégis azért szabják ki, ha a gyerekkönyvek között jelennek meg ilyen tartalmú könyvek. Közben a Netflixtől az HBO-ig és a Facebooktól a külföldi internetes oldalakig teljesen korlátlanul jutnak el a gyerekekhez ugyanezek a tartalmak. Ezért mondom, hogy kimondottan olvasás- és könyvellenes szabályozással állunk szemben. És akkor még nem beszéltem a dolognak a homofób töltetéről vagy arról, hogy miért tekinti a törvénykezés ennyire ügyefogyottnak a 16-17 éves fiatalokat. Hiszen empirikus vizsgálatokból tudjuk, hogy

ebben a korban már 50-60 százalékban aktív szexuális életet élnek. Ha tehát csinálják, az nem gond, viszont ha olvasnak róla, az a jelek szerint már gyermekellenesnek számít. Ezt az értelmetlen, néhány szélsőjobboldali idióta erőltetésére megszületett törvényt így sokkal károsabbnak tartom, mint azt, hogy egy kormányközeli alapítvány megjelenik tulajdonosként a könyvpiacra.

– *Lehet, hogy igazságtalan és zavaros, ha viszont szorgalmasan osztogatják a büntetéseket, a kiadók és a boltosok kétszer is meggondolják, bevállaljanak-e olyan könyveket, amelyek céltáblává válhatnak. Nem fél attól, hogy beindulhat az öncenzúra? Mit tudnak egyáltalán tenni ez ellen?*

– Ószintén remélem, hogy ennél több józanság van a könyvkiadóknak és a könyvkereskedőkben is. Még ha igekeznek is betartani egy betartathatlan törvényt, öncenzúrára akkor sem számítanék. Ennek az egész idiotizmusnak kettős hatása lehet: egyrészt visszafoghatja a kipécézett könyvek forgalmát, másrészt viszont látunk arra utaló jeleket, hogy a józan vásárló elkezd keresni a fóliázott könyveket.

– *Ez azon is múlik, hogy tudatos vásárlókból van-e több, vagy az emberek nagy része csak azokból a könyvekből válogat, ami a szemük előtt van. Mit mutatnak a tapasztalatok?*

– Vegyes a kép. Több könyvvásárlási, olvasási szokásvizsgálat is zajlott az utóbbi harminc évben, és ezek alapvetően azt mutatják, hogy a felnőtt lakosság 35-40 százaléka vásárol rendszeresen könyvet. Az utóbbi időben erőteljesen nőtt az online vásárlások száma, ami világsze-

lenség. Ugyanakkor azt látjuk, hogy az online könyvvásárlás és a könyvesbolti kereskedelem jól kiegészíti egymást. Nem csak annyiban, hogy a legnagyobb bolthálózattal rendelkező könyves cégek bonyolítják le a legnagyobb online könyvforgalmat is: az egyes vásárlók esetében is gyakran tapasztaljuk, hogy valaki az interneten kikeres egy könyvet, majd bemegy és megnézi a könyvesboltban, aztán megrendeli online, de az átvétel már ismét a boltban történik. A könyvszakmában tehát nagyon jó együttműködés alakult ki az online kereskedelem és a bolti kereskedelem között az utóbbi tíz évben.

– *A polgári értékekkel indítottuk a beszélgetést. Ön szerint ezek között szerepel-e az olvasás igénye?*

– Nem lehet egyetlen kulturális tevékenységpushoz kötni a polgárság létét. Ennek a rétegnek van egy olyan erőteljes része – a már említett 35-40 százalék –, amely számára fontos a könyv és az olvasás. Más polgári rétegek inkább moziba járnak, tévéznek vagy streamingsorozatokat néznek, esetleg sporteseményeket látogatnak. A polgári kultúrának tehát nagyon sok ága van. Az viszont igaz, hogy a munkakultúra mellett a szabadidős kultúra kulcseleme a polgári létnek.

– *Szokott tévézni? Mennyit nézi például az RTL-t, amelynek épp a fia, Kolosi Péter a vezérigazgató-helytese?*

– Az RTL híradóját nem szoktam kihagyni, még akkor sem, hogyha az első 10-15 perc nem nagyon érdekel. A bűnügyek és gázolások nem az én világom, de ezzel együtt is azt tapasztalom, hogy a piacon még min-

dig az RTL híradója a legobjektívebb és legfüggetlenebb hírforrás. Emellett van néhány szórakoztató műsor is, amit rendszeresen nézek, például a *Cápák között* című vetélkedőt.

– *Megszólítja önben a dörzsölt vállalkozót?*

– Bizonyára, és kimondottan élvezem, de egyes kulturális vetélkedők is odavonzzanak néha a képernyő elé. Ezzel együtt sokkal kevesebbet tévézek, mint az átlag magyar, és akkor is inkább a hírek vagy az ismeretterjesztő műsorok érdekelnek.

– *Azért is kérdezem erről, mert egyszer említette, hogy Péter fia a mai napig ragaszkodik ahhoz, hogy a kereskedelmi tévének semmi közük a kultúrához, így nem is lehet elvárni tőlük ilyesfajta értékteremtést. A szavaiból akkor úgy éreztem, hogy ebben nincs igazán egyetértés önök között. Szoktak vitatkozni?*

– Péterrel rengeteget vitatkozom, és ez így van már egészen fiatal kora óta. Úgy is mondhatnám, hogy ő a kedvenc vitapartnerem számos témakörben. Ezzel együtt nagyon büszke vagyok rá, akárcsak a teljes családomra: a lányom ma már nemcsak a Líra Csoport vezérigazgatójaként állja meg a helyét kiválóan, de egyes kiadókat közvetlenül is ő irányít. A feleségem egész életét a művészetek büvkörében éli, és jelenleg a Rózsavölgyi Szalonban igazgat egy sikeres budapesti színházat. De már az unokáim is elindulnak ilyen irányokba: mindketten egyetemisták, mindketten holland egyetemeken tanulnak. Örömmel szemlélem, hogy a családom – mint hamisítatlan polgári család – a kultúrában találja meg igazán a hazáját.

Író, festő, prostituált

– ez van sírkövére írva a genfi Cimetière des Rois-ban, a királyok sírkertjében, Svájc nagyjainak kvázi panteonjában. Négy évvel a halála után volt az ünnepélyes újratemetés. Hívei népes táborát rendfenntartó erők védték a háborgó feministáktól, és az ünnepi sírbeszédet tartó Jean-Luc Hennig francia író, Réal biográfusa, úgy emlegette a *libertárius kurtizánt* mint *Genf büszkeségét*. Idézte GR saját önmeghatározását is: *forradalmár szajha*. A történelem stílusos finitora, hogy pár lépésnyire alussa örök álmát Kálvin, akinek szigorú puritanizmusát GR egész életében vad dühvel ócsárolta, de közel van egy nagy író társ, Jorge Luis Borges sírja is.

Réalra csakugyan büszke lehetett a szülőházája, hiszen életének utolsó két évtizedében, főképp az utolsóban kiállításai voltak, könyvei jelentek meg, több dokumentumfilmnek volt hőse vagy szereplője, tévékben, rádiókban nyilatkozott, többek közt Angliában, Franciaországban, az Egyesült Államokban turnézott elismert szakértőként, nagy hírű egyetemeken tartott előadásokat, filozófusoknak és szociológusoknak volt vitapartnerre.

Egy kicsit visszalépve az időben, mint szexmunkás-polgárjogi élharcos már a 70-es évek közepén ott volt a képzeletbeli barikádon, amikor sok ezer prostituált a jogfosztottság ellen tiltakozva – papi áldással – 1975 júniusában elfoglalt egy párizsi templomot. Utóbb Genfben létrehozott egy jogvédő szervezetet, továbbá egy archívumot (Centre de Documentation sur la Prostitution), amelynek anyagát kliensei meginterjúvolásával folyamatosan gazdagította. Kiharcolta, hogy bárcáskurva-státusa ellenére az illetékes hatóság erkölcsi bizonyítványt állítson ki számára; neki magának már nem volt szüksége efféle formalításra, de a precedens lehetővé tette boldogtalanabb sorsú kolléganőik számára, hogy ha abbahagyják a strichelést, munkát vállalhassanak „jó magaviseletű” igazolványt megkövetelő szakmákban is, például a kereskedelemben.

Hosszú út vezetett idáig.

GR Lausanne-ban született. Apját hamarosan kinevezték az alexandriai svájci iskola igazgatójának, onnan pedig pár év múlva Athénba helyezték át. Walter Réal 1938-ban váratlanul meghalt. Az ultraprúd mama visszaköltözött Svájcba, Genfben nyitott galériát. Grisélidis már tizenévesként élvezte a művészek társaságát, és lázadt minden konvenció ellen. Elvégezte a zürichi képzőművészeti főiskolát, közben húszévesen férjhez ment egy időre. Genf lepusztult bohém negyedében telepedett le. Selyemkendőfestéssel keresett pénzt, és azzal, hogy modellt állt, mert cigányosan zsúfolt képei nemigen találtak vevőre. (Ad notam cigány. GR a könyvében anyai ágon cigány származásának mondja magát, de erre semmilyen róla szóló, általam ismert szöveg nem utal. Pedig elég fontos motívum: egy plasztikusan megjelenített cigány házaspárnak a valósággal életmentő szerepe lesz Grisélidis életében. Jellemző, hogy a neten több formában is fellelhető egy részlet a *Prostitúció* című filmből, amely

azzal kezdődik, hogy G. R. elérzékenyülve beszél telefonon Sonjával, a szóban forgó cigány asszonnyal. Könnyen lehet, hogy a cigány származás deklarálása csak a lelki fajtaközösség vállalása.)

1952–1959: négy gyerek három apától.

1959: TBC. GR fittyet hányt a montanai szanatórium házirendjére. Kijárt szórakozni, élte az életet. Elsőszülött fia, Igor Schmieck szerint az is lázadásból történt, hogy pénzért feküdt le egyik alkalmi partnerével: „Mindent ki akart próbálni.” (A gyermekei – konszolidált, intelligens polgárok – hányattatásaik ellenére szeretettel és megértéssel beszélnek anyjukról az egyik dokumentumfilmben. Igor például, ha lekurvaanyázták, büszkén vállalta: „Igenis kurva az anyám. Na és?”)

1961-ben „kiszabadítja” amerikai szeretőjét, Billt a genfi bolondokházából, és – kijátszva a pártfogói felügyeletet is – az elmebeteg néger medikussal meg két középső gyerekével, a hatéves Léonore-ral és az ötéves Borisszal Nyugat-Németországba szökik. (Anyja az Interpollal is keresteti.)

Ezen a ponton kezdődik életrajzi regénye, a *Le noir est une couleur* (A fekete egy szín; Gallimard kiadó, Párizs, 2007). És ott végződik, hogy GR-t kábítószerdilerkedés miatt lecsukják. Hét hónap után majd visszatoloncolják Svájcba, de az már egy másik történet.

A színi monológban, amelynek alább részletei olvashatók, a nyugat-németországi két és fél év eseményeinek egy részét sűrítettem össze, elsősorban a fent említett regény, továbbá a neten fellelhető interjúk, portréfilmek, visszaemlékezések alapján.

Német fogadtatás

1961-ben elhagytam Genfét, amelyből egy Kálvin nevű impotens próféta kiszikkasztotta a szellemet, és ahol a testi szerelemből szenvedélymentes, gépies és obszcén paródia lett: ezt nevezik szexualitásnak a mi degenerált Európánkban.

Harminckét éves voltam, négygyerekes lányanya. Elmenekültem abból az átkozott, frigid városból, vittem a hatéves kislányomat meg az ötéves kisfiamat, plusz egy elmebeteg böhm amerikai négert, Billt, akit három hónapos rimánkodás és fenyegetőzés után sikerült kiszabadítanom a pszichiátriai klinikáról. (...)

Erlingenben kötöttünk ki: Bill abban a bajor egyetemi városban óhajtott befejezni medikusi tanulmányait. Egykettőre elfogyott a pénzünk. A skizofrénia szívtelen: Bill állta a lakbér felét, azon kívül soha nem adott haza egy pfenniget sem. Arra bezzeg volt gondja, hogy megtömje a hasát: „A tanulás-hoz kell az energia” – vetette el magát az ágyon. Egyébként negyvenéves léte mérgéig mindig a szülei támogatták, ők küldtek neki havi száz dollárt, néha még többet is.

A református szeretetszolgálattól kaptunk némi élelmiszersegélyt. Molyos lisztet, avas zsírt, morzsalékos rizst. Amit a Németországban állomásozó US Army hadtáposai kiselejteztek, azt a derék kálvinisták hálás szívvel

Forrás: Le Monde

adományként befogadták: „a szegényeknek az is jó lesz.” Jótékonykodásuk odáig terjedt, hogy munkát is kínáltak, még hozzá „kellemes, könnyű munkát”, és még a munkavállalói engedélytől is nagy kegyesen eltekintettek; takarítónő lehetek a huszonnyolc hálótermes missziós házukban, tizenhárom márka a napszám, és további juttatás az ingyen ebéd, meg hogy fél áron járathatom az óvodájukba a gyerekeimet.

Az operált tüdőmmel nem sokáig bírtam a putzfrauokodást, de három hosszú hónapon át, minden viszontagság és gyötrelmem ellenére, mégiscsak megmaradtam a jámbor életben. Próbálkoztam én mindenfélével. Modellt álltam például a nürnbergi képzőművészeti főiskola szobrász növendékeinek, de ahogy órák hosszat meztelenül álldigáltam a pusztá betonra tett dobogón, felfáztam, otthon görcsben fetrengtem, és jajgattam a fájdalomtól, amitől Bill fejében elszabadult a téboly, nem hogy vigasztalt vagy ápolt volna, hanem felizgult, hatalmas gorillamancsával simogatás helyett valósággal marcangolta a testemet, és – mit szépítsem? – megerőszakolt.

Pár héttel az eset után, egy szép májusi estén, Bill hazajött az egyetemről megmosta gyapjas haját, bekente valami pomádéval, és egy nagy, kockás zsebkendőt borított rá. Ült az ágyon, ügyet se vetve a gyerekekre, elgondolkozva cigarettázott, és egyszer csak azt mondta:

– A testeddel sok pénzt tudnál keresni, szerintem te kurvának születted. Menj a hotelbe, és kérj huszonöt dollárt egy menetért. De mosakodj meg rendesen, mert ha hazahozol valami nyavalyát, én isten bizony megöllek.

Azt mondod, Bill, hogy kurvának születtem? Hát jó, kipróbálom.

Nürnbergben sötétedéskor felragyognak a kirakatok: megannyi csillámló oltár. Kifestett nők járkálnak az utcán, megállnak a sarkon, szobormereven állnak egy darabig, aztán lassan mennek tovább. Nem szólunk egymáshoz, de egyazon titkos ünnepre készülők vagyunk.

Ősz halántékú, testes, idős férfi szegődik a nyomomba. Elém kerül, rám mosolyog, meghajol. Kezet csókol. Ilyen udvariaskodás után nyilván extra szolgáltatást követel. Karon fog, nem enged el, most már nincs menekvés.

– Na, und wohin gehen wir essen, schöne Frau?

Nem várja meg a választ, hogy „a szép hölgy óhajt-e enni” (egyébként nagyon is óhajt: mindig éhes vagyok), bekormányoz egy kínai étterembe. Bort iszom az illatos ételekhez, jólesik, erőt merítek belőle.

Öreg ház, hetedik emelet, lift nincs. Manzárdlakás. Egy ötvenmárkás bankjegyet nyom a kezembe. Részletesen elmondja, mit vár tőlem. Összehajítja a virágmintás ágytakarót. Leveszi a nyakkendőjét, letolja a nadrágját. Elterül az ágyon, mint egy jóllakott disznó.

Nyögve, fújtatva elélvez, föl-kászálódik, és mire megköti a nyakkendőjét, már újra egy méltóságteljes, illemtudó éltés úr áll előttem.

– Gehen wir nun ein Gläschen trinken.

Echte bajor fogadóban iszunk egy-egy pohár konyakot. Piros-fehér kockás abroszokra vetül a kocsikerékcspillárok pisla fénye. Az időjárásról beszélgetünk. Ma szép idő volt, fújt a szél, de nem esett az eső.

Tulajdonképp mi történt? Ó, igazán semmi különös. Csak épp semmi nem lesz már olyan, mint annak előtte. Átléptem egy határon, valami meghalt bennem, ez is egy olyan tartomány, honnan nem tér meg utazó.

Hajnali négykor érek haza. Bill felül az ágyban.

– Van dohány? Mennyi?

– Ötven márka.

– Mutasd! – Előveszem a bankjegyet. – Helyes! Gyere, jöhetsz.

Mielőtt elaludnék, boldogító képek vonulnak a szemem vetítővásznán: mi minden veszek majd a pénzen, végre együtt jóllakik az egész kis család.

És felvirrad a nagy lakoma napja. Sült hús szaga száll, vegyétek és egyétek, ez az én testem értetek. (...)

50

Kurvaélet

Egy szép nyári napon, kilépve a házból két öltönyös férfival találok szemben magam. Egyenesen a müncheni konzulátusról jöttek.

– Nna! – mondja az idősebbik, szemlátomást ő a főnök. – Csak sikerült megtalálnunk, ha nehezen is.

– A pártfogó felügyelő aggódik magukért Genfben, ideje hazatérniük – veszi át a szót a fiatalabbik.

Körülnéznek, iszonyattal szemlélik a zománca vesztett lavórt, a rongyos ágyneműt, a nyomorúságos berendezést, a törött ablakot. De Bill 48-as cipője az ágy előtt, az van rájuk a legnagyobb hatással, alig tudják levenni róla a szemüket.

Mondaniuk se kell, látom, hogy mindenről tájékozva vannak: a szökésről, arról, hogy éhezünk, és hogy Bill elmebeteg. Beszélek, beszélek, összevissza hazudozok, dől belőlem a szó.

– Látják? A gyerekek óvodában vannak, a vőlegényem az egyetemen, nemsokára összeházasodunk. Komfort persze nincs, de se baj, megszoktuk, és gyűjtjük a pénzt, hogy jobb helyre költözhesünk.

Megígértetik, hogy jelentkezem a rendőrségen és a konzulátuson, és azzal búcsúznak, hogy:

– Asszonyom, ön elképesztő felelőtlenségről tett tanúbizonyságot, jogunk lenne hazatoloncoltatni, tekintse jóindulatunk jelének, hogy adunk két hét türelmi időt.

„Egy laza lelki fröccsel megúsztam” – gondolom megkönnyebbülve, de csalódnom kell. A tulaj este kihívja Billt az udvarra, és ő kisvártatva már jön is vissza, és bejelenti:

– El kell kotródnotok innen, neked meg a kölkeidnek, a tulaj nem akar balhét a zsarukkal. Csomagolj, holnap elköltöztök.

Kibőgöm a szemem, miközben összepakolom szegényes holminkat. Vége a közös életünknek. Nem tudom, hová mehetnék, és még mindig szeretem Billt. Éjszaka álmatlanul forgolódom, és egyszer csak eszembe jut, hogy amikor modelt álltam a szobrásztanoncoknál, fél füllel hallottam, hogy az egyik fiú a szülei hétvégi házáról beszél.

Kora reggel bevonatozunk Nürnbergbe. Élénk feltűnést keltek a főiskolán a két gyerekekkel meg a madzaggal átkötözött két bőröndronccsal. A fiú felhívja a szüleit, azok pedig ráállnak, hogy kiadják nekünk a kis házat. Persze lakbért kell fizetünk, és ha tönkreteszünk valamit, azonnal repülünk.

Buszvégállomás a város szélén, ipari terület, betonhíd, földes út, senki földje, és csak utána bukkannak fel a drótkerítéssel körülvett zöldségesterkek. A „mi” házunk egy viszonylag nagyobb lakóépülethez tartozó kerti lak, de a körös-körül gubbasztó, toldozott-foldozott viskókhoz képest valóságos palota: kívül-belül fehérre meszelve, a két szobácska kisuvickolva, a kockás ágyterítők patyolat tiszták. Víz, villany nincs (nyomós kút jó messze, az országútnál), de tető van a fejünk fölött.

Este lefektetem Léonore-t és Borist, aztán nagy műgonddal kisminkelem magam. Végigbotorkálok a földúton, kiérek az országútra. Kifújom magam, összeszedem minden bátorságomat, és nekivágok az éjszakának. Mostantól ez lesz a kenyérkeresetem. Kuncsaftra vadászom, de soha nem tudhatom, hogy nem én leszek-e a zsákmány. Valahányszor megáll egy autó, az én szívverésem is megáll egy pillanatra. „Nyugalom, Grisélidis, ne fuss el!” Odasétálok, behajlok az ablakon, fürkészem az arcot. Kővér? Sovány? Zsaru? Gyilkos? Látnom kell a szemét, és egy röpke másodperc alatt döntenem kell.

Élet-halál szerencsejáték az éjszakában, és csak hajnalra derül ki, hogy kihúzták-e a nyerő számot. Élve megúszni, már az is nyereség.

Sokszor estem csapdába. Egy ködös estén felvett egy furgonos pasi. Elhagyott gyártelepnél állt meg egy üres telken. Seholy teremtett lélek, néma csend, csak egy hunyorgó ívlámpa vet némi fényt a sárgásbarna fűre. Előadom a szokásos műsoromat: gyerekek, pénztelenség, nincs munkavállalási engedély. A furgonos meghatódik, őneki is vannak gyermekei, tudja, milyen drága etetni őket. Ingatja a fejét.

– Ha kedves lesz hozzám, meghálálom – mondja –, nem fogja megbánni.

Két perc alatt végez, mire megtalálom a ruháimat az olaj- és szemétszagú raktérben, ő már a volánnál ül, indít, alig van időm beugrani az anyósülés-

re. Háromsaroknyira a „tethelytől” megáll egy automatánál, a markomba nyom ötven pfenniget.

– Vegyen nekem egy doboz Ernte cigarettát, legyen szíves!

Félúton vagyok a járdán, amikor berántja a kocsiajtót, és otthagy a szemerkélő hideg esőben. Ötven pfennig – ennyi volt a hála, ennyi a félelem bére. Kész csoda, hogy a ködből egyszer csak előbukkant egy Opel, és a szótlan sofőr elfuvarozott a városszélig, ahonnan már hazataláltam. (...)

Egy szombat este Billt vártuk, egy ideje már velünk töltötte a hétvégét. Egyszer csak szirénázás, kutyaugatás, ordítozás: kiszállt a rendőrség, begyűjtöttek egy körözött bolond prostituáltat, aki pechére részegen betévedt egy idegen kertbe, és letaposta a zöldbabot. Minket senki nem dobott fel, mert a környékbeli kisöregék féltek az amcsiktól, a négerektől meg pláne. Na és a veteményüknek sem ártottunk. Egyszóval velünk nem volt baj, a „háziúr” mégis összecsinálta magát, és másnap kora reggel már ott sipítózott a csapzott hajú feleségével:

– Raus! Raus! Raus!

Az öregasszony segített összecsomagolni, és még egy maga varrta virágos kötényt is adott búcsúajándék gyanánt.

– Schnell, schnell! – sürget bennünket a gazda. És végül megkönnyebbülten: – Auf Widersehen!

Cigányélet

Bill nagyvonalúan kijelenti, hogy nem hagy el bennünket, irány München, másfél óra vonatkozás. Egy majdnem polgári panzióban veszünk ki szobát, még meleg víz is van, micsoda luxus. Bill reggel kifizet egy éjszakát, több pénze nincs, sajnálja, mostantól boldoguljak egyedül, agyó.

Este tízkor felszed egy ótvar seggdugasz, elvillamosoztat a végállomásig. Egy ótvar garzonban lakik, egy ótvar sárga kanapén mutat helyet. Éhes vagyok, mondom, adjon valamit ennem, így semmit sem bírok csinálni. Kenyeret, sajtot, paradicsomot vesz elő a szekrényből: jól van, ehetek, de csak utána. Vetközzek meztelenre, és feküdjek oda! Már a párducmintás koszos szőnyeg látványától majdnem elhányom magam. Á, szóval nem tetszik, nem akarok a kedvére tenni? Így is jó. Kaja vissza a szekrénybe, és – lásd, te hülye kurva, micsoda úriemberrel van dolgod!” – kezembe gyűr egy ötmárkást. És most Raus! Hinaus! Az ajtóban egy rúgással megadja a kezdőlökést.

Esett az eső, senki nem járt az utcán. Ösztönből visszataláltam a belvárosba. „Nincs tovább, vissza kell mennem Genfbe, elveszik a gyerekeket” – ez járt a fejemben. És akkor – szférák zenéje! – meghallottam egy lassan közeledő autó motorjának a duruzsolását, és puhán rugózva lefékezett mellettem egy égszínké Cadillac.

Az esőcseppektől mintás zöldes ablaküveg mögül egy barna arc mosolygott rám, és nyílt az ajtó, és egy kis rádióból blues szólt, és meleg volt és boldogság, menedék, oltalom.

Nagy Isten (ha ugyan vagy az égben, és a mennyek országa nem csak aféle mesebeszéd)!, nagy Isten, add, hogy egy járdaszélen doromboló fakókék, öreg Cadillac bőrülésén töltssem az örökkévalóság időtlen idejét, és végtelen

kegyelmed folytán ott legyen mellettem az a finom arcú, titokzatos tekintetű néger isten, akinek testéből vaníliaillat árad.

Megmentettél, Robert Benson, megmentettél engem az esőverte Leopoldstrassén, hajnali négykor! Éheztem, nélkülöztem, megverték, börtönbe zártak, de mit számít!?! Ami szar volt, szar volt, elmúlt, nem sírok miatta. De rád gondolva ma este potyognak a könnyeim: megmentettél, szeretted, jó voltál hozzám. A gyerekeim még ma is emlegetnek, és befészkeltek magad a szívem közepébe, és ott is maradsz örökkön-örökké.

Tizenegykor értünk jössz, ígérted, a közeli parkban találkozunk. Tizenegy után öt perccel ott voltál. A gyerekek összevesztek, hogy ki üljön előre harmadiknak; bőven volt hely, szűken még négyen is elfértünk volna, ha nagyon muszáj. Nagy nehezen megállapodtak, hogy majd felváltva ülnek a „néger barátunk” mellé.

És most hová?

Eszembe jut, amit anyám mondott egyszer: hogy nomád cigány vér csörgezik az ereinkben.

- Vannak cigányok Münchenben vagy a környéken?
- Igen, van egy cigánytábor valahol Nürnberg felé. Miért kérdezed?
- Azért, mert mi is cigányok vagyunk.
- Oké.

Egy járókelő útba igazít. Menjünk a Friedensplatz felé, aztán végig a villamossínek, aztán a gyarak mellett, ki a városból. A felüljáró után balra. Nem ilyen egyszerű ugyan, de megtaláljuk. Elhaladunk egy különös hegyvonulat mellett: a város szeméttelpe. "Chanel-Alpok": később csak így neveztük, mert messzire szaglott, eső után pedig valóságos bűzmassza zuhant az egész környékre, és maga alá temetett mindent, megszűntek a zajok, a színek, megbénultak az érzések, a gondolatok. A hulladékhegy után hosszú rét, aztán tucatnyi nyomorúságos kis tanya, láncukat tépő, éjjel-nappal ugató kutyákkal, méltatlankodva szétfutó tyúkokkal, libákkal, aztán hosszú dűlőút, és egyszer csak, jobbra kanyarodva, kiérünk egy nagy rétre, amelyet beborítanak a hihetetlenül hihetlenebb járgányok. Autóbuszcsontvázak, lifegő ajtajú, kibelezett furgonok, rozsdakórban végképp elhalálozott amerikai limuzinok és lakókocsik, lakókocsik minden méretben és minőségben: a rothadó faalkotmánytól, a hatalmas luxus-alumíniumszivarig, amely tévéantennával és színes vászon napernyővel van felszerelve, és az ablakaiban muskátli virul. Szárítókötelek hálózják be az egész telepet, ingek, gatyák, babaruhák, pelenkák, lepedők lengedeznek a könnyű szélben. Pucér seggű purdék rohannak a Cadillac felé.

– Kommt! Kommt! Kommt! – integetnek boldogan, és ahogy kiszállunk az autóból, mutatják az utat a cigány „alvég” felé. Egy fakerekeken álló, alul barna, fölül zöld cirkuszos kocsihoz vezetnek bennünket. Cigányasszony jelenik meg az ajtóban, a kezét törölgetve lépeget le a kis falépcsőn, szépséges, szomorú arcán gyermekien ártatlan mosoly tündököl.

Sonja. Tizenegy gyerekes édesanya. Kimondhatatlanul szeretem. Csak leírom a nevét, és könny szökik a szemembe. Öt évet töltött koncentrációs táborban. Láttá, ahogy a nácik csecsemőket vagdosnak a falhoz.

Német-magyar cigány. Másfél évtizede a Tata asszonya. Szerelmes belé, olyan szerelemmel, amilyen nincs is a világon.

Tata első feleségét és nyolc gyereküket megölték Dachauban. Méltóságteljes, szép cigány ember, a haja galambbősz, de vékony bajszát feketére festi, hogy – úgymond – tetsszen a feleségének. Nemesi címként viseli, hogy az van az igazolványába írva: hontalan.

Úgy fogadnak, mintha a családjukba tartoznánk. Befogadnak. Sonja étellel, itallal kínál a gyerekcsiviteléstől hangos, félhomályos kocsiban, és csak utána tesznek fel kérdéseket. Kik vagyunk? Honnan jövünk? Hová megyünk?

Maradjunk velük, ajánlja Sonja, van egy lakókocsijuk használaton kívül, csak ki kell takarítani, és rendet kell csinálni benne. Nincs pénzünk, nem tudunk lakbért fizetni? Akkor ingyen adják, használjuk egészséggel!

Az ajtón zsinég pótolja a kilincset, lyukas a tető, és az oldalfal elkorhadt deszkáin kartonpapír a lambéria. Sebaj! Nem esik az eső, nem fúj a szél, jó széles az ágy, lesz hol aludnunk. Ünneplünk. A Néger Barátunk bevásárol a telepi szatócsboltban, eszünk, iszunk, aztán gyerekek mennek, bandáznak, mi pedig, Robert Benson meg én, egy-egy plédet a hónunk alá csapva kirándulunk a közeli erdőbe, és szerelmeskedünk késő délutánig. Akkor az őrmester úr visszament takarodóra a kaszárnyába, Sonja pedig átjött, segített berendezkedni, és mesélt.

Tata körülbelül huszonnégy gyermeket nemzett, legalábbis a nagylányai addig jutottak a számolásban. Amikor ő, Sonja megismerte, nemrég jött ki a börtönből, és ott állt egyedül öt poronttyal, mert hollófekete hajú, gyönyörű felesége, Barka megszökött egy másik cigánnyal. Tata mindenhol kereste, hogy megöli, de aztán Sonja mellett megvigasztalódott. Neki is volt két gyereke, egy szadista német alkoholistától, de a Jugendamt elvette és intézetbe rakta őket, hiába sírt-rítt, rimázkodott. Tizennyolc éves volt, amikor az amerikaiak felszabadították a lágert, sokan akkor haltak meg, mert teleették magukat, őneki szerencséje volt, csak egy doboz kakaóport talált, és az megvédte a vérhastól. Egy ideig strichelt, közben szerelmes lett egy franciába, abba kellett hagynia az ipart, mert szifiliszot kapott, kikezelték, és aztán jött az alkoholista német és végre Tata, aki az első időkben imádata megannyi jelével halmozta el, például egész kosár lopott virággal borította be a testét, és szerelmeskedés közben maga költötte verseket súgott a fülébe.

Mosolyogva hallgattam Sonja rekedtes, meleg hangját, és közben potyogtak a könnyeim a mosogatólavórba. A világ borzalmas, de az élet szép, és minden olyan könnyű és természetes, ha Sonja prizmáján át látja az ember. „Köszönöm, hogy vagy” – ezt gondoltam akkor, ott a nyomorúságos-boldog-ságos új otthonunkban, és ezt gondolom mindannyiszor, ha eszembe jut, ha Sonja, ha a fényképedre nézek az íróasztalomon, ha meghallom a hangod a telefonban, vagy ha felveszem azt a lila és rózsaszín opálos üvegyöngysort, amit a megismerkedésünk napján kaptam tőled, viszonzásul a nyakláncért, amivel én ajándékoztalak meg.

Tata és Sonja mindennap kora reggel indulnak a napi turnéra. Sonja szappannal, fogpasztával, fésűvel házal a városban, emeletre fel, emeletről le,

hurcolja egész nap a hatalmas vászontáskát meg a két legkisebb leánykájukat, Emmi és Juliskát. Tata a sofőr, és, börtönt kockáztatva, amerikai cigarettát meg whiskyt árusít feketén.

Télen, hóban, úton

Három hónapig tartott az idill a cigánytelepen, túl a bűzlő hegyeken. És akkor Néger Barátunk lekéselt a takaródóról (vagy a zászlófelvonásról?, nem is tudom), és laktanyafogságot kapott, a tetejébe áthelyezték Würzburgba. Közben ős lett, kénytelen-kelletlen beadtam a gyerekeket egy bentlakós intézetbe, ahol cigány novíciák foglalkoztak velük. Ezzel vége lett a családi életünknek, és én újra felvettem a munkát München utcáin.

A telepen nemcsak cigányok éltek. Egy luxus lakókocsis szőke germán figyelte, hogy négereket hordok haza éjszaka, feljelentett. Sonja és Tata is bajba került volna, ha a Polizei alaposabban körülnéz, úgyhogy szedtem a sátorfámat, és beköltöztem a városba, egy lepra hotel alagsori helyiségébe, azt tudtam megfizetni. (...)

Tél van, esik a hó. Még nincs letakarítva a járda, olyan mintha vattán lépdelnék a magas sarkú cipőben. „Csizmát kellett volna felvenni, Grisélidis!” – korholom magam, de ebben a pillanatban megáll mellettem egy autó. Elegáns férfi, finom meleg, kellemes cigarettaszag, lágy zene.

– Nincs szobája, Fräulein? Annyi baj legyen!, maradunk a kocsiban. Keresünk egy nyugodt helyet, ahol nem fognak megzavarni bennünket.

Óvatosan megfordul a jeges úton. Lassan gurulunk a városból kivezető széles úton. Hallgatunk. A hópolyhek kavargását nézem a fényszórók sötétből kimetszett fényében, és egyszer csak megérezem, hogy ennek nem lesz jó vége. A férfi gyorsít, robogunk bele az éjszakába, itt már nincsenek házak, csak a hó világítja meg a határa nincs mezőt, utána erdő jön, magas fenyőfák közt fordulunk le egy erdei útra, kétoldalt árok, hódunyhával betérítve.

– Huszonöt kilométerre vagyunk Münchentől – mondja lágyan a férfi.

– Kérem az ötven márkámat!

Erre már nem mond semmit, csak megragad, és tépi le rólam a ruhát. Hohó, te szemét tetűláda, nem adom olcsón a bőrömet! Bal kézzel védekezek, ahogy tudok, a jobbal megragadom hosszú haját, a csuklóm köré tekerem, és húzom tiszta erőből, mintha meg akarnám skalpolni. Csak az a baj, hogy, közben még a ruhát is vissza kellene rángatni magamra, de nem megy, nincs három kezem, és ahogy vergődök, rúgkapálok, belemarkol a mellembé, a pinámba, rám dől, el kell engednem a haját. Ráfogok a torkára, két marokkal szorítom, mindkét hüvelykujjammal nyomom az ádámcsutkáját, fulladozik, elenged, én is elengedem. Olaszul káromkodik, de csak hörgés jön ki a torkán:

– Brutta troia porca!

– Vaffanculo! – adom vissza a kölcsönt, és kihasználva, hogy még a torkát tapogatja, pofán köpöm. Felnyalábólom a cuccaimat, kivetem magam az autóból. Elbukdácsolok néhány lépésnyire, de mire magamra ráncigálom a kabátot, már ott van. Ököllet csépel, én a túsarkú cipőmmel próbálom kiszúrni a szemét. Az a szerencsém, hogy az utat szögesdrót szegélyezi, a nadrágja

beleakad, és sikerül egérutat nyernem. Belegázolok az árokba, a térdig érő hóba, csak így férek el az autó mellett. Nem gyalog jut utánam, hanem bevágja magát a kocsiba, és hátramenetben megpróbál elgázolni, de az egyik kerék belecsúszik az árokba. Felbőg a motor, a kocsi kínlódva visszatálal az útra, megint űzőbe vesz, én meg az átázott körömcipőmmel, a szakadt harisnyámmal meg a harisnyatartómmal a kézben rohanok mezítláb, lélekszakadva, mentem az életemet.

Az országút mentén is szögesdrótkerítés van, nem tudok elrejtőzni a fák közé. De úgy látszik, az olaszoknak is elege van a harcból, kitolat az erdei útról, és elszáguld München felé.

Dögölj meg, te mocsok állat, rothadjon ki a szíved, vagyis az a darab szar, ami ott bűzlik a helyen! És dögöljön meg a többi görény is! A volkswagenes, aki egy teljes éjszakán át autókáztatott, és tíz márkával szúrta ki a szememet, a kockás öltönyös finom úr, aki térden állva vallott szerelmet, és kilopott két márkát a pénztárcámból, a családi házában magányosan élő agglegény, aki fizetés helyett megfenyegetett, hogy rám uszítja a két dobermannját, az állítólagos producer, aki az állítólagos operatőr kollégáját is leápoltotta velem, és azt ígérte, hogy cserébe jó pénzért statisztálhatok majd a következő filmjében... Igen! Dögöljtek meg mind, ti puha pöcsű, perverz disznók, akik nem veszitek emberszámba a kurvákat, pedig kurvára szükségetek van ránk, szebbé tesszük a nyomorult életeket!

Na szóval ott álltam az országút szélén, és talán meg is fagytam volna, ha nem jön az U.S. Army kisbusza. Egy tucatnyi katona ült benne. Az egyikük rám terítette a kabátját. Cigarettaival kínáltak. Egy szelet csokoládét nyomtak a kezembe. Nem kérdeztek semmit, csak azt, hogy hol lakom. Egymással se beszélgettek. Hazavittek. (...)

A vörös téglás ház

Összegyűlt ötszázkilencven márkám. és találtam egy hirdetést: társbérleti szoba kiadó, nem akadály, ha „egyedülálló, éjszaka dolgozó pincérnő” a jelentkező. Ez világos beszéd. A ház előtt áll meg a villamos. Vöröstéglás, kaszárnyaszerű, négyemeletes épület, a legtöbb ablakban törülközők száradnak a kifeszített madzagokon. Nagy a jövés-menés. Kalapjukat a homlokukba húzva, prémgallérjukat feltúrva magányos férfiak oldalognak ki a kapun, a járdán pedig, kisebb csoportokban, amerikai katonák toporognak, várják, hogy lebbenjen a függöny, és jelt kapjanak odafönről: szabad a pálya, mehetnek.

A portán látatlanba, előre le kell perkálnom a kétszáz márka havi lakbért. Harmadik emelet, balra. A csengő alatt hevenyészett karton névtáblák; Maria, Melitta, Helena, Rosmarie, Charlotte. Az előszobából nagy sötét hallba jut az ember, abból nyílnak az aprócska szobák: ágy asztal, szék, szekrény, esetleg komód: többre nincs hely. Hátral a szutykos közös vécé meg a szutykos közös fürdőszoba. Meleg víz nincs, a kád fürdésre alkalmatlan, vödörök vannak benne, a vödörökben pedig hipó szagú törülközők áznak. A leszakadni készülő mosdó fölött vakfoltos, törött tükör, annyira torzít, hogy ahogy belenézek, egy kifecamodott állú, bandzsa arab nő néz vissza rám.

A szomszéd szobában lakó Maria vezetett körbe. Kislányos arcú, vékonyka nő, a haja illedelmes kontyba húzva, sötétszürke szoknya, fehér blúz – kollégistának nézné az ember az angolkisasszonyoknál. Behívott kávézni a szobájába, és közben vázlatosan elmesélte az életét. Jugoszláviából szökött meg a kisleány... nézzem meg a fényképét, ugye, milyen szép gyerek?... Horst, a vőlegénye volt az egyik első német kuncsaftja, száz márkát kapott tőle, de másnap vissza is adta, mert szerelmes lett a férjébe. Horst nagyon féltékeny természetű, ezért ő, Maria külön technikát dolgozott ki, hogy ne ingerelje: kora reggel, azzal az ürüggyel, hogy vásárolni megy, elszalad a pályaudvarhoz egy kis panzióba, ahol átutazó vigécek szállnak meg. Nincs sok idejük, mert indul a vonatuk, de egy gyors menet azért belefér. Már vannak állandó kuncsaftjai, és amikor Horst felébred, ő már friss kávéval várja.

A beköltözésem másnapján volt a pay-day, a zsoldfizetés napja. Egész nap le-föl dübörögtek az amcsi katonák, nyomták a csöngőket, rugdosták az ajtókat, ordítózástól és dajdajozástól zengett a ház. Ez mindig így van. Gines üvegek repkednek a negyedikről és robbannak szilánkokra a földszinten, iszamós pocsolyákban csikkek, virágok, újságlapok áznak, hűgyszag és alkoholszag kevereg, de mindent elnyom a kanszag. Az ostromló néger osztagok legázolják a lépcsőházban a civileket, ha nem sikerül idejében a falhoz lapulniuk, de a katonák egymással is összeverekednek, a rendőrök meg lent dekkolnak a kapuban, és eszük ágában sincs beavatkozni, legfeljebb a mentőket hívják, ha már patakokban folyik a vér.

A lányok egy része fehérekre, a másik része feketékre szakosodott. A hallban sorukra váró és a törülközővel a derekukon klotyóra siető, kielégített vendégek civilizáltan odaköszönnek egymásnak – Hello! Hello! –, csapódnak az ajtók, hogy belerengenek a papírvékony válaszfalak, teljes hangerőre kapcsolva bömbölnek a tévék, a lemezjátszók.

Öt óra körül elhalkul végre a pokoli zsvaj, de csak rövid időre, mert jön a Halb-Stakenek, a huligánok hordája, egész éjjel ittak, és most randalíroznak, dörömbölnek, fenyegetőznek, még riasztópisztollyal lövöldöznek is, de mindenki tudja, hogy ingyen akarnak baszni, így hát az ajtók zárva maradnak, és ellenállnak a rugdosásnak, amíg meg nem érkeznek a zsaruk.

Hétkor végre csend és nyugalom, csak a villamosok csikorognak a kanyarban, és csörömpölnek a kukák, ahogy a házmesterek kicibálják őket a járdaszélre.

Big Mamma Shakespeare

Délután hat óra. A szemközti szobából csupa lyuk rózsaszín műselyem kombinéban előkóvályog a kövér Helena, helyesebben Jelena, hiszen az orosz szteppék szülötte, csak egy némethez ment feleségül; az elhagyta, a lánya Amerikában él. Ötvenéves elmúlt, de babaarca olyan üde rózsaszín, mint a Walt Disney-féle kismalacok hasikája, szalmasárga hajában kék, zöld, piros hajcsavarók.

Mindenki csak Big Mamma Shakespeare-nek nevezi, mert egy díszkötésű angol Shakespeare-összes második kötete, a The histories foglalja el a fő helyet a könyvespolcán. Más bútor (természetesen az ágyat nem számítva)

nincs is a szobájában, ami valójában egy leválasztott fél szoba, a szekrényét és a gázrezsóját kint tartja a hallban. A könyvespolcon van két csokor művirág is, köztük bekeretezett fénykép Jelena egyszülött lányáról, a fal pedig telis-tele van ragasztva színes képeslapokkal.

Big Mamma Shakespeare azonnal a barátjává fogadott, és ellátott higiéniai jó tanácsokkal, különös tekintettel a hipó áldásos hatására: ő még vaginafertőtlenítőnek is azt használja. Meghívott vacsorára, és a saját kedvencét tálalta elém a kék-fehér kockás abrosszal letakart előszobai kis asztalon: savanyú káposztát füstölt csülökkel. És vodkát ittunk hozzá vizes pohárban.

Big Mamma Shakespeare-t nem szeretik a többiek, de nem mernek újat húzni vele, mert bivalyerős, és nyomatékul egy jókora rugós bicskát tart a blúzában. Ha csöngetnek, rohan ajtót nyitni, és ha ellenszenves neki a látogató, vagy megelégedi, hogy megint nem őhozzá jöttek, a pasas orra alá dugja a kipattintott pengét, és rekedtes hangján ráförmed:

– Was wollen sie?

Az illető, mielőtt megválaszolná, hogy mit is akar, szükségképpen hátrahőköl, Big Mamma Shakespeare pedig elégedetten nyugtázza, hogy sikerült ráijeszteni.

Egyszer aztán másképpen alakult. Egy alattomos képű német takonypóc elkapta a csuklóját, és kicsavarta kezéből a kést. Dulakodtak.

– Hilfe, hilfe! – visított Big Mamma elvékonyodott kislányhangon, az egész emelet összeszaladt, de a pasas addigra kereket oldott a késsel. Szegény öreglány ott állt az előszobában, és meredten nézte a bal alkarját, amelyből csurgott a vér. Aztán maga alá húzott egy széket, és lenyomott egy monológot, hogy:

– Nahát, köszönöm szépen, így számíthat rátok az ember. Hé, ne álljatok itt, mint a lófasz, hozzatok vizet, tiszta zsebkendőt, és kísérjen el valaki a rendőrségre, feljelentést tesztek, majd utána megyek az orvosi ügyeletre. Gyerünk, lányok, mozgás!

Hallottam, hogy a lépcsőházban összesúgnak:

– Úgy kell neki, minek játssza folyton az eszét?

– A késem! Az én drága késem! – jajdult fel Big Mamma Shakespeare. –Hogy fogom most megvédeni magam ezektől a banditáktól? Scheisse! A férfiak mind disznók, csak a baszáson jár az eszük. (...)

Telik-múlik az idő. Kicsinosítom a szobát, lemezjátszót vásárolok. Az első lemez még mindig megvan: Yoska Nemeth hegedül, a csodálatos Sonja Dimitrevitch énekel. Vagy ezerszer meghallgattam. A többi lemez: Miles Davis, Bach, andalúz cigánydalok. Egyetlen kommersz lemez van a gyarapodó gyűjteményben, a Chansons d'amour, azt teszem fel a német vendégeimnek, hadd érezzék Párizsban magukat! Ja! és van egy lemezem, doni kozákok dalaival. Ha Big Mamma Shakespeare főzés közben meghallja a Katyusát, tüstént lecsapja a fakanalat, sikkesen fellibbenti virágmintás muszlin pongyoláját, csípőre teszi a kezét, és hujjogatva tüzes táncot rop.

Közben pedig potyognak a könnyei.

Rodwell

Már nem úgy nézek ki, mint egy ágrólszakadt. Az utcabeli portugál fodrász hollófeketére festi a hajamat, és akkorára tupírozza, mint egy extra vattacukor. Smaragdzöld selyemköntöst vásárolok magamnak és ünnepi alkalmakra egy vörös-fekete csipkecsodát. A spórolt pénzem egy pár lakkeszizmában tartom, a balban van a dollár, a jobban a márka. Disztingvált német polgárok is vannak a vendégeim közt. Kikapcsolódnai járnak hozzám, és mert a feleségük elhanyagolja őket. A panaszok egybecsengenek: a nagyságos asszony jó esetben szolid, konvencionális papás-mamásra hajlandó, derogál neki, hogy a kezével vagy a szájával tisztelje meg az ura férfiasságát.

Hetente egyszer-kétszer (Big Mammával vagy egyedül) eltaxizok a Birdlandbe. Sört nem iszom, de egy-két pohár konyakot elfogadok, és vigyázok, jól megnézem, kit engedek közel magamhoz.

Rodwellbe első látásra beleszerettem. Táncoltunk, alig szóltunk, csak néztük egymást. Otthon gyertyát gyújtottam a kék meg a piros japán lampionom alá, hanyatt feküdtünk az ágyra, és a sejtelmes félhomályban Bach-partitákat hallgattunk. Búcsúzásnál megcsókoltalak, ennyi történt.

Másnap visszajöttél, és szeretők lettünk. Tizenkilenc éves voltál, mentőautó-sofőr, a U.S. Army közlegénye. (...)

Ahogy végződött, azt jó lenne elfelejteni. Fűveztünk, aztán már én szerettem be hasist Marokkóban, dílerkedtünk, abba hagytuk, és amikor már túl voltunk az egészen, egy beszari barom feldobott, lebuktunk, lecsuktak, elválasztottak bennünket egymástól, örökre.

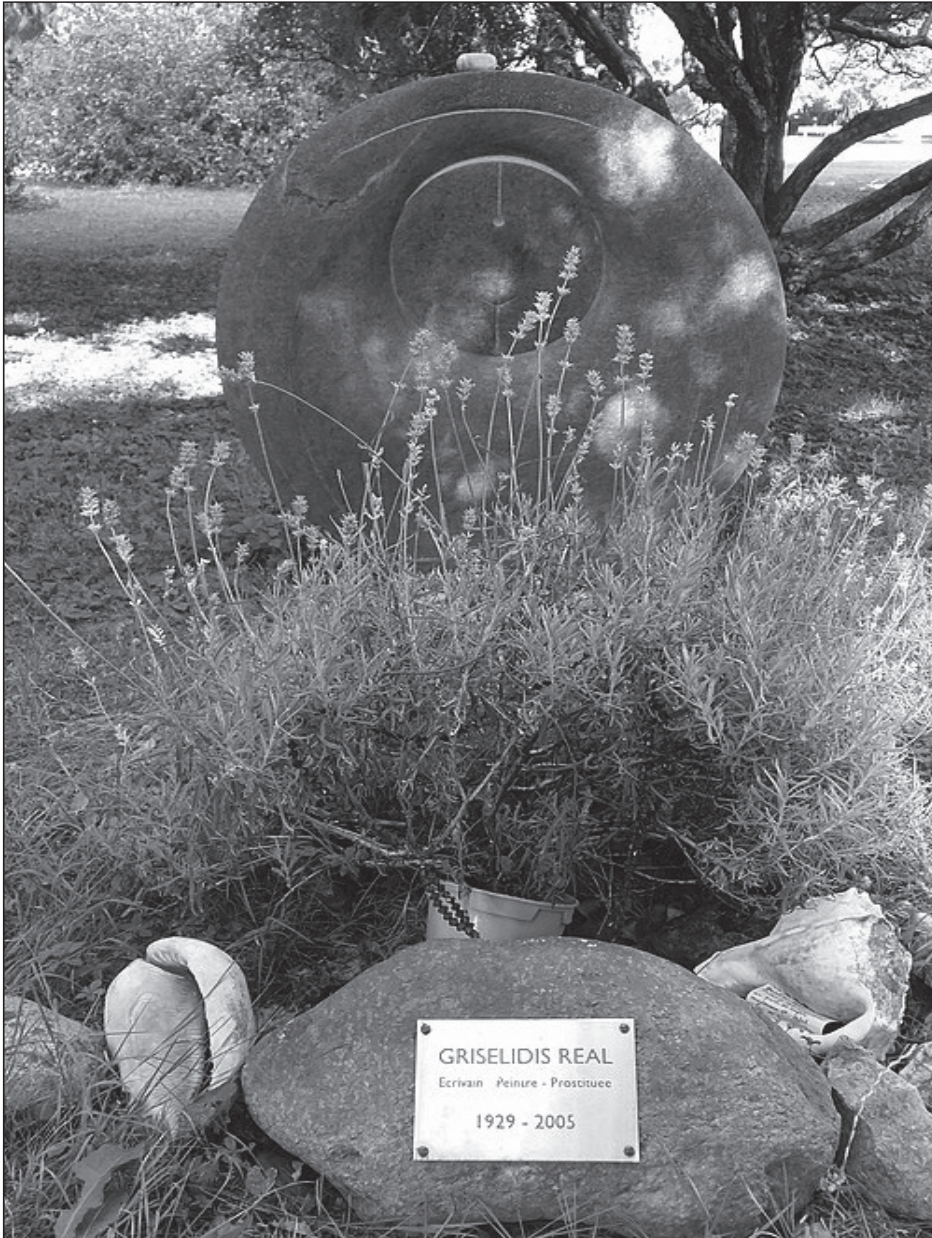
Nyolc év múlva mentem vissza Nyugat-Németországba, még mindig illegálisan. Találkozni akartam az én drága cigányaimmal. Az utolsó képem ez volt róluk: Sonja két apró gyerekkel a hóna alatt egy egész kosárnyi drága finomsággal nyomul be a fogdába, sült csirkét, vajot, csokoládét, gyümölcsöt, egy egész tortát hoz. Mellette Tata hangoskodik, és bizonygatja, hogy bár a papírok ezt nem bizonyítják, bal kézzel igenis a lánya vagyok: „Das icht meine Tochter, meine Tochter!” A smaszerek végül engedélyeztek két perc látogatást, és Tata gyorsan rábeszélte, hogy tegyek vallomást, különben évekre lecsuknak.

Megfogadtam a tanácsát, és így csak hét hónapot ültem, aztán kitoloncoltak Nyugat-Németországból.

Nyolc év telt el azóta, immár negyvenéves vagyok, jól keresek mint szexszolgáltató egyéni vállalkozó. Sonjáiék kitörő örömmel fogadnak a lakótelepi lakásukban; harmadik emelet, négy szoba, konyha, fürdőszoba, erkély. Sonja és a nagylányai Putzfrauaként dolgoznak, Tata fuvarozással keres némi pénzt. Szép fehér autóján elvisz a cigánytelepre, még mindig ott van a fantasztikus járműpark, de a lakóközösség igencsak megváltozott. Az U.S. Army eltűnével Big Mamma Shakespeare is itt húzódott meg egy kis ideig, aztán kénytelen-kelletlen mesterséget váltott, ő is Putzfrau, de azért hébe-korba „megcsinál” egy-egy régi német kuncsaftot (ötven márka a tarifa), már csak a saját öröme is.

Tíz napig tart a müncheni nyaralás, aztán – első osztályon! – visszavonatom Párizsba. A búcsúestre Sonja összetrombitálja a rokonságot, régi ismerősöket. Nagy lakoma, ivászat, tánc. Éjjélkor be kell rekeszteni az ünnepet, mert átjön az egyik szomszéd: hívja a rendőrséget, ha nem lesz csend.

Tata a vállamra teszi a kezét, a szemembe néz, és drága, rekedt hangján elénekli a nótáját.

Miska bácsi és az ördög

Miska bácsinak régi vágya volt, hogy megszólítsa az ördögöt. Olyannyira régi, hogy amikor először ez eszébe jutott, még nem Miska bácsinak hívták, hanem Misikének. Értelmes, jóeszű fiúcska volt Misike, már az óvodában kitűnt társai közül. Többnyire ő kiabálta be leghamarabb a találós kérdések megfejtéseit, ő mondta be a versek végi rímeket, ő javította ki az óvó nénit, ha annak figyelme meseolvasás közben elkalandozott, és kihagyott egy szót. Legfőképp a népmeséket szerette Misike, amelyekben megküzd a jó és a gonosz, s persze kivétel nélkül a jó kerül ki győztesen, elnyerve méltó jutalmát, miközben a gonosz a pokol legmélyebb bugyrában senyved élete végéig az ördögök kénköves leheletének bűzében. Nem csupán hallgatni szerette Misike a meséket, de szorgosan lapozgatta is a képeskönyveket, elidőzött a szereplőkről készült rajzoknál. Különösen az ördögről készült rajzokat nézegette hosszan, elmélázva. Gyermeki fantáziáját valamennyi furcsa mesebeli lény izgatta, mégis az ördöggel foglalkozott legtöbbet. Vizsgálta a szarvait, a farkát, a patában végződő lábait. Semmiképp sem fért a fejébe, hogy ha a tehénnek is van patás lába, farka, és szarvak a fején, s mégis ő adja a habos és langyos tejecskét, akkor az ördög hogyan lehet a világ leggonoszabb teremtménye. Szilárdan elhatározta, végére jár a dolognak, az élete árán is.

Misike a mesekönyvekben talált képekről titokban másolatot készített, begyúrta a nadrágja zsebébe, odahaza pedig kicsi szekrényének fiókjába rejtette. Elalvás előtt – miután az anyukája már jóéjt kívánt neki, és halkan kiment a szobájából – áttanulmányozta a rajzokat, emlékezetébe véste az ördög ábrázatát, hogy ha netán álmában (avagy álmából felébredve) találkozik vele, akkor is nyomban felismerje. Iskolásként Misike elsőként tanult meg írni és olvasni az osztályban, másodikos korában pedig beiratkozott a falusi könyvtárba. A könyvtáros néni készségesen kiválogatta neki az ördögről szóló meséket és történeteket, így Misike egyre mélyebbre ásta magát a vonatkozó szakirodalomban. Idővel megismerkedett az ördöggel kapcsolatos szólásokkal is, továbbá azokkal az állatokkal és növényekkel, amelyek nevében szerepel az „ördög” szó.

Misikét azonban – akinek tizennégy éves korára pelyhedzett a bajusza, s magának a Misike helyett a Misi vagy még inkább a Mihály megszólítást követelte – az elméleti ismeretek nemigen elégtették ki, és egyre forróbban szomjazta az ördöggel való személyes találkozást. A világ dolgait szemlélve, a felnőttek beszédét fülelve meggyőződésévé vált, hogy az ördög bizony nagyon is valóságosan létezik, ideje hát elkapni és kérdőre vonni őkelmét. Éber figyelme egyformán irányult osztálytársaira, falubéli ismerőseire és idegenekre. Mohó kíváncsiságából nemegyszer származtak kellemetlen pillanatai, és csak a jószerencséjének köszönhetette, hogy ép bőrrel megúszta az esetet.

Egyszer a városba buszozott éppen az édesanyjával a középiskola dolgát elrendezni, amikor – úgy vélte – meglátta magát az ördögöt. A leghátsó sorban terpeszkedett, nyeglén szétvetett lábaival csaknem két ülést elfoglalva, míg egy harmadik ülésen az odadobott hátizsákja éktelenkedett. Farmernadrágja mindkét térdén lyukas volt, jobb kezében cigarettásdobozt nyomorgatott, ádámcsutkjája hegyesen kiemelkedett sovány nyakából. Mihály elborzadt – csak az utolsó előtti sorban volt ülőhely, közel kellett hát menniük a szakadt nadrágoshoz –, amikor az arcot meglátta: sárga és piros pattanások, kelések borították, a homlokát pedig két duzzadt, vöröslő púp díszítette. Ezek csakis a kinőni készülő szarvak lehetnek. Mihály köhécselt, és megtudakolta a sovány nyakútól, hogy egészen véletlenül nem az ördöghöz van-e szerencséje. Amaz felnézett, átlökte a cigarettásdobozt a bal kezébe, és úgy vágta ököllel orrba a kérdezőt, hogy az három széksorral előrébb ért földet, vérző képpel.

Középiskolás éveit Mihály néhány napra kórházba került vakbélgyulladás miatt. Egyik éjjel arra riadt fel, hogy valaki motoszkál az ágya mellett. Halk suhogást és kopogó lépteket hallott. Mindkét szemét felnyitotta, és a folyosóról beszűrődő neonfényben két patát pillantott meg a szürke kőpadlón. A paták fölött kockás pizsamanadrág szárait és egy barna pongyola alját látta. Rémülten ugrott fel az ágyban, izgatottan kapkodta a levegőt, hiszen eljött a nagy pillanat, s maga az ördög áll hozzá testközelben. Mihály hirtelen mozdulatától a pongyolás alak hátratántorodott, és lerogyott a mellettük lévő ágyra. Ekkor a neonfény az arcára esett, és kiderült: Elemér az, a folyosó végén fekvő múlábú, aki éjjelente különös sétákat tesz, és minduntalan eltéved. Elemér rendszerint dührohamot kapott, ha kóborlásai során rajtakapták. Mihályt csak a sebtében odaérkező nővérke tudta megmenteni, aki szelíden terelgetni kezdte Elemért az ajtó felé, a szükséghelyzetre tekintettel még azt is megengedve, hogy a múlábú belekapaszkodjon a vállába meg a derekába (meg talán onnan is egy csöppnyit lejjebb).

Eztán hosszú időre a világ egyéb fontos dolgai kötötték le a Mihály figyelmét, elsősorban a katonáskodás – mert az feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy ember legyen belőle – és a szerelem – mert az is feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy ember legyen belőle. A katonáskodásban Mihály örömét is lelte, s mivel nemcsak eszes volt, hanem fürge is, hírnevet szerzett magának. Nem csoda hát, ha az ördögről kicsikét megfeledkezett. A szerelemben is örömét lelte Mihály, hajkurászta a lányokat, amikor csak tehetette, s mivel nemcsak eszes volt, hanem fürge is, hírnevet szerzett magának ebben is. Egészen addig lelte örömét a szerelemben, míg azon kapta magát, hogy az oltár előtt áll a hajkurászásban megkaparinthatatlan Katóval, akinek szépségét az egész környék beszélte, ráadásul nemcsak szép volt, hanem kedves is.

Csakhogy a házasevek alatt Kató elkezdte az egész környéken híres szépségét és kedvességét elveszíteni, helyette egyre mogorvább és kedvetlenebb lett. Így aztán Mihály, egyéb szórakozás híján, rövidesen ismét az ördög iránt érdeklődött, a gonoszt kereste minduntalan. Már-már arra gyanakodott volna, maga Kató a megtestesült ördög, ha az asszony nem lett volna megveszekedetten vallásos, rendszeresen templomba járó lélek. Olyannyira

megveszekedett volt Kató az istenhitben és az egyházi szokások követésében, hogy férjét és három gyermekét is minden ünnep- és vasárnap a templomba parancsolta, pénteken húst nem tett az asztalra, a káromló beszédet pedig szigorúan megtorolta. Egyik emlékezetes megtorlás volt – erről valamennyi falubeli csakhamar tudomást szerzett –, amikor a pálinkásüvegbe erős ecetet töltött Kató. Mindjárt reggel, ébredés után jóízűen meghúzta Mihály az üveget, majd azon gatyásan, ordítva rohant ki a házból, dugta bele fejét a kút mellé tett vizesvödörbe, és hordta le mindennek a feleségét. Egy másik alkalommal Kató nem volt rest egy hígrágyával telt vödört egészen a kocsmaig cipelni, és a vasárnapi mise helyett ott békésen iszogató férjére ráborítani.

Mihály, akiből időközben a falu Miska bácsija és öt kisgyermek nagypapája lett, igen szeretett az unokáknak mesélni. Legfőképpen persze az ördögről. Elővette ehhez a hajdani rajzait, melyeket egy dobozkában őrizgetett addig a padláson. Titokban azt remélte, valamelyik poronty segítségére lesz majd, hogy felismerje, ha az igazi ördöggel van dolga. Nem is reménykedett hiába. A legidősebb gyermek, aki eszes és fürge volt – tiszta nagypapa! –, az egyik rajz láttán felkiáltott: „Hiszen ez a Lajos bácsi! Minden vasárnap ott van a templomban. Jöjjön el nagyapa megnézni.”

Miska bácsinak szöveget ütött fejébe a gondolat, mit kereshet Lajos, a területi pártvezető a templomban. Felöltözött hát a következő vasárnap tisztességesen, kifényesítette a cipőjét, még arról is lemondott, hogy meghúzza reggel a pálinkásüveget – szó ne érje a ház elejét! –, és felesége oldalán feszítve bevonult harangszóra a templomba. Csakugyan ott volt a párt hű katonája, még az énekeket is teli torokból fújta, Miska bácsi meg biztosra vette, maga az ördög lehet a dologban. A mise végeztével aztán iparkodott gyorsan az ajtón kívül kerülni, épp csak biccentett a hívektől elköszönő plébánosnak, és az első fa törzse mögött lecövekelt. Szerencséjére épp egy testes platán nőtt a templom előtt. Amikor a kifelé tóduló gyülekezetben megpillantotta Lajost, fűrgén elébe penderedett, és torkát megköszörülve a következő szóáradattal öntötte nyakon: „Adj’ Isten, Pödör elvtárs, hát így áll a helyzet? Járogatunk a templomba, miközben tiltjuk a gyerekek hittanóráját? De tudom ám én, kicsoda maga, az onokám biza felismerte a képit! Nem más maga, mint az ördög! Most mindenki előtt mondom én ezt, hát ne is merje tagadni!”

Pödör elvtárs – akinek igazi nevét kevesen tudták, mert bajuszának pödörgetéséről korán ráragadt a Pödör név – megpödörte legényes bajuszát, szánakozó pillantással végigmérte az öreg Miskát, és ezt morogta a foga között: „Ember, most jövök ki a templomból.” Ezután erős csettintés hallatszott, és Pödör Lajos egy füstfelhőt hagyva maga után eltűnt.

Családi album

A. K.-nak és O. I.-nek

1.

64 már nem lötyög a bordakosár alatt. ez bedagadt a hasamba, hogy bedagadt oda. nem bírja a húsom, repeszi a bőröm, nézd, milyen csíkos. hogy feszeng ott benn, lázasan tolja, kaparja ki magát az anyjából. türelmetlen, világratolhatóan vacak. szabadulnál, de korábban innét ki nem rágod magadat, engem meg nem őrjítesz. melege van. megsül benn. nyolc hónapja gőzölög egy hússal bélelt kályhában. de kint majd lehül. dehogyis. fázik. megfagy benn. nyolc hónapja vacog egy jégkásás veremben. de kint majd felmelegszik. dehogyis. fáradt. hall bent mindent. nyolc hónapja álmatlan a zsiörgő szerveknek, a vér dübörgésének, az izmok súrlódásának zajától. de kint majd megedződik. dehogyis. az apja. az dúrja ki onnét a kicsit. az utolsóig gyötri ezt a lányt. így van, ilyenek ezek a halászok. dehogyis. a festő. ilyenek ezek a festők. dehogyis. a tanár mászta tegnap is. ilyenek ezek a tanárok. dehogyis. láttam jönni. én menni. ilyenek ezek. ezek ilyenek. csak jönnek és mennek. csak jönne ki, amit belém raktak, csak jönne már ki, és hagyna békében, nem bírom, nem bírja a húsom, nem bírja a bőröm, repeszi, hogy repeszi, hát megőrjít, hát nem megőrjít... aztán kijött. két kiló húsz dekagrammal szakadt ki az anyjából úgy, hogy az majdnem ott maradt. mint egy fonnyadt alma. papírvékony bőrén átütött húsának a színe. ne szorítsd olyan nagyon, ne szorítsd, ha mondom, a maradék vér is kifut belőle, aztán mit csináljak vele. apró tüdeje vergődött, ahogy sírva levegőért kapkodott. csupasz, fogatlan szájával ordítva tátogott bele a világba, és rácuppant az anyjára, és nem eresztette és nem eresztette, és szívta és szívta, sebesre szívta, vadul szürcsölte az anyja vérét. milyen undok, a mellemet is leszakítja, hogy kapaszkodik belé, mar bele, mint a görcs, hogy tépi a bimbóm, meglátjátok, lerágja, meg fog ölteni ez az undok, meglátjátok, megöl... vörös, vizes arcú, kissé koravén gyermek lett. meg se nyikkant, izzadt kis testét remegés rázta, ahogy az ablakon át beszűrődő fényeket nézte. a ráeső fényt sem bírta, az is túl erős volt neki. a szoba árnyékos sarkában, egy fotelhez préselődve kuporgott. gondos távolságból figyelte, ahogy a fény foltot vet a falon, majd fehéresen, fátyolosan halad végig rajta, fel, egészen a mennyezetig, megtörve a hajlatban. véraláfutásait nyomkodta, csipkedte, varasodó sebe rostjait kapirgálta, nyálazta, körme alól a koszt is belemorzsolta. késleltette a gyógyulást, nehogy korán megbocsásson, silányul fűzött csontjait a harag fogta össze.

2.

Nem szereti a nagyanyját. Sokat vannak együtt. Rideg és utasítgatja. Mikor hazajön az iskolából, csak őt találja otthon. Hosszú, elviselt pongyolában,

őszes konty úgy ül a fején. A nagyanyja a konyhában csörömpöl, zsörtölődik, serceg a zsír a lábasban, mindenféle szagok szállnak, nyikorognak a szekrények, klaffog a klumpája a padlón, és néha észre sem veszi, könyökével mekkorát taszít rajta. Miért nem tanulsz? Belőled se lesz semmi. Sem házi feladatot írni, sem olvasni nem lehet. A könyvei alig férnek el. Az asztal kell a nagyanyjának. Egy zsebkendőnyi hely jut neki, az is pecsétes a tojástartól és a lisztől. A tankönyveket kölcsönbe kapta, vigyáznia kell rájuk. Mégsem megy be a szobába. Nem akar egyedül lenni... A nagyanyja lassan eszik, kevés foga van, de az étvágya nagyszerű. Miért nem eszel? Gyenge, nyápic, gyenge ember lesz belőled. Csak a palacsintát szereti. De a nagyanyja szerint a palacsinta nem étel... Evés közben keveset beszélnek. Nem szeret a nagyanyjától kérdezni. Nehezebbre esik válaszolni, és többnyire mindig az a vége, hogy a hülye anyád.

3.

A kiságyamban kinyitom a szememet, fölállok, és belebámulok a fekete homályba. A szomszéd szobában ég a villany. Ordítani kezdek, ordítva állok a kiságyamban, és várom, hogy anyám értem jöjjön. Üvöltök, hogy jöjjön végre, vegyen ki, vegyen fel, öleljen meg, ringasson, szeretgessen meg egy kicsit. Markolom a kiságy rácsait, harapom a szélét, csorog a nyálam, csorog a könnyem, bömbölök bele a csendbe, mert nagyon félek, de hiába üvöltök, nem jön értem... Ma is meglep, hogy maradhattam meg egykének. Nem tudom, anyám hogy tudott megszabadulni a többi terhességétől. Én lehettem az első balesete. Megtanulta, mit kell tennie, hogy ő megússza. Egyszer több napig is ágyban maradt, az összes rongy csupa vér volt, ami nem, az épp kimosva száradt. Járt ide egy nő, anyámmal dolgozott a dohánygyárban. Ha egyik nap megjelent, másnapra a véres rongyok is. Tenyeres-talpas, piros-pozsgás nő volt. Csupasz combján sodorta a szivarokat. Akik abból füstöltek, súlyos pénzeket fizettek neki, a szivarért is. Anyámat ő ajánlotta Imrének. Őt sem szerettem, de tartottam valamennyire. Kaptam tőle könyveket, örökbe, felnőtteknek való olvasmányokat. Mindig mondott valami kedveset, és ő volt az egyetlen, aki csendben kefélt anyámat. Anyám kiengedte az ajtón, bement a konyhába, hogy megmossa az altestét egy lavórban. Egy ronggyal megtörölközött, aztán visszament aludni. Csupasz testét is úgy óvta tőlem, mintha nem belőle jöttem volna ki... Egyedül akkor sajnáltam, amikor a budin ült. Állandó székrekedéssel küszködött. Pedig üres kávé és cigaretta élt. Saját teste ellene fordult. Leültem a véce elé, és titokban hallgattam, ahogy csendben kínlódik. Épp úgy nyöszörgött, mint amikor kefélték. Amikor nagy nehezen végzett, gyorsan behúzódtam a szobámba. Az ajtóból lestem tovább, ahogy kisántikál a konyhába, féloldalasan leül, kikönyököl az ablakpárkányra, és rágyújt. Nem értettem, ki ez a nő.

4.

Amikor megszülte, piperetükrében megnézte a gátvarratot. Megnyúzott, összefércelt, véres száj. Húzogatta, nyomorgatta, csipkedte. A cérnát is kitépkedte belőle. Utálta, hogy nőből van.

Hónapló

Dalos György

Ammán

Budapest–Ammán–Budapest, 2023. szeptember–október

Miért épp Ammánban, kérdezték csodálkozva barátaim, akiknek elmondtam, hogy kerek születésnapomat A.-val édes kettesben Jordánia fővárosában készülök eltölteni. Erre a kérdésre háromféle válaszom volt talonban.

1. Ferihegyről olcsó fapadoson, három óra alatt lehet odajutni. 2. Látni akartam végre egy igazi arab metropoliszt. 3. Jó messzire akartam kerülni az orosz–ukrán háborútól. Ami a világvárosi elvárásomat illeti, nem csalódtam. Alkonyattájt Ammán dimbes-dombos negyedében álló szállodánkból hosszú lépcsősorokon gyalog ereszkedtünk le az óvárosba, s mire leértünk, épp beesteledett. Az este azonban nem sötétséget hozott, hanem olyan fényözönt, hogy kis híján belevakultunk. A kivilágított Prince Abdullah sugárúton hatalmas embertömeg nyüzsgött, eladók, vásárlók és báméskodók elegye. Mindent lehet kapni mobiltelefontól imaszőnyegig. Tulajdonképpen ez a kavalkád maradt meg bennem legerősebb benyomásként, mert Ammán különben tetszetős fekvésétől eltekintve nem klasszikus szép város. A központ a 20. század elején épült ki, a házak legfeljebb háromszintesek, a mellékutcák zezzugosak, régészeti szenzációt a „római színház” és a citadella nyújt. Legtöbb belvárosi étteremnek utcára néző emeletes erkélyrésze van, s a legszerényebb is ízléssel, kellemesen van berendezve.

Jordánia fiatal ország, 1946-ben jött létre és állami önazonossága Huszsein király személyéhez kötődik. Ez az uralkodó 1952 és 1999 között, tehát negyvenhét esztendeig ült a Hasemita Királyság trónján, fölöttébb zaklatott időkben, olykor súlyos vereségeket elszenvedve, területeket veszítve – így az 1967-es hatnapos háborúban Ciszjordániát és benne Kelet-Jeruzsálemet –, 1970-ben pedig átélt egy véres polgárháborút. Tény azonban, hogy 1973 óta a kis ország – területe és lakossága szerint Magyarország-szabású – sikeres hintapolitikával igyekezett kimaradni a közel-keleti válságokból, ami nyersanyagszegénysége és gyenge gazdasági teljesítménye mellett kész szerencse. Huszsein uralma forma szerint „alkotmányos monarchia” volt, bár őt magát a legjobb indulattal sem lehetett cseppentett demokratának nevezni. De azért ötven békeév, pláne ezen a tájon, mondhatnánk újmagyar szólással – „nem semmi”. Nyilván emiatt is ápolja Huszsein emlékét az egykori nemzetgyűlési épületben berendezett Parlamenti Élet Múzeuma, benne a király protokollszobájával. Itt külön trónja volt, míg tanácsadói arany-kárpitos fotelokban ülték körül. A parlamenti ülészak megnyitásakor innen egy kis ajtón lépett be a képviselőházba, hogy megtartsa trónbeszédét.

Furcsa világ ez, annyi szent! Se nem Európa, se nem Ázsia. Egyszerre archaikus és posztmodern. Az utcákon burnuszos muszlimok, hosszú szoknyás, sálakkal keretezett arcú asszonyok, a kávézóban farmeres fiatal fiúk és lányok, valamint vízzipás öregek üldögélnek. Alkoholt nem szolgálnak fel, bár némely étterem előtt a fogyasztót csábító felhajtók elárulják, hogy a belső helyiségekben bort is lehet rendelni, a speciális italtoltokban kellően magas áron bármely szeszes ital kapható. Az arab konyha a legelterjedtebb, mást nem is igen látni, az etióp vendéglők a Covid óta bezártak. A négy-milliós városban van egy orosz vegyesbolt, ottjártunkkor a legtöbb vásárló fagyasztott pelmenyit és barna kenyeret keresett. Egy alsó polcon néhány használt könyv között Nyikolaj Karamzin (1766–1826) *Szegény Liza* című klasszikus elbeszélésére bukkantam, és másfél dinárért meg is vettem. A könyvecskét a Szovjetszkij Piszatyel adta ki 1987-ben. Példányszám: 700 ezer, olvasom elhúlten a kolofonon.

Az orosz–ukrán hadakozástól egyébként valóban sikerült messzire kerülni, okostelefonomon tévét nem néztem és híreket nem olvastam. Egy kávézóban belelapoztam a Jordanian Timesba, Ukrajnáról a negyedik oldalon kis hírben írtak, míg a címlapon vastag betűs tudósítást közöltek az azeri–örmény konfliktusról. Érhető: a muszlim hírolvasókat közelebből érintették a zömmel azonos hitvallású azeriekről szóló beszámolók. Akkor még Jordániától hetven kilométernyire, a szomszédos Izraelben béke volt.

*

Legnehezebb ebben a mostani öldöklésben, hogy valósággal testi reakciót vált ki belőlem – nem tudok ellenállni annak a késztetésnek, hogy munka közben vagy szünetében újra meg újra ráklikkeljek a keresőben az „Israel”, „Izrael”, „Израиль” szavakra, önkínzó alapossággal percről percre próbáljam nyomon követni az eseményeket, elemezni és megérteni a különféle megnyilatkozásokat, politikusokét, katonákét és ártatlan áldozatokét. Mindeközben történész szeretnék maradni, aki oknyomozó buzgósággal ássa bele magát a konfliktus évszázadokra visszanyúló előzményeibe, de mégse tudom hűvös tárgyilagosságba rejteni a megrendülést, amelyet ez a kataklizma kivált belőlem. Legpontosabban Ady *Krónikás énekével* tudnám kifejezni: „Iszonyú dolgok mostan történülnek, / Népek népekkel egymás ellen gyűlnek, / Bűnösök és jók egyként keserülnek, / s ember hitei kivált meggyöngülnek.”

Ezt az érzést már a kaukázusi vérontás, Bucsa és Melitopol is kihozta belőlem, de a mostanihoz a személyes kétségbeesés is hozzájárul. Zsidó lévén túl közel vagyok a témához. Háborúban születtem, gyakran járok Izraelben, sok ismerősöm él ott, köztük a valamikori Zsidó Fiúárvaház velem egyívású növendékei. Ha a Facebookon rákérdezek, hogy mi van velük, egy pillanat alatt értesülök aggodásukról fiuk, lányuk, vejük, unokájuk miatt, akik épp aznap reggel kapták meg sms-ben a hadsereg gyorsbehívóját. A fejlemények egyszerre villámgyorsak és csigalassúak. Félve szoktatom magam a gondolathoz, hogy ez a háború is az abbahagyhatatlan, ciklikus összetűzések közé fog tartozni, és Izraelnek nem annyira elsöprő győzelmét kívánom, mint in-

kább azt, hogy minél gyorsabban és minél kevesebb áldozattal kerüljön ki a pokoli helyzetből.

Az elmúlt héten a Hamással szembeni érthető és jogos gyűlölet mellett egy másik indulat is megjelent az izraeli társadalomban: a katonai titkosszolgálatok elleni düh, amiért nem jelezték időben a fenyegető katasztrófát, s így a terroristáknak sikerült kihasználniuk a meglepetéshatás előnyét – mi több, talán még jelen pillanatban sem veszítették el teljesen a kezdeményezést. Úgy érzem, hogy ez a vád, így, a Moszadra kihegyezve kissé túlzott, igaztalan. Egyfelől nincs tökéletes elhárítás, a Moszad sem az. Lám, az USA legendás titkosszolgálatainak sem sikerült megelőzni 2001 őszén az Al-Kaida terrortámadását, s nota bene, 1941 nyarán a Szovjetuniót is váratlanul érte Hitler csapása. Másfelől épp a titkosság miatt nem tudjuk, milyen információkat adtak, és főleg, hogy a politikai vezetés mihez kezdett ezekkel. Az izraeli tévé orosz nyelvű adásában ritkasáértékű nyílt vita zajlott erről. A szakértők arra hajlottak, hogy a háború befejeztével – bár már ott tartanánk! – a kormány felelőssége is terítékre kerül. Egyelőre azonban nyugton hagyják a kérdést, s a politikai ellenzék szükségkormányt alkot Netanjahu kabinetjével, ami tekintettel a háborút megelőző belpolitikai csatározásra, csakis az izraeli társadalom egészséges reflexeivel magyarázható.

*

Nem akármilyen küldeményt hozott a posta: müncheni kiadómtól kaptam néhány dokumentumot, amelyeket 2019-ben megjelent önéletrajzomhoz mellékeltem. Ezeket nem használták fel, elkallódtak, én már meg is feledkeztem róluk, de most, hogy előkerültek, lektornóm sűrű bocsánatkérések közepette visszaszármaztatta őket. Legértékesebb közöttük nagyapám nagyanyámhoz és akkor ötesztendő anyámhoz intézett három levelezőlapja az orosz hadifogságból, ahonnan nem tért vissza többé. Magáról a szomorú történetről az olvasónak beszámoltam már (*MV*, 2019. szeptember), ám a német nyelvű, orosz és osztrák-magyar cenzúra pecsétjével ellátott szövegekből ideidéznék néhány korfestő részletet.

„Közlöm Veled – írja nagyapám 1917 áprilisában a permi kormányzóság Szoszvai hadifogolytáborából –, hogy teljesen egészséges vagyok s örülnék, ha felőletek is ugyanezt hallanám. Hogy vagytok, drágáim? Felőlem egészen nyugodt lehetsz. Remélem, hogy viszontlátásunk ideje már nincs túl messze. Kérlek, íj gyakran és kimerítően. A csomagot még nem kaptam meg. Az időjárás javul (itt egy sort kihúzott az osztrák-magyar cenzúra.) Legyetek jól, drágáim, üdvözl és csókol benneteket Ármin. [...] 1917. október 1. 1917. július 10-i keltezésű lapodat megkaptam. Mariska (nagyanyám nővére – D. Gy.) 1917. június 9-i levelét is megkaptam, egyidejűleg neki is írtam. Én elég jól vagyok. Hol töltöttétek az idei nyarat? Remélem, hogy a lehető legrövidebb időn belül viszontlátjuk egymást. [...] Legyetek jól, drágáim, tiszta szívből üdvözl és csókol mindőtöket Ármin.” S végül az utolsó megérkezett levelezőlap: „1917. december 14. Közlöm Veled, hogy teljesen egészséges vagyok s örülnék, ha felőletek is ugyanezt hallanám. Mostanában megint ritkábban hallok hírt felőletek. Hogy vagytok, drágáim? Felőlem egészen nyugodt lehetsz. Itt nem szenvedek hiányt semmiben. Adja Isten,

hogy minél hamarabb viszont lássuk egymást. Remélhetőleg már nem fog sokáig tartani. Férjhez ment-e már Mariska? Legyetek jól drágáim.”

Hogy „férjhez ment-e Mariska?“, kérdezed, Nagypapa. Igen, Mariska, Reichenfeld Mária férjhez ment, mindjárt a háború után, 1918 novemberében, egy neves keszthelyi ügyvédhez, dr. Kardos Zoltánhoz. Sajnos nem ismerhettem meg őket, mert megint jött egy háború, és 1944-ben elhurcolták mindkettőjüket.

Hargitai Miklós

Nem értjük

Nem értjük a spanyolokat. Itt élünk köztük immár tizennegyedik hónapja, és ezalatt a bő egy év alatt egyetlen ember-ember közötti agressziót (veszekedést, üvöltözést, pláne verekedést) nem láttunk. Siófok-külső spanyol megfelelőjén lakunk, erősen turizmus által fertőzött területen, tehát még csak azt sem mondhatjuk, hogy kizárólag spanyolok vannak körülöttünk. Rendszeresen bejárunk Malagába, ami egy 500 ezres kikötőváros, és lakosságának nagyjából ötöde-negyede-harmada (forrása válogatja) külföldi. Karnyújtásnyira van Marokkó, rengeteg a marokkói bevándorló. Egyszóval abszolút multietnikus a környezet, a populáció egy része folyamatosan cserélődik, szépen fogy minden, ami az idegenforgalmat meg a vendégek stresszoldását és örömhormon-termelését olajozza – és semmi. Egy eset volt, azt hiszem, röviden már beszámoltam róla: egy lámpánál egy rosszul sikerült besorolás után történt röpke szóváltás. Annyira meglepett, hogy csak utólag esett le: egyből otthonosan éreztem magam, kicsit szégyenkeztem is utána, hogy akaratlanul is ennyire előítéletes vagyok az óhaza iránt. De a tényeken nem változtat, ezek nem veszekednek, és a konfliktusaikat, ha vannak, magukba fojtják. A bűnözésnek szintén semmilyen formájával nem találkoztunk: a gyerekek éjfélig az utcán vannak, de még utána is nyugodtan el lehet menni futni vagy sétálni, semmi nem fog történni, ami aggodalomra adna okot. Állítólag minden évben elkötnek pár autót, és létezik még a besurranó tolvajlás is, de ha az ember nagypályás gonosztevőkkel akar találkozni, ahhoz egészen Marbelláig kell menni – ott meg minden legalább 20-30 százalékkal drágább a könnyen jött pénzüket költő rosszemberek miatt, úgyhogy minek mennénk oda?

Ez a fajta nyugalom – nevezhetjük enerváltságnak is – átsugárzik a politikába. Spanyolországnak most már nagyjából fél éve nincs kormánya. Hivatalosan ugyan van, de a valóságban nem nagyon. A kormányzó PSOE (Spanyol Szocialista Munkáspárt, azok kedvéért, akiknek ez az elnevezés még mond valamit) tavasszal úgy elveszítette a helyhatósági választásokat, mint nálunk 2010-ben a „baloldal” az országot. Tényleg, megsemmisítő vereséget szenvedtek – a konzervatív Néppárt (PP) pedig tönkrement magát –, amely

helyzetből a szoci kormány egy halálugrással felérő előrehozott parlamenti választással próbált kimenekülni. A számítás (ha volt emögött számítás egyáltalán) bejött, mindenki meglepetésére a két nagy párt majdhogynem fej fej mellett végzett, minimális néppárti előnnyel. És valahogy úgy alakult, ahogyan fordított felállásban Lengyelországban is: mivel a szélsőjobb a várakozásokra rácáfolva alaposan leszerrepelt, nincs olyan konstrukció, amelyben a jobboldalnak többsége lenne. Szeptember végén a Néppárt elnöke, Alberto Núñez-Feijóo a legtöbb mandátumot szerző párt elnökeként megkapta a kormányalakítási megbízást a királytól (itt az is van, de hogy meddig, az talán még annál is komplexebb kérdés, mint ha Nagy-Britanniában kérdeznénk ugyanezt; a királyi család és az ország viszonya eléggé zaklatott) – nem jött neki össze a kísérlet, úgyhogy most béna kacsaként a jelenleg is hivatalban lévő Pedro Sánchez próbálkozhat a PSOE színeiben.

A történet itt válik magyar szemszögből végképp megérthetetlenné. A PSOE-nek csak a baszk és a katalán nacionalistákkal együtt lehetne többsége. A velük való boltolást, a katalánok vezetőinek ígért amnesztiát – egy korábbi függetlenségi népszavazás nyomán rájuk rótt büntetés eltörlését – viszont a jobboldal hazaárulásnak tekinti. Itt tartunk most, október közepén: áll a bál, forrnak az indulatok, legalábbis a sajtóban, mert a hétköznapiakban béke van. Madridban és más nagyvárosokban a PP néha nagynak látszó tüntetéseket szervez (azaz kivisznek az utcára nagyjából minden harmadik párttagot, ez egy 50 milliós ország, jókora pártokkal), de olyasfajta feszültségnek, indulatnak, gyűlölködésnek, mocskolódásnak, ami mondjuk Magyarországon lenne hasonló szituációban, se híre, se hamva. Egyáltalán: ha az ember nem néz bele az esti hírműsorokba, akkor az egészről nem érzékel semmit. Itt, nálunk, Benalmadénában a leváltott szocialista polgármester ugyanúgy ott van vasárnaponként a templomban, mint korábban (az interneten kellett megnéznem, hogy ki ő: most már azt is tudom, hogy harangozott a körmenet előtt virágvasárnapon, hogy a szobrokat cipelő lányok és asszonyok egyszerre lépjenek), egyébként pedig az emberek most is pontosan ugyanannyiszor hozzák szóba a politikát, mint mondjuk a választási kampány közepén: soha.

Azt mondják, a demokrácia olyan élőlény, amelyet folyamatosan táplálni és gondozni kell. Rejtély, hogy a spanyolok hogyan csinálják, de kétségkívül demokráciában élnek, és a demokráciájuk működik, mindenféle látható gondozás nélkül. Mint ahogy az országuk is. Vegyünk egy gyakorlati példát. A napokban jött az autó a házunk előtt lévő hulladékiszlethez, és mivel gyümölcsszezon volt – itt mindig szezonja van valamelyik gyümölcsnek –, a gyűjtőtartály pedig kirepedt, végiglocsolták az utcát a messzire szagló gyümölcslével. Ismerjük a jelenséget otthonról, és a megoldását is: addig bűzlik az utca, amíg a legközelebbi eső el nem mossa a szagot. Hát Andalúziában nem: alig telt el fél óra, érkezett egy tartályos kocsis, és egy ember magas nyomású mosóval meg egy kefével tisztára sikálta az aszfaltot.

Magyarországnak, ha a saját kormányunkat hallgatjuk, a politikai stabilitás az egyik nagy versenyelőnye. Spanyolországban szó sincs semmiféle stabilitásról: két szék között vagyunk, bár egyelőre nem a pad alatt; a kor-

mány tétlenségre van kárhozthatva, a nagypolitikát feloldhatatlan ideológiai ellentétek bénítják meg – és közben az infláció a harmadik legalacsonyabb az egész EU-ban (most 3 százalék körül jár; ez lenne az MNB inflációs célja egyébként), a gazdasági növekedés is a szűk élbolyba tartozik (odahaza negyedik negyedéve recesszió, és több mint két éve rekordinfláció van – ennyit a stabilitás előnyeiről).

Két tanulság adódik ebből, egyiket sem könnyű feldolgozni. Egyrészt Spanyolországban ilyen teljesítménnyel is meg lehet bukni – mert hát a PSOE végső soron mégis megbukott, még ha nem is bukott akkorát, amekkora az önkormányzati választás után kinézett neki. Másrészt egy, a közepesnél kevésbé fejlett, mind a klíma-, mind a migrációs válságnak nálunk jobban kitett európai állam relatíve parádés fejlődésre képes mindenfajta kormányzati közbeavatkozás nélkül is. Azaz nemhogy a közmédiát, a kereskedelmi média nagy részét, az állami vállalatokat, a közintézményeket, a hatóságokat, az iskolákat, a sportot stb. nem kell leuralni ahhoz, hogy egy állam megmaradjon, sőt akár a kanyarban előzésre is képes legyen, de még csak érdemi kormányzás sem kell hozzá. Bőven elég, ha a sajtó, a vállalati szektor, a közszféra és az intézményrendszer egyszerűen békén van hagyva; ha a szabályokat többé-kevésbé mindenki elfogadja (márpedig elfogadják, például nem tojtatják a járdára a kutyákat, és az autók kikerülnek az úton a kerékpárosokat) – a többi a jelek szerint megy magától.

Úgy élünk itt, mint a marslakók vagy – ha nem hangozna annyira idétlenül Európa egyik legkellemesebb és legkiegyensúlyozottabb klímájú pontján – a száműzöttek. Véletlenül kerültünk Malagába, nem ide készültünk, kevés ismerősünk és még kevesebb barátunk van. Nem köt ide semmi az egyre szaporodó kellemes emlékeken kívül. Nem voltak sem előismereteink, sem előfeltevéseink, a messziről jött ember jó szándékú kíváncsiságával csodálkoztunk rá mindenre. A dolog lényegét tekintve vendégmunkások volnánk: eredetileg az informatikai ipar jelentős – bár az ukrajnai háború következtében mára megszűnt – lokális munkaerőhiányának és a spanyol állam uniós jövevényekkel szembeni nagyvonalúságának köszönhetjük, hogy itt lehetünk. A nyelvet lassan-lassan megtanuljuk, a kultúrával még csak barátkozunk (tervek ide vagy oda, egyetlen focimeccsen és bikaviadalon sem voltunk még, igaz, a malagai múzeumok javával már végeztünk), de az emberekből, a társadalomból, a politikából nem értünk semmit. Ellenkezőleg: minél jobban ismerjük, annál kevésbé értjük. Mi nem így nőttünk fel, nem ezt tanultuk, nem erre lettünk felkészítve. Nem ezt hoztuk otthonról. Nem ilyenek vagyunk. Talán el kellene mennünk egy tüntetésre (60 kilométeres körzetben sosem volt, mióta itt vagyunk). Belépni egy pártba. Beleolvasni egy spanyol napilapba, esetleg előfizetni egyre. Hemingwaytól már mindent elolvastunk, amit Spanyolországról írt, de az nem elég. Legalább föl kéne mennünk a Facebookra egy spanyol accounttal, és posztolni mindenféle politikai tartalmat, hogy végre találkozzunk valamilyen érzelemnyilvánítással. Egyelőre ugyanis csak az van, hogy vagy kedvelnek minket, vagy tudomást sem vesznek rólunk (az utóbbi tűnik a gyakoribbnak), de akár így, akár úgy, mindent elnéznek nekünk. Még azt is, hogy Magyarországról jöttünk.

A röszkei purgatórium és a banjskai csata

Ezekben a napokban lövöldöztek Szerbia északi és déli részein is. Északon, vagyis Szabadka környékén a hírek szerint a migránsok vagy a migráns-csempészek számolnak le egymással, időnként célba veszik a magyar határőröket is. Mint kiderült, a drága drótkerítéssel könnyen elbánnak. A szerb rendőrség tehetetlen, időnként összetereli őket, és a menekültothtonokba szállítja, de pár nap múlva újra felbukkannak, és megpróbálnak átvergődni a magyar drótkerítésen.

Egy részüknek sikerül, de ha elfogja őket a magyar rendőrség, akkor visszatereli őket Szerbiába, és a macska-egér harc kezdődik előlről. Vannak, akiknek sikerül legyőzni az akadályokat, és Magyarországon átvergődve a nyugati világban kötnek ki, mivel nem szándékoznak Magyarországon maradni akkor sem, ha gumibotokkal marasztalnák őket.

A véletlen úgy hozta, hogy Svájcban megismerkedtem egy ilyen „boldog migránssal”. Feleségemmel egy kis falu határán helyi buszmegállót keresve bukkantunk rá. Kérdőzködés közben először azt gondoltuk, hogy idevalósi, mert jól beszélt franciául, de kiderült, hogy németül is tud. Rugova iskolájában – így nevezte a Milošević idején működő az alternatív iskolákat – franciául és németül tanult. Furcsa fintort vágott, amikor megtudta, hogy magyarok vagyunk, de miután felvilágosítottuk, hogy szerbiai magyarok volnánk, rendkívül barátságos lett. Hát akkor mindannyian kisebbségiek vagyunk, kiáltott fel megkönnyebbültén, és szerbre váltott. Kiderült, hogy koszovói albán, aki az albán, a francia és a német mellett jól beszél szerbül is.

Elmondta, hogy jól ismeri Szabadka környékét, mivel ötször próbálkozott eljutni Nyugatra. Négyyszer elcsípték a magyar határőrök, és alaposan elnászpángolták, a verés nyomait most is őrzi. Meg is mutatta a svájci orvosoknak, akik szörnyen felháborodtak. Hogy lehet így megverni egy embert, mondogatták. Egy svájci ezt sehogyan sem tudja feldolgozni.

Az ötödik próbálkozása azonban sikerre járt, Ausztrián keresztül eljutott Svájcba, ahol jelentkezett a rendőrségen. Két hétig táborban volt, aztán tartózkodási engedélyt kapott. Építési szakmunkás, aki azonnal munkát is kapott, amivel nagyon elégedett. A svájciaknak nagy szükségük van franciául és németül beszélő szakmunkásokra. Az járt az eszemben, hogy vajon az a magyar rendőr, aki verte ezt az albán migránst, tudott-e olyan jól németül és franciául, mint az albán szakmunkás. Már csak azért is merült fel bennem a kérdés, mert Svájcban a rendőrök tudnak németül és franciául, az olasz kantonokban természetesen olaszul is. A vasúti kalauzok is többnyelvűek.

Az albán szakmunkásnak sikerült Svájcba kihozatni a családját is. A felesége varrónő, egy magáncégnél kapott munkát. Gyereke francia iskolába jár. Nagyon elégedett, nemcsak a jövedelemmel, hanem a bánásmóddal is. A svájci rendőrök nem verik az albánt, mint a magyarok, mondta, és nem győzte dicsérni a svájci adminisztrációt. Egy igazi svájci patriótával találkoztam. A gazda módfelett elégedett a munkájával, és gondoskodik munkaengedélyének a meghosszabbításáról. Jó szakmunkás vagy – szükségünk van rád. Ha tisztességesen viselkedsz, akkor nincs semmi gondod, mondta neki a gazda. Valaha régen, több mint száz évvel ezelőtt ez megszokott jelenség volt, az emberek összevissza vándoroltak Európában, a szakmunkásoknak és a mesteremberjelölteknek pedig kötelező volt.

Ez az érem egyik oldala. A másik pedig a Szabadka környéki lövöldözés, amely tényleg megengedhetetlen, és beláthatatlan konfliktusokkal jár. Ez arra figyelmeztet bennünket, hogy két dologról van szó: a migrációról és a népvándorlásról. Migráció volt és lesz, népvándorlás azonban ritkán történik, akkor is elemi erővel tör fel. És erőszakkal járt. Erről nekünk, magyaroknak a honfoglalásos időkből van némi tapasztalatunk. Aki összemossa a kettőt, az a szőnyeg alá sepri a földkerekségen érzékelhető új globális népvándorlás veszélyeit, buktatóit és csapdáit.

A magyar–szerb határon a fegyverpogás közepette a békés utasoknak is akad gondjuk. Évekkel ezelőtt a kínaiak építeni kezdték a Belgrád–Budapest gyorsvasutat. Sokáig halogatták, de végül munkához láttak. A Belgrád–Újvidék szakasz ünnepélyes felavatási ünnepségén Orbán Viktor magyar kormányfő és Aleksandar Vučić szerb államelnök ecsetelték, hogy pár óra alatt tesszük meg az eddig hat óra hosszát tartó utat és éltették a szerb–magyar barátságot és testvériséget, amely a kínaiaknak köszönve az úthálózatban is megvalósul.

Hallom a tapsok visszhangját, de közben kiderült, hogy a kínaiak felhagytak az építkezéssel, mert probléma merült fel a biztosítóberendezések EU-s szabványainak való megfeleléssel. Vučić elnök rögvest bejelentette, ha török, ha szakad, a szerbiai rész elkészül. A két ország közötti közlekedés azonban ezzel nem oldódik meg, hiszen az építkezés kezdete óta megszűnt a vasúti közlekedés Belgrád és Újvidék között. Csak autóbusszal közlekedhetnek azok, akiknek nincs személyautójuk. Azoknak át kell esni a szerb–magyar barátság röszei purgatóriumán. Az átkelőhelyet pedig nevezzék a Magyar–Szerb Barátság Határátkelőnek.

Ezekben a napokban sürgősen Budapestre kellett utaznom, hogy laudáljam a Balassi műfordítási nagydíjjal kitüntetett Detoni Xéniát. Késő délután indultam a Flixbusszal, és kora reggel érkeztem meg Budapestre. A szerb határon „csak” másfél órát várahoztunk. Panaszunkra a szerb határrendőrök széles mosollyal tudtunkra adták: csak ezután jön a feketeleves.

Sajnos, igazuk volt. A magyar határon több mint hét órát várahoztunk. Voltak, akik tudni vélték, hogy migránsokat keresnek. Fiatal angol, német, francia hátizsákos fiatalok a várahozó türelmetlen autósok hangos túlkönlése, koncertje közben arra gyanakodtak, hogy bizonyára nagyon rossz a viszony Szerbia és Magyarország között, ezért ilyen lassú az ellenőrzés.

A fejemet csóváltam. Az angolok nem értenek a barátságához meg a kelet-közép-európai és a balkáni diplomáciához. Honnan lenne rossz, hiszen a két ország vezető politikusa között sosem volt ilyen erőteljes baráti viszony.

Északon lövöldöztek a népvándorlók, miközben a politikusok a röszkői purgatórium szenvedő alanyainak a nyitott határokról nyilatkoztak. Ilyen világban élünk. Délen viszont nem a nyitott határokról értekeznek, hanem újból meg akarják húzni őket, ezért egyre harciasabban lövöldöznek. Egy csoport állig felfegyverzett szerb polgár Banjska falu környékén tüzet nyitott a koszovói rendőrségre. Egy koszovói albán rendőr a halálát lelte, kettő pedig súlyosan megsérült. A koszovói rendőrség jelentése szerint három terrorista életét veszette, négyet letartóztattak. A fegyveres szerbek maszkot viseltek. A nemzetközi sajtó és az EU-politikusok terrorizmusnak nevezték ezt az akciót. Egyes hírmagyarázók szerint a „banjskai csatával” valójában elő akarták készíteni a szerb katonaság bevonulását Koszovóba. Aleksandar Vučić kormányfő szerint ilyen szándék nem volt, Szerbiának semmi köze a terrorista akciókhoz, de – hangsúlyozta Vučić – ő személyesen rokonszenvez a szerbek jogaiért harcoló polgárokkal, akik ezúttal elkeseredésükben elvetették a sulykot.

Felmerül azonban a kérdés, honnan a komoly és gazdag fegyverezési? Honnan kerültek elő a különböző kaliberű fegyverek, a rakétavető, a robbanóanyagok, a detonátorok, a drónok, az autótáblák Szerbia különböző városainak rövidítéseivel, a kézigránátvetők, amelyek többségét 2021-ben gyártották. Az is kiderült hogy a harcosok között jelen volt Milan Radojičić, a koszovói szerbek vezető politikusa, aki egyébként a leggazdagabb szerb üzletemberek közé tartozik, annak köszönve, hogy rengetek szerb állami megrendelést élvez. Az újságírók szimatolni kezdtek Milan Radojičić vagyona után. Kiderült, hogy Koszovó északi részen olyan luxusvillát épített magának, amit a legrangosabb magyar politikusok is megirigyelhetnek. Vučićnak erre is akadt válasza. Radojičić kiváló szerb hazafi, akit Koszovó területén épített magának luxusvillát, és nem hagyta el a szülőföldjét. Arra azonban nem talált megbízható választ, hogy honnan a fegyver, és ki szervezte a koszovi terrorakciót.

Mindeközben Szerbiában újabb biztonságpolitikai gondok merültek fel. Kiutasították az országból a Putyin-ellenes demonstrációkat szervező orosz polgárokat, mert veszélyeztetik az ország biztonságát. Másrészt azonban folytatódnak a Putyint támogató rendezvények. A kormányközeli sajtóban szinte immár megszokott az Ukrajna-ellenes retorika.

Északon továbbra is lövöldöznek, délen viszont ideiglenesen csillapodtak a kedélyek, amikor váratlan hír röppent fel. A Hamász harcosai betörték Izraelbe, és válogatás nélkül gyilkolták az eléjük kerülő polgárokat, köztük asszonyokat, gyermekeket. Sok polgárt túszul ejtettek és magukkal hurcoltak. Izrael erre megtorló akciókkal válaszolt azzal a céllal, hogy felszámolja a Hamász terrorszervezetet. Kezdődik az újabb „lokális háború” globális következményekkel. A szerb kormány elítélte a Hamász terrorakcióját, válaszként Újvidéken másnap demonstráltak palesztinpártiak, akikre rokonszenvvel tekintenek a kormányközeli médiumok. Előzőleg egyetlen

Hamász-ellenes tüntetés sem volt. Belgrádban is tüntettek a palesztinpártiak, de kivonultak az utcára azok is, akik elítélték a Hamászt. Az érdekesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy csatlakoztak hozzájuk az ukrajnai menekültek is. A szerbiai politika tele van paradoxonnal. A kormány békét hirdet, ám a városok falain egyre-másra tűnnek fel azok a falfestmények, amelyeken óriási betűkkel igénylik a szerb katonaság bevonulását Koszovóba. Ez felhívás a háborúra, de a falfestmények szerzőit senki sem vonja felelősségre. A szerb kormány elítél mindennemű erőszakot, ám a városok házainak falait Ratko Mladić, a srebrenicai genocídium miatt Hágában életfogytiglani börtönre ítélt politikus falfestménye díszíti. Egy hölgy tojással dobálta meg a falfestményt, mire a bíróság garázdaság miatt súlyos pénzbüntetésre ítélte. Nincs ebben semmi meglepő és váratlan, hiszen a délszláv háború bajnokait nemzeti hősként tisztelik, emlékirataik kiadását kormánypénzből finanszírozzák, és természetesen az állami iskolákba is meghívják őket, hogy előadásokat tartsanak a hősi időkről. Szerbia polgárainak nyolcvan százaléka elutasítja a NATO-tagságot. A lakosság egyik fele belépne az EU-ba, a másik fele pedig nem. Az utóbbi időben az EU-ellenesek enyhe fölénybe kerültek. Mindeközben a magyar kormány erélyesen követeli Szerbia mielőbbi felvételét az EU-ba.

Parászka Boróka

75

Ha felszáll az irracionális köde

Brutálisan szembesített az októberi terrortámadás minden kibeszéletlenséggel, tisztázatlansággal, megoldatlansággal. A gázai övezetközeli kibucok és a Nova Fesztivál elleni támadást mindenféle hasonlattal, analógiával próbálták feldolgozhatóbbá tenni, hasztalan. Másfél ezer ártatlan ember halt meg – sajnos nem ez a rendkívüli. Még csak a támadás brutálítása sem. Évek óta háborúk, tömeggyilkosságok korát éljük, ez a legutóbbi Aleppó ostroma és Bucsa után jött, mondhatjuk, hogy a legújabb kori észvesztés, rémület, lealjasodás módszeresen alakul, terjed. Az Izraelben történt terrortámadás elviselhetetlenségéhez hozzátesz a tudat, hogy nagyon sok minden elkerülhető vagy megelőzhető lett volna. Ezernyi felelősségen osztozunk mindannyian, akik most barátainkat, ismerőseinket, kollégáinkat gyászoljuk, tehetetlenül nézzük milliók vergődését. A felelősség és a gyász pedig nehezítette vagy éppen ellehetetlenítette egymást. Ez az, ami most rendkívüli és feldolgozhatatlan.

Mit kellett volna tenni? Mit kellett volna másként tenni? Kinek kellett volna védelmet, biztonságot nyújtania? Kinek volt hatalmában megelőzni ezt a mészárlást? Ki az, aki hamis illúziókat, biztonságérzetet keltve akadályozta a felkészülést, a rákészülést? Ilyen kérdések keringtek rögtön a gyilkosság-sorozat után. Még a valódi áldozatok teljes számát, kilétét nem is lehetett

tudni, de már elindult a karaktergyilkosságok sorozata, az ellenségképzés. Minden szinten, a legváratlanabb oldalakon.

Győtrő, de az októberi terrortámadás első, közvetlen következménye, hogy meg kellett tanulni taktikázva kommunikálni úgy, hogy még véletlenül se használhassa semmilyen propaganda a saját céljaira. A terrortámadás a világszerte zajló propagandaháború új fejezetének nyitánya is volt egyben. Mesterséges intelligenciával generált képek, hangok, dokumentumok tévesztették meg az embereket. A korábban áthághatatlannak vélt politikai szembenállások, határvonalak átrajzolódtak.

Most a rettegés diktálta, hogy „ki hol áll”, a gyilkosság irracionálisát a félelem irracionálisága súlyosbította, és ez sajnos a traumák feldolgozását, az események értelmezését is nehezítette.

Tulajdonképpen a legújabb kori autokráciák, diktatúrák fondorlatosan, bonyolultan, a társadalom legszélesebb rétegeit elérő félelemből építkeztek az elmúlt két évtizedben. A félelemkeltés legújabb kori technológiájával, esztétikájával, narratíváival. Észre sem vettük, hogy ki mindenkibe és milyen mértékben vert fészket a félelem. A régi kategóriák, meghatározások már elégtelenek. Nem elég annyit mondani: nacionalizmus, rasszizmus – és az összes társult szociopátia. A félelem lett a mindennapi létmód, és a szűkebb közösségek, a nagy társadalmi egységek is félelemből állnak össze, az tartja egyben ezeket a rendszereket. A félelmet pedig az autokrata adagolja, irányítja. És az ő hatalmát is erősíti. Rettenetes leírni, de az októberi terrortámadással a félelem politikája érett be. Ezekben a hetekben mindenki, kivétel nélkül mindenki rettegett valamitől. És erről a rettegéstől, a menekülési vágyról immár mindenki nyíltan is beszélt. Paradox módon ez a nyíltság sem segített, sokkal inkább a félelmet erősítette.

Orbának tulajdonképpen igaza volt – megszámlálhatatlanul sokszor lehetett hallani ezt a mondatot a terror heteiben olyanoktól, akiknek korábban eszükbe sem jutott támogatólag kiejteni a magyar autokrata nevét. Csak azért vált most hirtelen elfogadhatóvá a magyarországi rendszerszintű önkény, mert ez is az erő, a kizárólagosság nyelvét beszéli. Ma pedig ezt tévesztik össze tömegek a biztonsággal.

Mindeközben „a baloldal” végleg szitokszóvá vált. „A baloldal” támogatja a terrort, a terroristákat. „A baloldal” az oka annak, ami történt. E mondatok is sűrűn záporoztak. S amíg eddig azért volt szkepszis a hasonló politikai hangulatkeltéssel szemben, most szinte általános elfogadásra talált ez a vád is.

Néhány nappal a terrortámadás előtt nagyszabású demonstrációt tartottak Izraelben (baloldali) békeaktivisták. Arra figyelmeztettek, hogy ha tovább élesednek a konfliktusok, kontrollálhatatlan erőszak veheti kezdetét. A demonstrációról, a (baloldali) békemunkáról, békéltető programokról nem csak a magyar hírfogyasztó nem hallott, de világszerte kevés hír jelent meg ilyesmiről. Ahogy az sincs benne a köztudatban régóta, hogy milyen ádáz politikai támadások érik azokat, akik csökkentenék a feszültségeket, enyhítenék a szembenállásokat. Ez a láthatatlanság, ez a marginalizálhatóság, eljelentékteleníthetőség nyilván azoknak is felelőssége, akik a partvonalra szorulnak. Mondanám, hogy „a baloldalé”, de belesétálnék a csapdába.

A „baloldal”, amit az önkényuralmi rendszerek, propagandisták, valamint azok ostromoznak, akik maguk is az autokráciák ellenzékéhez tartoznak, nem létezik. Nagyon sok a társadalmi méltányosságot hirdető nemzetközi irányzat, mozgalom, párt. Ezek között néhol termékeny viták, olykor éles szembenállások vannak. A méltányosság iránti elkötelezettség ugyan egy platformra sorolja őket, de ez nem azt jelenti, hogy volna egy szerves, egységes konszenzusközösség. Végül is a nem létező egységes baloldal egyetlen felfüggeszthetetlen konszenzusa, hogy a méltányosságról (egyenlőségről, igazságosságról) folytatott vita nem korlátozható, abból senki semmilyen indokkal nem szorítható ki. „A baloldal” ismertető jele, hogy vitában áll, elsősorban önmagával, folyamatos kritikát gyakorol, folyamatosan felülvizsgál. Különösen igaz ez olyan konfliktusok esetében, mint amilyent most Izraelben láttunk.

„A baloldal” számtalan szereplője sokféle, egymást kizáró álláspontot is képviselt, egymást kizáró retorikával, politikai technikákkal, taktikákkal. Ezeknek a sokféle megszólalásoknak a gyökere mind oda vezet vissza: mindenféle konfliktuskezelés, áldozatvédelem alapja a társadalompolitika és a szociális biztonság. Hogy aztán ki mit ért társadalompolitika és szociális biztonság alatt, az már heves viták tárgya. Az utóbbi hetekben valóban elviselhetetlenek, sokszor színvonaltalanok, esetenként megtévesztőek voltak ezek a viták.

E különbségekről a hazai tájékozódni akarók zöme mit sem tud. És nem is akarnak tudni semmit, mert most a rettegő emberek gyors védelmet és biztos garanciát akarnak, hogy hasonló tömeggyilkosság nem következik be, a még fogságban lévő túsok a lehető leghamarabb kiszabadulnak, a bűnösök megbűnhődnek. Ezt az igényt most, legalábbis a felületen, felelőtlen ígérgetés szintjén az erő politikája elégíti ki. Ergo Orbánnak és a többi erőbűvészenek, erőakrobatának, erőilluzionistának igaza lesz.

De legalábbis hatalma lesz a rettegés országában.

„A baloldalnak” ezt a totális hatalomátvételt tudomásul kell vennie. A nacionalizmus, az autokrácia kritikusaiknak is. Mindenkinek, aki tudja, hogy a társadalmi racionalitás nem iktatható ki, nem lehet felfüggeszteni. Most az irracionális pillanatában vagyunk, az erőszak köde telepedett ránk.

Néhány héttel a támadássorozat után Hannah Arendtről és Simon Wiesenthalról írtam rövid cikket. Azért, hogy érzékeltessem: az irracionális bosszú, az elnyomás miszticizálása, irracionálissá maszkírozása, a jogérvényesítés és jogvédelem helyett a bosszú hajszolása mennyire ellehetetleníti a tényleges és érdemi ellenállást. Arra gondoltam, ha van hiteles hang, ami még ebben a pillanatban is meg tudja értetni az emberekkel, hogy az észszerűség létérdek, akkor az Hannah Arendt és Simon Wiesenthal. Elszámítottam magam: sem Arendt, sem Wiesenthal nincs már annyira benne a köztudatban, hogy hivatkozási alapot jelenthessenek. Aki pedig ismeri még őket, az vagy nem ismeri eléggé ezeket az életműveket, vagy nem fogadta el azokat.

És itt érünk el a „balliberálisnak”, „liberálisnak” tekintett társadalmi inkkal való szembenézéshez, amelyre szintén ebben a tragikus pillanatban kényszerülünk. Évtizedek óta szajkózzuk, hogy az újkori autokráciák, dik-

tatúrák leépítik a jogállamiságot, aláássák a fékek és ellensúlyok rendszerét, semmibe veszik az emberi jogokat, a személyiségi jogokat, úgy általában a jogbiztonságot.

És akkor elérkezünk egy ilyen tömegyilkossághoz, és világszerte magyarázni kell: mi a kegyeleti jog? Mi az áldozatvédelem? Mi különbözteti meg a jogszolgáltatást, a jogvédelmet az újabb és újabb atrocitásokat szülő bosszútól? Ki a jogalany? Miért nem tartható a kollektív bűnösség elve?

Sajnos e vitákban Hannah Arendtre nem lehet hivatkozni. Nem azért, mintha minderről nem volna lényeges mondanivalója. És nem is csak amiatt, mert eleve felszínesen és előítéletekkel fogadta az életművét, különösen a magyar olvasó. Az általános, generációkon átívelő olvasatlanság miatt nem lehet rá hivatkozni. A „balliberális” műveltség tűnt el, ha szabad ilyen egyszerűen fogalmazni (nem lenne szabad, de kénytelen vagyok).

A liberális, tudásalapú demokráciákban először a tudást erodálta az épülő autokrácia. Ez üt most vissza. A nagyon sokféle baloldálnak nincs nyelve, nincsenek fogalmai ahhoz, hogy ezt az eróziót visszajára fordítsa, helyrehozza. Az erőszak és a rémtörténetek nyelvével, egyszerűségével szemben ugyan mit kínálhat? Azt az ígéretet, feddést, hogy minden sokkal bonyolultabb. Minden csak információfeldolgozással, hosszas, kemény racionalizálással érthető meg és oldható meg. Hogy az érzelmi kielégítés, az indulatgerjesztés és levezetés sokfelé visz, a megoldás, pacifikálás, kríziskezelés felé történetesen nem. Ezzel az ígérettel mit kezdjen a fájdalomtól üvöltő gyász-közösség? Semmit. Ez az ígéret az irracionalitás ködében nem érvényesül.

78

Néhány baloldali hübrisz tovább súlyosbítja a helyzetet. Például az, hogy ha „ellenindulatokat” keltünk, ha versenyre kelünk az ellenségképek gyártásában, ha a megszegyenítés politikáját gyakorló önkényuralmi rendszereket és híveiket megszegyenítjük, akkor sikeres lesz az ellenállás. Nem lesz sikeres, a diktatúrák kétélű fegyvere nem fordítható vissza, az mindig csak és kizárólag az elnyomottakat, a marginalizáltakat, a hatalom nélkülieket fogja megsebezni, megsemmisíteni.

A nürnbergi per dokumentumait olvasom ezekben a hetekben. Van egy nagy tanulsága ennek a felbecsülhetetlen örökségnek. Elnézést, hogy ragaszkodom a bugyuta metaforához (minden szókép megelőzi a magyarázatok és érvelések rendszerét), de be kell látnunk, hogy várni kell, míg felszáll az irracionalitás köde. Várni kell, amíg eljön a racionális kármentés, jóvátétel és újjáépítés kora. El fog jönni ez a pillanat, ez Nürnberg ígérete, biztonsága is. És ha az elmúlt majdnem nyolcvan év semmivel össze nem vethető tapasztalatát tekintjük, ennél erősebb ígéret és biztonság nem adható. Az a kikezdhethetlen következetesség, ahogy Arendt kivárta, végigülte és dokumentálta Eichmann perét, semmivel nem helyettesíthető. És végül, eltörlhetetlenül Arendté lett az utolsó szó. És övé az új világunk első szava is.

Kiss Judit Ágnes

Fekete-piros dal

Petőfi-átirat

„Szégyenlenem kell, hogy magyar vagyok!”

Hagyjátok már ezt a piros-fehér-zöld színt!
Lejárt az ideje.
Új szín illeti most a magyar nemzetet:
piros és fekete.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
mert gyász és szégyen a magyar nemzet sorsa.

Kis kinövés lettünk, bosszantó, fájdalmas,
Európa sarkán,
bárhogy is tagadjuk, minden tekintetben
lehagyott a Balkán.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
mert gyász és szégyen a magyar nemzet sorsa.

Beázik a kórház, a nővér felmondott,
matektanár nincsen.
Ki teheti, meglép, már azért se fordul
meg, hogy búcsút intsen.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
mert gyász és szégyen a magyar nemzet sorsa.

Egy háborús bűnös diktátor ad kölcsönt
atomerőműre,
és ha '56-ot gyalázza, hallgatunk,
mint a szar a fűbe'.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
mert gyász és szégyen a magyar nemzet sorsa.

Mit csinál a kormány? Magánrepülőzget,
jachtozgat, kurvázgat,
egyetemet üldöz, színházat zárat be,
könyvet fóliáztat.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
mert gyász és szégyen a magyar nemzet sorsa.

Fönn a kormány dózsöl, mi pedig itt alant
sötétben őrködünk,
s ha veszélyt kiáltunk, maga az ördög se
törődik mivelünk.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
mert gyász és szégyen a magyar nemzet sorsa.

Mi lettünk a nemzet használt pelenkája,
mit az út szélére
hajít az újgazdag, itt heverünk félig
holtan, félig élve.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
mert gyász és szégyen a magyar nemzet sorsa.

Mohács és Világos, Doberdó, Voronyezs
épp eleget ártott,
Nincs, aki megmentse az újabb csapástól
ezt a kis országot.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
mert gyász és szégyen a magyar nemzet sorsa.

Gömöri György

Provanszi szélután

A szél, a szél, a misztrál, a forró szél
ostromolja a dombon álló házat,
hajlítgatja a fiatal ciprusokat a kertben,
az olajfákról is próbál letépni pár levelet.
Ma még nem lehet, de holnap már
kiülhetünk a teraszra, ahol karcsú üvegekben
égnek a gyertyák, s onnan nézzük,
gyöngyöző itallal kezünkben,
a távoli hegy gerincét és alatta Rousillon
felfénylő apró lámpásait.

2023 augusztusában

81

Jenei Gyula

Könyves, rohadós

miatyánk, ki vagy a mennyekben, maradj ott, mi pedig
itt maradunk a földön. ezt egy könyvben olvasom, amit
majd ezerkilencszáznyolcvannégy szeptemberében
lopok első munkahelyemről, egy szegedi könyvesboltból.
picasso prévert nevű francia barátja írja, aki
pár évvel korábban hal meg tüdőrákban. nem csak ezt
csórom akkor el, még három-négy másikat is, de azok
szerzőjére, címére nem fogok emlékezni. verseskötet,
negyven forint az ára. nem is olyan olcsó, mint ahogy,

mondjuk, a kétezer-húszas évekből visszatekintve
gondolhatnánk. tíz forintba kerül egy doboz sopianae,
amit akkoriban szívok. a könyvet hurcolom magammal
albérletből albérletbe, mikor meg már lakásom
lesz, évente egyszer-kétszer, takarításokkor,
kezembe kerül, s leporolom, de közel negyven évig
bele sem olvasok. viszont mindig eszembe jut róla
az az izzadt délután. négyen lopunk könyvet aznap,
csak úgy, balhéből. megtapasztalni, hogy milyen lopni.
könyvet lopni. a hónap elejétől dolgozunk a boltban.
egy lány, akit nem vettek fel az orvosira, a barátnője,
akivel félévente néhány napig szeretjük egymást. vagy
azt hisszük, vagy csak így emlékszem majd, amikor
ezt a verset írom. egy fiú még a társunk, szelíd
hippi. akkorra megforgatja az élet, s pár év múlva
egy sokadik emeleti ablakpárkányról kilép az estébe.
talán meglibben utána a függöny a fölösleges
szirénaszóban. de akkor még délután lesz,
vénasszonyok nyara, számba vesszük a könyveket,
amiket loptunk, aztán este kocsmázni megyünk,
fröccsöket és vodkát iszunk, akkoriban hatvanfokos
a divat. idegen lakásokban alszunk, s ha boldogtalan
álmunkból kiriadunk, hajnalig szeretkezünk.
a könyvesboltban egyszerre mondunk fel. prévert-t
majdnem negyven év után kezdem olvasni.
hamisítatlan huszadik századi költőnek mutatják
a fordítások. tudja mindazt, amit később mi is:
megrohad lassan az ember bizalma, mint a nyomor,
vagy mint az ágyúk acélsövében a szalma. és
megint szeptember, és megint izzadt délután,
és írom ezt, és az ablakpárkányra galamb száll,
benéz. távolabb drónok. háborúk acélszerkezetében
romlik a jövő.

G. István László

Védtelen

1.

Álmomban perbe fogták a Napot. Két felhő közül nézett ki épp, fénypásmáit szégyentelenül szétszórta a házak üvegtábláin, néhány nyaláb a gyanútlanul égre tekintő szemüvegeken is széttörött. Előítéletes, így szólt a vád, meg nem kérdőjelezett igazságokat hirdet, úgy süt, hogy fénye másokat sért, a meg nem kérdezettek, a mellőzöttek érdekét figyelembe sem veszi. Sütni annyiféleképp lehet. Két kosztümös ügyvédnő, mentolleheletük frissessége hajuk körül a szerepátrendezések jogosságának glóriáját rajzolta ki, már adta is be a keresetet. Nem lesz a Napnak sok esélye.

2.

Álmomban én lettem volna az ügyvéd, eleve elveszett, aktáim között ügyetlenkedő. Nézzék ezt a fényképet: családfő, szerettei között. Úgy irányít, hogy gondoskodása belülről fűti át az elkülönülni vágyók testét. Maguk lehetnek, mégis mindenki a helyén, szerepüket tudva, összefüggenek. És láttam, hogy a fényképen a családfő szemüvege az orrhídnál, mint a kőzetlemezek közti táguló rés, észrevétlen lassúsággal kettéesik, a szemüveg két szára pedig kilazul a csavarnál, még utánakap, de a száruk, mint két senkihez se tartozó láb, kalimpálnak az üres ég és az üres föld között. Az arcon a két szem még a ránéző szemébe néz, egyenesen és eltökélt biztonsággal, de, mindenki követheti, látja, mintha szilánk került volna a szemhéj alá, magára hagyottan hunyorog.

Térdepelve

Kukoricán vagy oltár előtt. A hideg templomkövön, nem volt hely a padok fagerendáján térdre esni, a térd, a láb könyöke, nem könyököl ki magának helyet, a térdet mindig a tér térdelteti le, kinek mutassa, talán a hideg csúszástól lehorzsolódott róla az áhítat. Jól esett volna a homlokot is a kőre le, hogy belélegezze a földet, amivé lesz, amiből lett, a térd önállóbb, mint a láb, nem tart sehová, de az alárogásban fölény a vágy, hogy ne lehessen hinni semmi másban, csak a folytonos és önkéntelen, elrendelt odaadásban. A térd stigma, két kalácsa sosem lehet kenyér, azt kínálja, amit enni senki se kér. Amikor megláttam, térdre rogytam. Megbélyegzett a gyűrődés, a felvörösödő ráncok titkos telepe, hiába simítom utána le, marad valami gyűrött bizonyosság, a kényszerhelyzetben, amikor szigorú mutatóujjával a sarkot jelölte ki, hogy térdeljek ott, a kukoricán, negyven napig, és higgyem azt, hogy a fájdalmat én akartam, csakis én.

Felhőre várva

Kiszélesedik az óceán, mint a csecsemő tekintete. Félnek a földrészek, mintha zátonyokat tolnának kétfelé. Sokan vagyunk, toporgunk a partokon. Az üres ég a víznek a tükre. Ha csecsemő néz bele, nem látja arcát.

Képatlasz az internet korában

Szinyova Gergő munkáiról

*Ez egy régi képeskönyv
Athén és Oraibi egyaránt rokon.
Aby M. Warburg: Előadás a kigyóritusról*

Aby M. Warburg 1927-ben kezdett bele híres *Mnémoszüné-atlaszába*. A fekete vászonra tűzött képek a legkülönbözőbb forrásból származtak (festmények, rézkarcok és szobrok reprodukciói, dokumentarista fotók, építészeti tervek, reklámok, újságkivágások), és azzal a céllal kerültek egymás mellé, hogy valamilyen módon megvilágítsák (szó szerint illusztrálják) az európai kultúra mélyén megbúvó pátoszformulákat, azokat a képi elemeket, amelyek állandóan visszatérnek, hogy új kontextusban fejezzék ki ugyanazokat az alapvető emberi érzelmeket és szenvedélyeket. Az ókori kultúráktól a 20. század első harmadáig tartó időszakot felölelő vállalkozás befejezetlen maradt, de hatása töredékességében is megkérdőjelezhetetlen a művészettörténeti gondolkodásban.

Szinyova Gergő megismétli Warburg képkereső és -archiváló gesztusát, de a 21. századi kultúrára alkalmazva egyben ki is fordítja azt. Digitális képtárat épít az interneten fellelt képekből, gyűjteménye több ezer darabra rúg, és virtuálisan szinte a végtelenségig bővíthető. Ez a mennyiség teljes mértékben áttekinthetetlen, hiszen a források száma jelentősen megnövekedett lassan száz év alatt. Múzeumok honlapjai, híroldalak, aggregátoroldalak és a web2 által lehetővé tett közösségi képkultúra, azaz a modifikáción alapuló mémmentalitás radikálisan változtatta meg a képtermeleési lehetőségeket, és tette lehetővé minden korábbinál szabaddabb fogyasztásukat. A képek azonban Szinyovánál nem egymás mellé kerülnek, a parataxis és a tudományos szintézis helyett a művészi sűrítés és absztrakció eszközeivel él, ami sajátos árnyékkép-érzésben jelentkezik, ahogy a néző támpontokat keres és talál a letisztult, olykor vizuálisan csupasznak tűnő felületeken. Az erősen absztrakt képi világban a felismerés nem azonnal és nem a szokott módon megy végbe, hanem egyszerre több, akár egymástól rendkívül távoli előzmény is érzékelhető, amelyek egymással és akár a közvetlenül jelen lévő felülettel is feszültséget keltenek: amikor egy földön fekvő fejlet látunk, mire gondoljunk; a francia forradalomra és a guillotine-ra, Brâncusi női fejére vagy a ledöntött Sztálin-szoborra? Szinyova művei nem fogják megadni a választ.

Szinyova Gergő: Begining Of The Last Rainstorm 2021

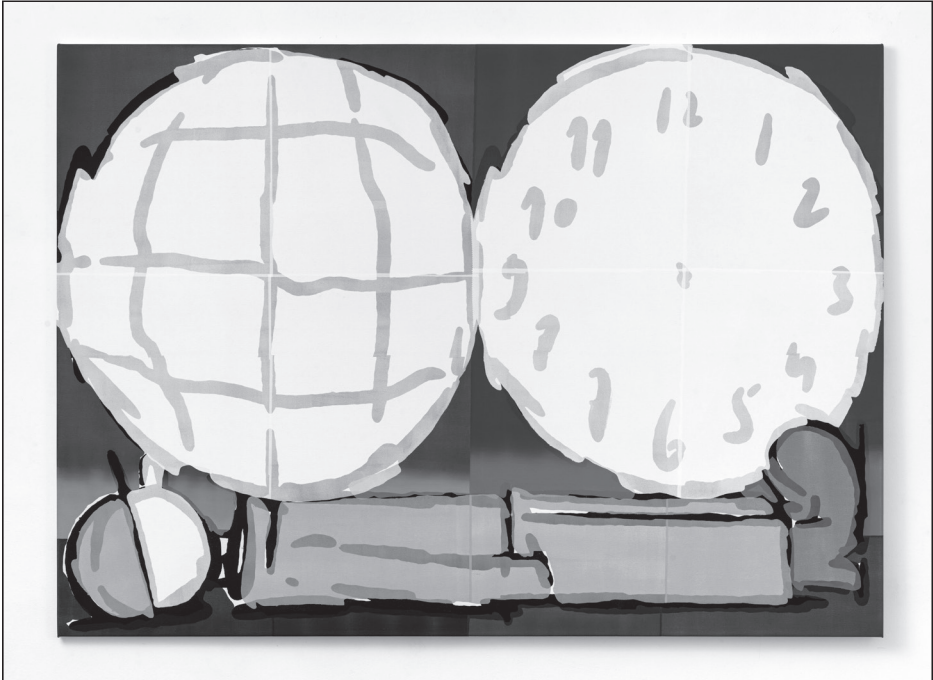
Szinyova Gergő: Relation, Interior 2023

Szinyova Gergő: Same, Sign, Together 2023

90

Szinyova Gergő: Weight And Time 2021

Szinyova Gergő: Relation, Interior 2023

A reménytelen Petőfi

Petőfi Sándor fölhasználható valamennyi rendszer ellen, de nem használható fel egyik rendszer mellett sem. Az ellenzék számára mindig rendelkezésre áll a zászlaja, a rendszer állományőrzőinek marad a kínos kanonizálási vagy kánonőrzési kötelezettség, mivel a költőt a formátuma és a hozzá kötődő hagyomány, a „nemzeti költő”, pláne „legnagyobb nemzeti költőnk” márkajelzése nem engedi kiszabadítani az intézményesített, a közintézményesített kánonból.

Így alakult ki az a helyzet, hogy a jelenkori érvényéből kiemelt, a múltba fojtott *Nemzeti dal*, az *Európa csendes, újra csendes* nem eshetett ki a kánonból és a tankönyvekből, eleven formájukban pedig az ellenzék eszközei voltak, és előadásukat, lemezen való publikálásukat a pártállam idején be kellett tiltani.

Petőfi azokban a rövid időszakokban volt még leginkább alkalmazható a hatalom számára, amikor az a hatalom és a rendszere épülőfélben volt. Így lehetett a kommunisták lobogója Petőfi 1948-ban, a diktatúrába vezető fordulat évében. Nem tartott ez sokáig, miként száz évvel azelőtt sem volt ő sokáig lobogó.

A politikai költészet egyébként is inkább a történelmi ideálalkotásra és a perfekcionista rendszer-, világ- és nemzetkritikára alkalmas eszköz, mintsem a politikai realizmus, a történelmi optimum szellemi platformjának kialakítására.

Mindez fokozottan igaz a romantikusokra, közülük is leginkább a

szabálytalan, ellentmondásos, radikális, idealista, fékezhetetlen agyvelejű és szenvedélyű Petőfi Sándorra, aki 1848–49-ben is mindig útban volt, és haló poraiban is ott maradt.

Petőfi rendszerideálja a totális szabadság és a totális egyenlőség volt. Ezt az állítást lehet leegyszerűsítésnek vélni, de igazából nincs mit leegyszerűsíteni, mert Petőfi társadalomideálja egyszerűen nem volt ennél bonyolultabb. „Mi célja a világnak? / Boldogság! s erre esz-köz? a szabadság!” Ennyi.

A Petőfi-teszt egyszerű: annak az felel meg, aki mer Petőfiről annyira szabadon gondolkodni és beszélni, amennyire ő a szólásszabadságot fontosnak tartotta. Nemcsak politikai és jogi, hanem emberi és szubjektív értelemben is. Petőfi sokszor tette magát alkalmatlanná, környezete életét nehezé, műveit pedig hol nagygyá, hol kisebbé azáltal, hogy a szókimondásban nem ismert mértéket.

Az ünnepélyes léggör, az ünnepi alkalmak nem a szókimondás barátai. Nagy dolgot cselekednek, akik a mostani Petőfi-évben szabadon szóló, problematizáló, tabukkal, közhelyekkel és közvélekedésekkel szemben kételyeket állító, a költő gyarlóságait természetesen kezelő írásokkal lépnek elő, ilyeneket inspirálnak és szerkesztenek össze.

Milbacher Róbert így szerkesztette meg a pécsi *Jelenkor* szeptemberi „Petőfi 200” számát. A Petőfi-kánont

dekonstruáló, Petőfit kanonizáló, mitologizáló, politikailag komfortosító, az éleket és tüskéket lecsiszoló utóéletét fölboncoló, ezen utóélet Pándi-korszakát felváltó Margócsy Istvánon kívül a lapszám valamenyny szerzője a Pándi utáni korszak embere. A legidősebb szerzők is fiatalok, középkorúak, középkorúak voltak még, amikor Pándi Pál meghalt.

Az összeállítás az utókorral kezdődik. Lövétei Lázár László versével, egy helyesírási hibákból álló Petőfi-émléktábla kikorrigálásával. Legalább egy tábla legyen, legalább nyelvtanilag korrekt. Idáig terjed a hatalom nélküli, renitens magyar nyelvismerek hatalma Petőfi intézményes megjelenítésének befolyásolására.

Ezután jelenik meg Petőfi kísértete Dragomán György novellájában. Barátosi Lénárth az 1930-as évek végétől írta és nyilatkozta sok helyen sokféle változatban, hogy ő évtizedekkel korábban találkozott Szibériában Petőfi strázsamesterének ősoreg unokájával (egy Dragomanovval...), aki megmutatta neki Petőfi üres sírját és rozsdás kardját, melyet ő őrzött meg. Dragomán a szibériai Petőfi legendáját mítosszá emeli. Petőfi sírja immáron nem azért üres, mert a feleségestül elköltözött költőre megsértődött strázsamester csupán jelképes emléksírt emelt neki, hanem azért, mert Petőfi kiszállott belőle, mint Jézus, csak ő nem fölfelé, hanem hazafelé indult. De nem érhetett oda. Szibériában járja a vidéket, ott bukkan föl időközönként túlvilági árnyalakja. Vagyis két világ között lebeg, mert a Földön nem jöhet el az ő világa, s a földi másvilágba bele nem törődhet. Az e világi lehetősé-

gekből kiszoruló Petőfi megérdemelten és szükségszerűen válik kísértő árnyalakká. A szabadság honának általa megtestesített ideálja a földi történelemből felemelkedik – realista módon – a kísértetvilágba.

Margócsy beköltözött Pálffy Albert pennájába, és így íródott általa Pálffy fiktív levele 1883-ból Jókai Mórhoz. Ebben Petőfi bensőséges barátja arról ír, mennyire kiveszett a magyar élet és irodalom lehetőségéből a korlátlan radikalizmusnak, a radikális korláttalanságnak az a távlat, amely benne volt az életükben, a Tízek Társaságának potenciáljában. Margócsy-Pálffy szerint Jókai maradt egyedül, aki „Petőfinek poétikai (nemegyszer szemtelen) korlátlanságát nemcsak hogy komolyan vetted, hanem máig képviseled is”. Ellenben Jókai szemére veti, hogy ő, Petőfi művének egyetlen avatott folytatója a politikai átértékelésben nagyon elvetette a sulykot. Hogy Petőfi „elismerné ezt a hajdanában akasztani kívánt királyt? Ezt azért egyikünk sem hinné el, holott mára, Isten nagyobb dicsőségére, mindannyian kiegyeztünk a kiegyeznivalókkal...” Vagyis senki nem hinné el egykori társai közül, hogy Petőfi létezhetne a kiegyezés utáni közéletben, hogy kiegyezett volna az ahhoz szükséges kiegyeznivalókkal.

Pálffy-Margócsy is kiveti őt abból a korból, mely őt oly magas polcra kanonizálta. „Hiszen mára már a múlt (is) kodifikálva lett: központi intézmények szónoklata zeng arról, mi történt volt, s mit hogyan kell értelmezni. Ma már nem magánemberek vélekednek, hanem intézmények... s ami a legfontosabb: a hivatalosság vált kritikai és történeti vélemény

béhatol az iskolába, a gimnáziumokba, az egyetemre – amit az irodalomról gondolni lehet, az ma már nem olvasói tapasztalat és vélemény, hanem tananyag, amit tudni muszáj, nem pedig érezni illenék: fátókú tanárok oktatják, milyenek kell lennie a szerelmi költészetnek, s beszart filiszterek magyarázzák ismételve a walesi bárdok tanúságtételét.”

Margócsy Pálffyja szenvedélyes, szélsőséges irodalmat akar, „amely nem ijed meg az illedelem dekórumának parancsaitól, vállaltuk a bűn jelenlétét az irodalomban... a szagatott, nem pedig óvatos és jámbor lelkek irodalmát preferáltuk”. A *János vitéz* sem úszta meg: „még a népmeseként tolerált János vitéz tündérországa sem kapta meg igazságos interpretációját; s ha megérjük – én biztosan nem, de Te még megérheted –, megszületik majd a *János vitéz*nek oly felfogása is, amely Tündérország helyett hazarendeli Jancsiékat a megbízható, derekas magyar faluba”.

Nem nagyon elegáns, ha az idegen tollba bújt kései irodalomtörténész a beválás utánról visszalépve merészen megjósoltatja a számára már ismert fejleményt, de kétségtelen, hogy a közoktatásilag a gyerekkorba rekesztett, infantilizált *János vitéz* adekvát formája született meg Kacsóh Pongrác, Bakonyi Károly és Heltai Jenő kommersz népszínművével. A *János vitéz* azáltal, hogy a még nem is serdülő gyerekek számára tették kötelező olvasmánnyá, az értő befogadáshoz felnőttek számára gyakorlatilag megsemmisítették. Számomra is azonosították a világfájdalmas remekművet a népies giccsel, amikor ötödikes koromban a kötelező olvasmányt összekötötték

az Erkel Színház meglátogatásával, ahol a hatvanéves Sárdy János adta az ifjú vitézt. (Z. Kovács Zoltán is ír a lapban fontos sorokat a *János vitéz* kiskorúsításáról.)

A *János vitéz* tele van olyan dilemmákkal, amelyek serdülőkortól fölfelé ragadhatnak meg a szellemet és rendíthetnék meg a lelket.

Az első ének, amelyet tízéves gyerekeknek kellett kívülről megtanulni, egy abbahagyni nem tudott, természetesen házasságon kívüli szeretkezésről szól. Hiába mondja és gondolja a juhászbojtár, hogy „a csókot, ölelést mindjárt elvégzem én”, eltartott az a nap delelőjétől a nyári alkonyatig, amibe azért több numera belefér. (Az apostolban is megszentetlen vadházasságban paráználkodik Szilveszter a párjával.) Egy munkával teljesen és szigorúan kitöltött szegényparaszti életben a magánéletnek, az örömevnek helye nincs. Aki csinál magának, súlyosan megbontja az élet rendjét, felelőtlennek bizonyul, végzetes kárt okoz. Arra a szerelmes délutánra rámegegy két élet. Illetve sok.

Iluskát a mostohája lekurvázza, amely minősítés egyébként meg is felel a paráználkodást tiltó zsidó-keresztény parancsolatnak. Jancsi visszakurvázza a mostohát, és megfenyegeti a háza felgyújtásával, mert Iluska sorsa lényegében attól függ, hogy a szeretője elég erős-e, elszánt-e ahhoz, hogy a mostohát fizikailag, az erőszak fenyegetésével sakkban tartsa. Az életadó, örömadó könnyelműséggel Jancsi Iluskát is elveszejt, mert halálos kiszolgáltatottságban hagyja őt magára.

Iluskát – a nyilván csökkent munkaképességű – mostohája nem véletlenül hajszolja munkára, zsák-

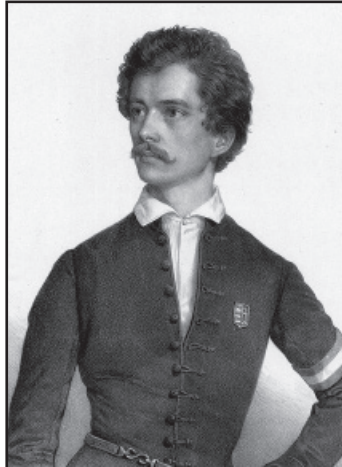
mányolja ki. Szegény emberek megélhetésének feltétele a kizsákmányolt munkaerejük volt. A mostoha rendelkezésére egyetlen kizsákmányolható munkaerő állott. Iluska halála után a mostoha koldusbotra jutott.

Az életnek ama kis szerelmes kilendülése után nem volt többé életkilátás. A halál perspektívája uralja azt a meseféle történetet. Iluska helyben maradván tehetetlenül sodródik a halálba, Jancsi pedig mindenhol a halált keresi. És ez már a búcsúzás híres hasonlataiban, a száraz kóróban, a tört virágban is benne van.

Jancsiból tömeggyilkos lesz. Tömeggyilkosok tömeggyilkosa. Először a zsványokat szánja borzalmas tűzhalálra. Azzal az erkölccsel, amellyel összefér gyilkosok önvédelmi legyilkolása, nem fér össze annak az egyetlen lehetőségnek a megragadása, amellyel kiemelhetné magát a szabadsággal és szerelemmel összeférhetetlen létből és kedvesét a halálos kiszolgáltatottságból. Jancsi etikai maximalizmussal legyőzi az emberi élet lehetőségének kísértését: nem nyúl a rablott pénzhez, amelynek töredékéből is megalapozhatná kettejük boldog életét.

A magyar sereg vezére azzal szembesíti Jancsit, hogy öldökölni mennek, az lenne Jancsi dolga is, ha velük tart. „Hát hisz akkor én meg még jobban szeretném, / Ha magamat lóra, nyeregbe vethetném; / Mert ha

én nem ölok, engem öl meg a bú, / Nagyon kívánt dolog nekem a háború.” A sereg kedvét leli a csatában, Jánossal az élükön egyetlen hírvívó kivételével lemészárolják az immáron legyőzött, menekülő törököket. Foglyot nem ejtenek.

Petőfi 200 – A Jelenkor összeállítás, 2023 szeptember.

Valahogy a boldog földi életbe vezető második lehetőség eltűnése, a francia királytól kapott kincs elvesztése sem rendíti meg a hőst. „Nem gondolt vele, hogy kincsét elvesztette, / Csakhogy el nem veszett a kincsel élete.”

A magyar falunak a Tündérországból elvonó, ellenállhatatlan vonzása csak a népszínműben létezik, a János vitézben csak az ellenkezője. Kukorica Jancsi számára csak

Iluska volt, János vitéz számára csak Iluska lett volna az egyetlen vonzerő a faluban, amelyben egyébként minden ellenséges volt Kukorica Jancsi számára, és idegen lett János vitéz számára. Bagóféle barátnak nyoma sem volt.

A hazatérés értelmetlensége után ismét öldöklések sora következik. Az óriásoké, a boszorkányoké, Tündérország határőreié. A túlélés egyetlen lehetősége az öldöklés. A halál alternatívája a halál. De a gyilkosságok sorozatával megnyert életnek sincs értéke. János vitéz éppen eldobná magától az öldökléssel elnyert életet, amikor az a rózsza Iluskává változik, és a mese a legpesszimistább hepienddel zárul: a földi léten is, a mennyországban is kívül eső téren,

amelyről mint a boldogság világáról, társadalmáról semmi egyebet nem tudunk, mint azt, hogy a szerelem, a szerelmi gyönyör tölti ki. Nincs semmilyen, hogy úgy mondjuk, szociológiai tartalma, nincs benne semmilyen politikai állítás. Nem is tudjuk, mit jelent ott János vitéz királysága, mert nem merül föl semmi igazgatnivaló abban a világban.

Nem azért idéztem a *János vitéz*-nél, mert feltételezem az olvasóról, hogy rászorul az emlékeztetésre, hanem azért, hogy érzékeltessem, mennyi dilemma, mennyi töprengeni- és viszonyulnivaló van felnőtt(ebb) emberek számára ebben a véres, komor mesében, ami a mű infantilizálásával elvész.

A kanonizáló iskolásítás két dolgot jelent. Egyrészt azonosulási követelményt az alkotóval, másrészt az alkotás azonosítását a kívánatos „eszmei mondanivalóval”. Mindkettő kizárja, hogy a mű kifejtse hatását, megmutassa erejét az életünkben.

A Margócsy-Pálffy-levéiben föl is tétetik a kérdés: mi legyen az életmű azon „kétharmadával, amely sem nem népies, sem nem hősiés”, „mint ha egy népies költőhöz nem illenék olyasmis, hogy időnként eszébe is jut valami, gondolkodni kezd, s esetleg rossz kedvében”.

És még azt a kérdést is föltehetnénk, hogy mit jelent és mit ér a magyar „nemzeti költő”, pláne a „legnemzetibb költő” címkéje egy olyan országban, melyben a felszabadítandó lakosság valamivel több mint a fele nem is magyar.

Szécsi Noémi megírta a lánynak született Petőfi, vagyis Petrovics Mariska levelét, ki éppen megszülni készül ura, Arany János gyermekét.

A fiktív levél föltevése az, hogy Petőfi hordozza a nemek hagyományos munkamegosztására mint természeti törvényre vonatkozó meggyőződések, amelyekbe az alkotás nem férhet bele. Az életmű tehát csakis azért létezik, mert Petrovics István és Hruz Mária gyereke fiúnak született. Ha lánynak született volna, korholná magát, amiért nem elég jó asszony, üres óráiban regényt olvas, „dejszen ha tudnák hogy notákhöz költök verseket! Le se irom csak magamba citálok mikor teszem el a beföteket”. Felcsapna Bem táborába, ha Sándornak születik, „de leánynak teremtet az a magaságos s a hözöngő asszony a csodás természet méla tévedése, épen ojan mint férfi ki tüt fog vagy guzsalyát őrzi, tükörét bámulja és magát kendőzi, ahogy arany Jankóm állítja.” (*sic!* – a szerk.)

Pálffy Eszter Petőfi 1847-ben írt Szécsi Máriája kapcsán taglalja Petőfi viszonyát a nőiességhez és férfiassághoz. A radikális, forradalmár, egalitárius Petőfi *Szécsi Mária* tanúsága szerint (is) éppenséggel a hagyományos, antiegalitárius genderfelfogás képviselője Arannyal együtt, és Szécsi Máriáról írván mindketten azt a folyamatot ábrázolják, amelyben Murány úrnője „a férfiaszkodó szerepet elhagyva végül visszatér nőiségének körébe, úgynevezett »természetes hivatásához«.” A Szécsi Mária is azzal zárul, hogy a történet krónikása úgy tesz, mint János vitéz: „Letörtem egy rózsát s magammal hoztam őt... / Talán a szép asszony szíve porából nőtt.” Előtte azonban teljes mértékben visszaigazolja a jó útra tért várúrnő Petrovics Mariska vélekedését: „Mert csak szerep s nem más az asszonyvitézség, /

Elhagyom a csata terét, a színpadot;
/ A kardot, a páncélt nem nekünk
készíték, / Szégyenlem, hogy velem
kezem kontárkodott, / Fölveszlek, sze-
relem eldobott rózsája, / Asszonyok
fegyvere, királyi pálcája.”

Pálfy Eszter bőségesen idézi azo-
kat az értelmezéseket, amelyek
szerint a *Szécsi Máriával* Petőfi a
feleségének is üzent. Miközben töb-
bek között Szendrey Júlia autonóm
személyisége, a női szerepek kor-
látain túllépő bátorsága fogta meg
Petőfit, aggasztotta is őt felesége
öntörvényűsége házasságuk harmó-
niája szempontjából. Kerényi Ferenc
idéződik itt: „Petőfi már július-au-
gusztusban (1847-ben – R. S.) tisztá-
ban volt azzal, hogy azok az apróbb
személyiségvonások (konokság az
alapkérdésekben, szeszélyesség az
apróbb ügyekben), amelyek eddig
Júlia részéről szerelmi szabadság-
harcuk sikerét hozták, a továbbiak-
ban házassági konfliktusok forrásai
lehetnek.”

Isten tudja, mi lett volna ennek
a házasságnak a sorsa, ha Petőfi
életben marad, a szivarozó, sokszor
„férfiasan” viselkedő, öltözködő, tár-
salkodó Szendrey Júlia pedig – aki
Petrovics Mariskával ellentétben
leírta a verseit – olyan marad, mint
amilyen maradt is Petőfi halála után,
kivívva az utókor mély ellenszenvét.

„A Petőfi-versek »természetesse-
ge«, törőlmetszett eredeti népiessé-
ge olyan erőteljes szövegértelmező
gesztusok, amelyek a korai Petőfi-
receptió óta szervezik a versek
értelmezését és befogadását” – írja
Kucserka Zsófia, aki viszont az in-
dividuum autonómiájának, önazo-
nosságának igényét emeli ki Petőfi
szerelmi költészetében. Elemezvén
többek között a *Megúnt rabságot*,

amelyben a szerelem „megszelídi-
ti, domesztikálja az eredetileg vad
és szilaj beszélőt”, megfosztja öna-
zonosságától, autonómiájától, és „a
vers lezárása az önanonossághoz
való visszatérést szabadságként ér-
telmezi, míg a szerelem az egyén
számára az önanonosság elvesztésé-
vel fenyegető rabság”. *Az én szerel-
mem...* viszont „arról a szerelemkon-
cepcióról szól, amely nem számolja
fel a beszélő önanonosságát, hanem
amelyben kiteljesedhet a maga vad,
szilaj, szabad én-je.”

Az a szilaj szabadság, amely oly
vonzó és aggasztó volt Petőfi szemé-
ben Szendrey Júlia esetében.

Szabó T. Anna remek szerelmes
verseket írt Petőfihez a költő éle-
tében szereplő személyek nevében.
Prielle Kornélia, akinek kedvéért
Petőfi majdnem elhagyta Júliát,
különösen szép, fűtött, érzéki ver-
set kap Szabó T. Annától: „Mohó és
forró minden ölelésed, / halálvággyal
rokon, / tépnél, de inkább vársz, és
kérve kéred, / én édes dalnokom. //
Kerti pad, hol nyögdelvén az estben
/ vágyódón átfonom / nagy lelkedet e
sovány testben, / én édes dalnokom.”

„Kertbeny Károly” mesteri ver-
sekben vallja és rejti vállalhatatlan,
mégis vállalt szerelmét: „Te meg-
emésztő kínom / nem sejtethed soha,
/ én hallgatok, és bírom, / s van en-
nek jó oka.”

A fölöttébb kalandos és hányatott
életű Kertbeny úgy volt a legelső-
k között, akik a homoszexuálisok jo-
gaiért felléptek – maga a szó is tőle
származik –, hogy közben a saját
homoszexualitását még ő sem ismer-
te el soha.

Bizonyára véletlen, de a szerelem-
mel kapcsolatos valamennyi írás
szerzője nő, az összes többié férfi.

Owaimer Olivér megpróbálja rekonstruálni, milyen per, milyen ítélet fenyegette volna Petőfit, ha túléli a szabadságharcot, és elfogják. Azt állítja, hogy annak a képzeletbeli pernek az ötletét gondolja tovább, amelyet Fekete Sándor „játszott le” akkor, amikor Owaimer még nem is élt (*Új Tükör*, 1987. április 5.), és a dolgozat címét is tőle veszi át: *Petőfi elmaradt pere*.

Nos, az átvétel jogosulatlan. Az ifjú Owaimer egészen mást tesz, mint az „aczélista-pándista” Fekete Sándor.

Feketénél olyan perről volt szó, amely bizvást lejátszódhatott volna Petőfi életében. Ferdinánd király 1848 májusában fölszólította István nádort, hogy indítson eljárást Petőfi ellen *A királyokhoz* című verse miatt. A nádor átiratot intézett Deák Ferenc igazságügy-miniszterhez, aki az eljárást elszabotálta. Fekete ironikus formában megírta, hogy a forradalom szellemével ellentétes bürokrata, reakciós ügyészek milyen vádiratot állítottak volna össze, amelyből 15 éves börtönbüntetés is kijöhetett volna. A lényeg azonban az, hogy Feketénél Petőfi verse képviseli a forradalom autentikus szellemét: „A kinyomtatott vers persze járta a maga útját, valóságos költészeti háború keletkezett körötte (már amennyiben Petőfi ősreakciós támadóinak tákolmányait költeményeknek nevezhetjük)...”

Owaimer viszont ragaszkodik az ezzel ellentétes valósághoz: miközben a *Nemzeti dal* igen népszerű volt, a *Dicsőséges nagyurak* már sokkal kevésbé, azt a Pilvax-kör is túlzónak találta, *A királyokhoz* című republikánus és felségellenes „röpiratköltemény” azonban kifejezetten népszerűtlen volt. A „nép” ugyanis nem

volt republikánus. Petőfi nem a forradalom „igazi” szellemét, hanem a szélsőséget képviselte. Politikusként is, katonaként is többet ártott, mint használt, amint az Owaimer tanulmányából is kiviláglik. Petőfi felfogása akkoriban is túl volt minden reális lehetőségen. Ami költői minőségének nem ártott egyáltalán, miként Jókai, Arany, Vörösmarty műveinek sem ártott, hogy jóval mérsékeltőbbek voltak Petőfinél. Nincs összefüggés az irodalmi teljesítmény és a politikai ítélőképesség között.

A tanulmányból kiderül, hogy nem lett volna kizárható Petőfi esetében a halálbüntetés sem, a súlyos sáncfogság vagy a kényszer-sorozás kivált nem, és nem biztos, hogy ez utóbbiakat is túlélte volna.

Vaderna Gábor arról ír, hogy az általában tökéletesen elhibázottnak minősített Petőfi-drámának, a *Tigris és hiénának* lehet olyan olvasata, amely a Petőfi-kánonhoz ugyan nem illeszkedik, viszont van értelme. És ez az értelem éppen az értelmetlenség. A világ átláthatatlanságának, racionális módon való kezelhetetlenségének drámája lenne ez, amelyben az események motivátlansága, logikátlansága, homályossága nem fogyatékos, hanem világkép. A világ ilyen: homályos, értelmetlen. A darabban nincs „morális támpont”, mert olyan a világban sincs. Az egyetlen pozitív szereplő, a király, vak és tehetetlen. Bármi megtörténhet, tehát mindegy is, hogy a színpadon éppen mi történik meg.

Z. Kovács Zoltán *Az apostolról* értekezik. Az évtizedekkel Petőfi halála után megjelent verses regény a Petőfi-kánonban céltáblául meghagyott

mű. Azt lehet ideológiailag is, esztétikailag is (kvázi kanonikus) bírálat tárgyává tenni. Ellentétben a *János vitézzel*. Az *apostol* a hatályos Nemzeti Alaptantervben is ideológiai kifogás alá esik, mert Szilveszter a családjához sem, a néphez sem úgy viszonyul, ahogy kell, és reménytelen, magányos merényletben merül ki a lázadása, haszontalanul tékozolja el az életét.

Ez mind igaz, de Szilveszterre igaz, nem Petőfire. Nem a narrátorra, aki hol közelebb, hol távolabb áll a hőstől, és aki Szilveszternél sokkal pesszimistább. Oszítja a rendszer-, a király-, a papságellenes indulatait, mélységes azonosulással követi szenvedéseit, csak ami Szilveszter számára csalódás, az Petőfi számára evidencia. Z. Kovács azoknak az elemzéseknek a nyomában halad, amelyek „az életrajzi-pszichológizáló és az ideologikus-affirmatív megközelítéseken túl figyelmet fordítottak a mű poétikai sajátosságaira. Ez a váltás vezetett el a korábban hibaként azonosított vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyott kettősségek, »dilemmák«, ellentmondások játékba hozásához az olvasásban.”

Amit Margócsy Pálffy maszkjában megírt az életmű „semmiképp sem népies kétharmadáról”, ahhoz illeszkedik Az *apostol*-konceptiója is, miszerint ez a mű „a népies imágó inverzeként vagy oppozíciójaként fogható fel”.

Az *apostolt* a „néppel” szemben a választásokon is vesztes, szorongó, hányódó, március magasából lecsúszó költő írta 1848 nyarán. Petőfi történelmi optimizmusa egy boldog és időtlen történelmi végállapotra vonatkozik, amely a meghatározatlan jövőben tűnik majd föl az emberiség

horizontján, mint a vulgármarxisták kommunizmusa. A jelenkori lehetőségek tekintetében, a személyes élet távlatában Petőfi mélységesen pesszimista. Ez a pesszimizmus legfeljebb 1848 rövid tavaszán törik meg, amikor már a belátható jövőben mondják el az unokák a hősi halált halt nagyapák szent neveit, s amikor már viszket a dicsőséges nagyurak nyaka. Egyébként marad a távoli „hamajd” a bőség kosara, a jognak asztala, a szellem napvilága tekintetében. Amúgy „Talán az élet munkáinkért, / Nem fog fizetni semmivel, / De a halál majd...”

Az apostolnak is ilyen a vörös farka: „Vénült, kihalt a szolganemzedék, / Új nemzedék jött, mely apáit / Arcpirulással említé s azoknál / Jobb akart lenni és az is lett. / Mert csak akarni kell...”

Ez a „Mert csak akarni kell” jelzi Petőfi végletes idealizmusát, amely objektív tényezőket nem, csak szubjektív gyarlóságokat és kiválóságokat ismer.

Olvassuk ezzel a szemmel ama híres szőlőszem-hasonlatot: „A szőlőszem kicsiny gyümölcs, / Egy nyár kell hozzá mégis, hogy megérjék. / A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs, / S ha a kis szőlőszemnek egy nyár / Kell, hány nem kell e nagy gyümölcsnek, / Amíg megérik? Ez belékerül / Évezredek vagy tán évmilijomokba, / De bizonyára meg fog érni egykor, / És azután az emberek belőle / Világvégéig lakomázni fognak. / A szőlő a napsugaraktul érik; / Míg édes lett, hány napsugár / Lehelte rája élte melegét, / Hány százezer, hány miljom napsugár?... / A földet is sugárok érlelik, de / Ezek nem nap sugárai, hanem / Az emberek lelkei. / Minden nagy lélek egy

ilyen sugár, de / Csak a nagy lélek, s ez ritkán terem”.

Ez egy szélsőségesen individualista és elitista képzet, melyben népi aktivitásnak helye nincs. A nép a ritkán teremt, magányos, nagy emberek kisugárzásának passzív befogadója. Ezek a nagy emberek pedig mennek a maguk útján a néptől és a körülményektől függetlenül, és attól is függetlenül, hogy mi a látható, közvetlen hatása annak, amit tesznek. Függetlenül attól, hogy mi mibe kerül. Feláldozzák magukat, szeretteiket, hagyják a gyerekeket éhen veszni. Magányos fanatikusok.

Az *apostol* és a *János vitéz* nem áll olyan távol egymástól, mint vél-

nénk. Csak az utóbbiban kilépünk a földi történelemből, és megjelenik a jelenben egy sehol sincs világ. A hepiendnek éppúgy nincs köze mindahhoz, ami előtte történik, mint *Az apostol* zárórészének.

Petőfi képe nagyurakról, királyokról és papokról olyan sematikus, hogy a leglaposabb kommunista propaganda sem tehetne túl rajta: „Ahol pap emel szót, / Ott az igazság megfeszítetik. Az igazság szörnyethal ott. A pap / Minden szavára /egy ördög áll elé.”

Sokat kell Petőfin retusálni egy „keresztény nemzeti” kurzusban, míg kikanonizálják őt önmagából.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Történelem és jelen idő

„Ha megfigyeled azoknak a nemzeteknek a történelmét, amelyek legjobban értékelik az általunk a demokráciához társított erényeket, akkor azt látod, hogy első lépésben jött az alkotmányosság, a jogállamiság és a hatalmi ágak elválasztása. A demokráciára majdnem mindig utolsóként került sor” – mondja a neves történész, demokrácián a választójog kiterjedtségét értve. Majd így folytatja: „A demokrácia és a jól szabályozott liberális társadalom ugyanolyan kapcsolatban vannak egymással, mint a szélsőséges szabadverseny és a sikeres, jól szabályozott kapitalizmus.” Hozzáteszi, a tömegdemokrácia és a tömegmédiá korában a lakosság nagy része a választások számos meghatározó tétjével nem törődik, sokan választani sem mennek el. Azért van szükség függetlenül gondolkodó értelmiségiekre és jó újságírókra, hogy betöltsék a növekvő űrt a demokrácia két része, a kormányzók és a kormányzottak között.

A szöveg két Amerikában élő történész diskurzusának része, eredetileg angolul tizenegy éve, magyarul most jelent meg egy úgynevezett *Beszélgetőkönyvben*. Maga a diskurzus 2009-ben folyt le. Mit számít a tíz-egynéhány év! Akkor az olvasó, akár Amerikára, akár Magyarországra érvényesen elfogadta volna a demokratikus rend működését illető, végső soron optimista mondatokat. Ma, akár ott, akár itt, megalapozottan szkeptikus megjegyzések kívánkoznának a fentiekhez.

A két történész beszélgetését (szerkesztetten) rögzítő könyv alapjában véve két témát bont ki. Az egyik kimondottan szakmainak nevezhető, a közelmúlt, a 19. század végétől a 21. század első évtizedéig tartó időszak történelmét értelmezi. A másik témát, amelybe a fentebb idézettek is tartoznak, a diskurzus egyik résztvevője a könyv utószavában így írja le: magunk mögött hagyva a 20. századot mi az, amin jobb, ha túllépünk, és mit őrizhetünk meg, használhatunk fel egy jobb jövő építésének reményében? Ezek elkötelezettséggel kapcsolatos viták, amelyekben az aggodalmak és személyes szempontok módosítják a tudományos elemzést, így ezek kevésbé szakmai jellegűek, de nem kevésbé fontosak. Tegyük hozzá, a két téma együtt teszi rendkívül érdekessé a könyvet, garantálja a fentebbi, mai székszisre utaló megjegyzés ellenére a mű hitelenségét.

A beszélgetőpartnereket, Tony Judtot és Timothy Snydert, a hazai olvasó elvben ismerheti valamennyire, hiszen mindkettejüknek több könyve is megjelent magyarul. Ezek alapján eléggé nyilvánvaló a közös érdeklődés, Európa közelmúltja, ideértve külön is Kelet-Európát. De azért érdemes megjegyezni, a két ember egyéb „paraméterei” eléggé különböznek, amiktől csak érdekesebb lesz a beszélgetés. Egyrészt jelentős, húsz év a korkülönbség közöttük, ami nem pusztán az évek száma miatt érdekes, hanem a

változó korszellem, a kulturális háttások miatt is. Tony Judt 1948-ban, Timothy Snyder 1969-ben született. Judt kelet-európai (oroszországi és romániai) zsidó bevándorlók második generációs leszármazottja, London külvárosában nevelkedve a családban elsőként végzett középiskolát, és került egyetemre. Snyder Amerika Ohio államában, egy közepes méretű városban, kvéker családban született, az amerikai Brown Egyetemen szerzett diplomát, Oxfordban doktorált. Judt, amikor évtizedekkel korábban a cambridge-i King's College-ban végzett, marxistának vallotta magát. Snyder számára a marxizmus már csak tudományos ismeretként volt érdekes.

Tony Judt fiatalon, baloldali cionistaként, Izraelben töltött hosszabb időt, de az 1967-es háború után eltávolodott a cionizmustól, egyre kritikusabban szemlélte az izraeli politikát, írásokban is elkötelezte magát az egy állam teória, mármint a palesztinok és zsidók közös állama mellett. A 70-es években fokozatosan a marxizmussal is szakított, szemléletét később univerzalista szociáldemokrataként jellemezte, ami magyarul leginkább balliberális lenne, ha ez nem vált volna szitokszóvá. Nézetrendszeréről mindenesetre a *Beszélgetőkönyv* utolsó fejezetében tételesen is jócskán esik szó. Judtot egy ideig döntően a modern francia történelem érdekelte, azon belül is a szocialista mozgalom, majd, miközben egyre inkább az eszmétörténet felé fordult, a francia baloldali értelmiség gondolkodása. A 80-as években, bár többször is tanított az Egyesült Államokban,

Európa története foglalkoztatta. A magyarul 2007-ben megjelent *Háború után* című műve tanúskodik erről a váltásról. Itt, nagy elismerést kiváltva, arra törekedett, hogy az 1989 utáni változások alapján újraírja a kontinens addigi két felének mint egésznek a történetét. A *Beszélgetőkönyvből* megismerhető élettörténetből érdemes kiemelni: a 90-es években gyakorlatilag Amerikába költözött, az NYU-n (a világ egyik legrangosabb egyetemén) tanított, ő alapította (1995-ben), vezette az Erich Maria Remarque-ról elnevezett, az európai történelem tanulmányozásával foglalkozó intézetet, amely az író özvegyének adományára támaszkodott.

Timothy Snyder azon kevesek közé tartozik, akik minden kelet-európai kötődés nélkül kezdtek érdeklődni a térség iránt. Lengyel történelemből doktorált Oxfordban, számos kelet-európai nyelvet megtanult, igen kritikusan látta a szovjet gyakorlatot és általában a kommunista nézetrendszert. Magyarul megjelent művei is tanúsítják, hogy érdeklődése a régió társadalom- és politikátörténetén túl a politikai gondolkodás történetére is kiterjedt. A *Beszélgetőkönyvből* kitetszik, hogy ugyanakkor eredendően elítélte (Judttal összhangban) a 2003-ban Irak ellen indított háborút, az ifjabb Bush elnökségét a helyi választási visszaélések miatt illegitimnek tartotta, általában is erős kritikával élesen kritizálta az amerikai berendezkedést, különösen a társadalmpolitikát. – nézetei ebben is hasonlóak voltak Judtéhoz. A *Beszélgetőkönyv* keletkezésének időpontján túltekintve: Snyder 2022-ben, az orosz támadás

után elkötelezetten Ukrajna mellé állt, ami több, addig már megjelent, Ukrajna történetével foglalkozó könyve ismeretében jóval megalapozottabb volt, mint ha ez pusztán érzelmi, politikai alapon történt volna. Álláspontja erőteljes nyilvános képviselőtén túl pénzgyűjtést is szervezett, mindezzel kivívta, hogy kitiltsák Oroszországból.

A Judt és Snyder közötti diskurzus tárgya rendkívül szerteágazó. Szisztematikusabban esik szó az európai zsidóságról, a cionizmusról, Bécsről, mint a Monarchia központjáról, a holokausztról mint zsidó és német ügyről, az angol sajátosságokról, a francia értelmiségről, az európai szocialista, szociáldemokrata törekvésekről, a jóléti államról, a szabadverseny és a társadalmi tervezés viszonyáról, a marxizmusról, a kommunista eszme vonzásáról, a faszizmusról és antifaszizmusról, egyáltalán, az amerikai és európai politikai eszmék történetéről, a politizáló értelmiség morális kötelességéről, a hatalom és az igazság viszonyáról. Még Magyarországnak is jut néhány, nyugati történészekről meglepően pontos mondat. Mindezen túl és mindezzel összefüggésben a beszélgetés része Tony Judt szellemi életrajza is. (A könyv fejezetei Judt egyes szám első személyben elmondott önéletrajzi monológjával indulnak.)

Judt utószavában a beszélgetések keretét meghatározó 20. századról azt írja: a kortársak egészen másként értelmezték az eseményeket, mint ahogy az utókor látja. Egykoron, a két világháború között, nemcsak a kommunista narratíva épült a hitre, hogy a kapitalizmus

bukásra van ítélve, hanem jóval szélesebb körben élt ez a feltételezés, legfeljebb a távlatban mutatkoztak nézetkülönbségek. Úgy látja, nem szabad elfelejteni, hogy ekkor a kommunizmus leghihetőbb alternatívája nem a nyugati liberális kapitalizmus volt, hanem a faszizmus, elsősorban annak olasz formája, amely egyszerre képviselte az önkényuralmat és a modernitást, ugyanakkor 1938-ig elutasította a náci rasszizmust. Ma már, amikor a kommunizmus és a faszizmus akkori intézményes formái nincsenek jelen, nehéz elképzelni, hogy egykor az alkotmányos demokráciák jövőjét mennyire alábecsültek. Hogy a liberalizmus és a kapitalizmus miért bizonyult mégis meglepően alkalmazkodónak, ez a diskurzus egyik fő témája – foglalja össze a *Beszélgetőkönyv* lényegét.

A szerteágazó tematikájú és számos alkalmi megjegyzéssel, történelmi és irodalmi, kulturális hivatkozással tarkított, egészében rendkívül érdekes beszélgetés sok pontjához fűzhető kritikai megjegyzés, és nem csak a szerzőkétől eltérő világszemlélet alapján. Itt csak két, különböző léptékű ügyet említek. A jelentősebb: munkássága során mindkét szerző érdemben foglalkozott a nacionalizmus 20. században megkerülhetetlen témájával. Ugyanakkor beszélgetésükben, a kommunizmushoz, faszizmushoz, liberalizmushoz, szociáldemokráciához képest, sőt abszolút értelemben is alig esik szó a nacionalizmus szerepéről. Amikor például arról folyik a diskurzus, hogy a vallás társadalmi kohéziós szerepének gyengülése milyen következményekkel járt a különféle eszmék terjedésében, ott

sem jön elő a nemzet nagyságába, különlegességébe vetett hit társadalomformáló és nemzetközi konfliktusokban játszott szerepe.

Kisebbségi jelentősége annak, ami a társadalmi tervezés kapcsán vehető fel. A szovjet típusú tervezés és a sokféle más központi tervezés meghatározó különbségét Judt a fogyasztói rugalmasság szempontjából igyekszik bemutatni, holott akár evidenciának is nevezhető: a totális állami tulajdonra épülő rendszerben a terv formálisan is részletes utasítás, míg más berendezkedéseknél a terv a szó eredeti értelmében a jövőre irányuló, orientáló elképzelés.

A *Beszélgetőkönyv* keletkezés-történetéről Snyder elő- és Judt utószava ad leírást. Judtot a 20. századi társadalmi gondolkodás intellektuális és kulturális történetének megírása foglalkoztatta, amikor 2008 nyarának végén ALS-sel (amiotrófiás laterálszklerózis) diagnosztizálták. A gyógyíthatatlan betegség a mozgatóizmokat irányító agyi és gerincvelői idegsejtek gyors pusztulásával jár, miközben a gondolkodási képesség sértetlen marad. Snyder ennek ismeretében kezdeményezte a beszélgetést. Judt, ahogy írja, szkeptikusan fogadta az ötletet, de amikor ráállt, Snyderben olyan partnert látott, aki nemcsak Judt kutatási témájában jártas, és erről faggatja, de

Közép- és Kelet-Európáról is olyan ismeretekkel rendelkezik, amelyekkel ő, a cseh és a német történelmet nem számítva, nem. Az is Snyder mellett szólt, hogy nemcsak a történelmi érdeklődésük hasonlított, de a politikai nézeteik is, mindketten nyugtalansággal figyelték az 1989-et követő fejleményeket, ahogy Judt említi, egyebek között a Bush- és Blair-korszak katasztrofális politikáját, az eltékoztolt éveket. Így a Yale Egyetemen tanító Snyder 2009 elejétől nagyjából háromnegyed éven át, hetente egyszer elutazott a beszélgetésekre a valamivel több mint száz kilométerre lévő, New Yorkban lakó, rohamosan romló állapotú Judt-hoz.

Bár a cél nyilvánvaló, Judt szellemi hagyatékának bemutatása, ennek ellenére két egyenrangú partner beszélget. Ennek nem mond ellent, hogy a könyv szövegének inkább 90, mint 80 százaléka Judté. Snyder formálisan csak ritkán kérdez, módszere jellemzően a megbeszélendő téma felvetése, közbevetett megjegyzésekkel Judt mondanivalójának tovább lendítése.

Tony Judt 2010 augusztusában, mindössze 62 évesen hunyt el.

Tony Judt és Timothy Snyder: Gondolatok a 20. századról. Beszélgetőkönyv. Fordította: **Hahner Péter és Németh Krisztina.** Rubicon Intézet. 348 oldal, 5950 forint.

Az utolsó előtti magyar

Szilágyi Márton új Arany-monográfiájának címe – „Az utolsó magyar” – sokaknak ismerős lehet. Emlékezetes Ady Fülep Lajos által megőrzött valomása: „Délelőtt, ha fölriadok a nehezen sikerült rövid álomból és körül nézek abban a ronda hotelszobában, mint rab a cellában, teljesen-teljes egyedül a világon, tudod, mire gondolkok? – nevetni fogsz rajta – most fölkel és fölöltözik az utolsó magyar – mikor a cipőt húzom a lábamra, erre a magyar lábamra ezzel a magyar kezemmel (és kinyújtotta a lábát, fölemelte a jobbját)... nem hagy el egy perc se”. De Kuncz Aladár, a „Fekete kolostor” későbbi lakója és az azonos című memoár még későbbi szerzője is ezzel a jelzős szerkezettel búcsúztatta a *Nyugatban* 1909-ben Arany kevés pertu-barátainak egyikét, azt a Gyulai Pált, akit – bár az agg mester nem helyeselte a lap törekvéseit – egykori tanítványa, a lap mecénása, Hatvany Lajos is őszintén tisztelt.

Az új Arany-monográfia címlapján az idézőjel magyarázata a költő életművében rejlik: *Az utolsó magyar* Arany töredékben maradt, azóta is alig emlegetett elbeszélő költeményének a címe, címszereplője pedig Ogmánd, aki a vers szerint a Julia-nus barát által Magna Hungariában megtalált magyarok száz évvel későbbi maradékainak vezetője. Ő – mint a mű későbbi részeinek prózavázlatából kiderül –, miután nem sikerül a maroknyi népet Nagy Lajos Magyarországaába átvezetnie, egy barlangban utolsóként esik el a tatár királyfi kezétől.

Szilágyitól azt a meglepő tényt is megtudjuk, hogy Arany címadásában szerepet játszott J. F. Cooper nevezetes indiánregénye is, *Az utolsó mohikán*, amely magyar fordításban már 1845-ben megjelent. A könyvre Arany a *Fővárosi Lapok* főszerkesztőjének írt levelében, amelyhez 1878-ban a *Kosmopolita költészet* című versét mellékelte, szövegszerűen is hivatkozott: „Azt hittem, hogy a költészet nemzetiessége mellett kötelesség s legillőbb felszólalni nekem, ki még ez irány utolsó Mohikánjakép a földön járok.”

És ennek felidézése csupán egy apróság Szilágyi Márton monográfiájának szivárványosan gazdag anyagában.

Az irodalomtörténésznek nem ez az első Arany-kötete. Egy ünnepi konferenciakötet gondozásán kívül két – 2003 után 2018-ban javított – kiadásban is megjelentette a költő összes verseit, idén *Arany János emlékezete* címmel antológiát szerkesztett Arany-értelmezésekből, illetve még az Arany-emlékévben, 2017-ben tanulmánykötetet adott ki „*Mi vagyok én*” címmel és *Arany János költészete* alcímmel. Ez utóbbi könyvben, amely a költő pályájának és életművének mindeddig kevés figyelemre méltatott tartományaiba is bevilágított, némileg paradox módon, éppen a kritikusok által regisztrált desideratumok révén, már ott volt egy átfogó monográfiának, ha nem is az ígérete, de legalábbis a lehetősége, sőt, esélye.

Szilágyi Márton már tanulmánykötetében is különös figyelmet szen-

telt annak a folyamatnak, amelynek során Arany társadalmi státuszának változásai a mezővárosi honorációtól az akadémiai főtítkársáig és a nemzet koszorús költőjének kitüntetett szerepéig vezettek. Emellett Arany kisebb költeményeivel és verses epikájával foglalkozott, a sort az utóbbi műfaj egy kevésé ismert korai darabjával, *A dévaványai juhbehajtással* kezdve. Ez a vers a költő első kritikai kiadásában – amelyet épp most vált le a jelenleg negyedik köteténél járó második – még nem volt olvasható, csupán címével, rövid tartalmi összefoglalójával és némi szövegtörténeti megjegyzéssel szerepelt a zsenyéket, töredékeket, rögtönzéseket közlő kötet függelékében.

A több mint ötszáz soros humoros verset Arany még 1834-ben, kisújszállási tanítókodása idején írhatta a várostól mintegy huszonöt kilométerre fekvő Dévaványát csúfoló, közszájon forgó anekdotikus történetből. Eszerint a ványaiak szemet vetettek az ő felségterületükön legelésző túrkevei juhokra, míg ki nem derült, hogy az idegenbe tévedt jószágok valójában birkáknak nézett nagy madarak voltak.

Ugyancsak foglalkozott már Szilágyi korábbi tanulmánykötete az *Alkalmatosságra írott versek* című költeménnyel is. Ez a vaskos humorú darab egy malacvacsora alkalmából született, amelyet Szilágyi Sándor, Arany egyik nagykorösi tanár kollégája adott. A kötet a kisebb költeményekről szólva többek közt arra is felhívta a figyelmet, hogy a *Kapcsolókönyvet* érdemes lenne megszerkesztett verseskötetnek olvasni.

Ezek a témák mind elnyerik végző helyüket a friss monográfiában, amelynek ezáltal jellegadó vonása,

hogy ezekről a versekről, illetve más olyanokról szólva, amelyek nem állnak a tudományos figyelem homlokterében, sajátos fénytörésbe tudja állítani Arany egyébként alaposan kutatott életművét, például az indulás ma már kissé archaikusnak tűnő, közköltészeti, illetve csokonais vonásaira irányítva a reflektorfényt.

Az *Alkalmatosságra írott versekről* szóló elemzéssel kapcsolatban egy dologra hívnám fel a figyelmet. A vers második fele *A malac búcsúzása* címet viseli: ez természetesen „gyilkosához”, a vacsorát adó Szilágyi Sándorhoz intézett szemrehányás. A vers végén azonban a néhai sertés mégis mintha megenyhülne: „De nem, megbocsátok, jó keresztyén módra, / Hiszen hol találnék ily méltó utódra! / Baráti emlékül azt a gyűrűt hagyom, / Melyben, ha jól sejtem, farkam dugva vagyon. –”

Az örökös és örökhagyó kapcsolatára tett utaláson túl Szilágyi (mármint Márton) a gyűrűben, annak folklórból betöltött szerepére utalva, „az eljegyzést, házasságot” felidéző, „egyértelműen erotikus szimbólum”-ot lát. Az a gyanúm, hogy itt, a vers végén ennél még vaskosabb regiszterben szól Arany humora, amely nemcsak a népi folklórra, hanem a tanár kollégák latinos műveltségére is támaszkodhatott. A „gyűrű” ugyanis latinul anus. (Illetve az anus jelentése általában „karika”, a szorosabban vett „gyűrű” ennek kicsinyítőképzős változata, az anus.) És mivel nyelvünkben a szónak elsősorban a második, egyébként már a latinban is meglévő, anatómiai jelentése az ismertebb, talán megkockáztatható a feltevés, hogy itt a – nem különösebben tapintatos – kollegiális csipkelődés jegyében Arany a vers címzettjének az olyan értelemben

vett anusára utal, amellyel általában nem a sertés farkát, hanem a lónak egy másik testrészét szokták össze-függésbe hozni.

A monográfia különös gondot fordít az első pályaszakasz verseire, olykor egészen mélyre merülve az Arany-művek szövegtörténetének izgalmas rejtelmeibe. Erre a megközelítésre Szilágyit bevallottan a *Kisebb költeményeknek* általa gondozott és kritikai kiadásban hamarosan megjelenő első kötetének munkálatai ihlették.

Ezzel kapcsolatban egy ponton ugyancsak kiegészíthetők a monográfia megfigyelései. Nagyon érdekes, ahogy a szabadságharc idején a jó üzleti érzékkel rendelkező Petőfi nyomdokain Arany is megpróbált nagy példányszámban megjelentetni hazafias, lelkesítő versekből összeállított kis gyűjteményeket *A szabadság zengő hárfája* cím alatt. Ezeknek ma csak az első darabjából lelhetőek fel példányok, érthető tehát, ha Szilágyi kétségbe vonja az amúgy sem mindig szabatos Voinovich Géza állítását, amely szerint létezett második darab is. (Voinovich Arany menyének, Szalay Gizellának volt a második férje: az ő villájukban semmisült meg a második világháború idején egy bombatalálat következtében a hagyatéki családi kézben maradt tetemes része.) Voinovich szerint tehát volt *A szabadság zengő hárfájának* egy második része is, de a közlésnek Szilágyi, minthogy a nyomdaterméknek ma nem ismeretes egyetlen példánya sem, nem ad hitelt.

Csak hogy Arany László is utal édesapja *Hátrahagyott prózai dolgozatai* 1889-ben megjelent kötetének jegyzetei között a kiadványra, hozzátéve, hogy „két füzetke jelent meg (legalább eddig többnek nem akadtam nyomá-

ra)”. A másodikkal kapcsolatban ezt írja: róla „az irodalomban eddig tudtommal nem volt szó s én ennek szíves átengedését Szilády Áronnak köszönöm”, ezután pedig a füzet tartalmát is megadja: *Beállottam a Bocskai csapatba, Rákócziné és Rásüt az esthajnal...*

Ugyancsak pontosításra szorul Arany veje és Piroska nevű unokája családnevének következetesen hibásnak tűnő írásmódja. A vő nevét ugyanis egyetlen l betűvel, Szél Kálmán formában írja a szakirodalom, nem pedig kettővel, mint a miniszterelnökét, akivel egyébként a nevét majdnem ugyanabban a formában használó nagyszalontai esperes családja távoli, de számontartott rokonságban állt. Emellett egy-két helyen a versidézetekbe is apró hiba csúszott: a 107. oldal *Toldi*-idézetében – „De ki vína bajt égiháborúval,” – a „bajt” után hiányzik az „a” névelő, ahogyan a 283. oldalon a *Bolond Istók* egyik sorából, az „ész” előtt az „az”: „Az nem ész volt, csak helyettese”. De hát ilyesmi még a kritikai kiadásban is előfordul.

Amit azonban a fenti megjegyzésekben szóvá tettem, a vastos monográfia tengerében jobbra láthatatlan apróság csupán – ezek megfogalmazására éppen a kötet kiemelkedő minősége sarkallja az olvasót. A könyv ugyanis tele van érdekesnél érdekesebb megfigyelésekkel, elemzésekkel és adatokkal. Megtudjuk például, hogy a nagykőrösi gimnáziumban mennyi volt Arany heti óraszámja. (Tizenhat, és a költő igencsak berzenkedett az ellen, hogy ezt drasztikusan huszonkettőre emeljék.) Kiderül, hogy milyen későn kezdődött a gimnáziumi tanév, legalábbis az 1855–56-os. (Október elsején.) Hogy a teljes életmű ismeretében

kijelenthető: Arany valamiért rossz véleménnyel volt a csehekről. („A csehek minden ide vonható Arany-mű esetében teljesen nélkülözik a lovaságiasságnak azt az erkölcsi magasabbrendűségét, amelyet a magyarok magukénak mondhatnak.” – Ezek után igazán nem csodálkozhatunk a költő cseh nyelvű recepciójának egyik fehér foltján, nevezetesen azon, hogy Arany „cseheket felléptető epikai műveiből mindmáig egynek sem készült el műfordítása”). Megtudjuk, melyiket tartotta Arany „Szemere M[iklós] egyetlen szép versé”-nek. (A *Kedvteléseim* címűt, amelynek ebből a részéből idézett szabadon az egyik levelében: „S ha midőn bánat ér, vidor cimborák közt / Viharzom át az éjt, míg künn fergeteg dül; / Köztük, mint a holt szén égő szenek között / Elsötétült kedvem újonnan felpirul.” Sokat megtudunk Arany számos betegségéről – tébécé-szövődmények, súlyos epebajok, migrén, rendetlen szív működés, öregkori látás- és halláscsökkenés („kvázi süketség”, „kései vakság”). Nem is csoda, hogy a költő, mint Szilágyi írja, „láthatóan nagyon szerette önmagát diagnosztizálni”, és orvosának visszaemlékezése szerint „a siketséget és látás zavarokat is nagyon sokszor a központi idegrendszerből származtatta”, sőt, „a »gerincz-agy-sorvadás« tüneteit fedezte fel magán, s attól tartott, hogy teljesen le fog bénulni.”

Szilágyi csak itt, a kötet végén enged meg magának némi szelíd iróniát, illetve még egy helyen, ahol az egyik Arany-mű hősnőjének, Szécsi Máriának az öltözetéről beszél: „nőies páncélban mutatkozik meg a férfiak előtt, azaz bájainak néminemű kiemelésével s nem elfedésével jellemezhető”. A kötet stílusa egyébként végig pontos és fegyelmezett, sőt bizonyos voná-

saiban veretes: „cselekmény” helyett – akárcsak maga Arany – a „cselekmény” formát használja, és ide sorolható a „tulajdoníthatni” forma felbukkanása vagy a -tól/-től rag előnyben részesítése a passzív szerkezetekben: „a tőle [értsd: általa] felhasznált másolat”. Érdekes megfigyelni, ahogy a *Buda haláláról* szóló részben Szilágyi tudományos prózájában egyszer csak feldúsulnak a felező tizenkettesek – az idézetek mindössze húszsornyi szövegből, a 391–392. oldalról –: „egy ponton azonban mégiscsak felbukkan”, „amit megjelenít, nem valami-féle”, „neki is szerepe van abban, az álom”, „Buda ugyanis a következőt mondta”, „Át is sejlik Arany művének szüzséjén”.

A kötet Arany pályáját három részre osztva mutatja be: az első nagy fejezet 1849-ig tart, a második lényegében a nagykőrösi évtizedről, míg a harmadik a Pestre költözéstől a költő haláláig tartó több mint húsz évről szól. Az élettörténet felelevenítése során végig eleven a család- és társadalomtörténeti perspektíva, de külön fejezetet olvashatunk a tanári munka és az irodalmi tevékenység közötti lehetséges összefüggésekről, a szerkesztő, a hivatalnok, valamint a műfordító Aranyról is. Érdekes, ahogy Szilágyi évtizedes távlatból képes egyes megfogalmazásokat összeszikkasztani, egy elejtett megjegyzésből például arra következtetve, hogy Arany a *Hamlet* angol eredetijét már viszonylag korán ismerhette. Ezeket egy példával egészíteném ki: emlékezhetünk, hogy a *Toldiban* György hogyan gúnyolódik anyjuk Miklós iránti szeretetén: „Ójad fúvó széltül drága gyermekedet”. A kép a *Hamlet*-fordításban is visszatér, amikor is a címszereplő az édesapjának az édes-

anyjához fűződő érzelmeiről beszél: „Élt-halt anyámér’, hogy kímélte még a / Fúvó szelektül is”. (Az eredetiben nincs fúvás, csak „winds of heaven”.)

Olyan érzékeny verselemzések mellett, mint a *Tetemre hívásé*, a *Szondi két apródjáié* vagy az *Ágnes asszonyé* – ezekből egyébként többet is szívesen olvastunk volna –, Szilágyinak arra is van szeme, hogy észrevegye, Petőfi nem észlelte („vagy nem akarta észrevenni”) a *Toldi* és a *Toldi estéje* között feszülő ellentmondást, azt, hogy az utóbbi bizonyos értelemben visszavonja az előbbi világképét. Érdekesekek a műfaj történeti és -elméleti fejtegetések: a monográfus szerint Aranynak nem volt két balladakor-szaka (a nagykőrösi és a kései), mert a műfaj darabjai közötti legfontosabb különbségek nem az időben húzódnak. Figyelemre méltó, ahogy a *Népdal* című verssel kapcsolatban („Duna vizén lefelé úsz a ladik”) a ballada redukciójáról beszél. A tragikus kimenetelű szerb esküvőről szóló, mindössze négystrófás vers „komoly műfaji újítás”-áról ezt olvashatjuk: „Ennek egyik legfontosabb eleme a ballada műfajának redukciója volt, azaz a sűrítés lehetséges fokáig úgy eljutni, hogy egy történet epikus szüzséje ettől még felismerhető maradjon. S amitől itt a költő eltekintett, az többek között a reflexió volt: a pálya végén, az utolsó költői periódusban ez a ballada megújításának egyik lehetséges útja lehetett, ami csak azért maradt rejtve, mert Arany nem folytatta ez a kísérletét sem.”

Hozzátehetjük: a balladában mint ha éppen ezt az Arany által megkezdett utat folytatta volna a század végén, illetve a huszadik század elején Czóbel Minka. Például az egyik összesen tizenhat soros versében,

amelyben – a mű címének megfelelően – csak annyi történik, hogy „*Betyárgyerek áll az utcán*”, vagyis hogy egy fiatal betyár ácsorog a faluban, miközben valakit temetnek. A korporsóról aztán egy szál fehér virágot sodor felé a szél, amit szórakozottan a kalapjához tűz – „Mintha az az egy szál virág / A múlt tavaszt visszahozná” –, majd elfordul. A vers alaphelyzete máshogy nemigen magyarázható, még ha erre a végletekig tömör és valahogy mégis szellős szövegben alig van is utalás, mint hogy a fiú halott, talán éppen öngyilkossá lett szeretőjét temetik.

Összegzésül bizvást elmondható, hogy a kötet Arany életművéhez alapos és korszerű, a kutatás legmagasabb színvonalán álló bevezetést nyújt, amelyet még az olvasók szélesebb tábora – a „művelt nagyközönség” – is haszonnal és érdeklődéssel forgathat, leszámítva talán a végképp csak a kifinomult vagy éppen eldurvult szakmai olvasóknak szóló szövegtörténeti fejtegetéseket és egy némely „Exkurzus”-t. Nekik azonban, mármint a szakmának, Szilágyi még témajavaslatokat is megfogalmaz: aki elolvassa a könyvet, az előtt aligha lesz kétséges, hogy milyen komoly haszon várható például abból, ha egyszer azonosítják Arany nagykőrösi diákjainak kézírását, ha kutatás tárgyává tennék azokat a másolatokat, amelyeket nem a költő, hanem mások készítettek a műveiből, vagy ha Arany levelezésén túlmenően a menyé leveleit is összegyűjtjenék.

Déjà vu?

Magyarországon a Káel Csaba–Lajos Tamás Művek bődönnel öntik a pénzt a tehetségtelen, ámde mohó és ambiciózus önjelölt rendezők által létrehozott, senki által nem nézett, a baráti közép-ázsiai köztársaságokban sem kedvelt filmekbe, miközben a valódi hazai rendezők külföldi, esetünkben szlovák pénzből kénytelenek finanszírozni szűkre szabott költségvetésből gyártott filmjeiket. Mindez csak lábjegyzet Reisz Gábor legújabb bemutatott, az életműben hármas sorszámmal ellátott filmjéhez, melyet nagy sikerrel játszanak a magyarországi mozikban. A filmet nem kerülte el a nemzetközi elismerés sem, a *Magyarázat min-denre* elnyerte a velencei filmfesztivál legújabb trendekre érzékeny filmekre szabott *Orizzonti* kategóriája fődíját is, amit borítékolhatóan további sikerek követnek a jövőben külföldön.

A külföldi siker nem magától értetődő, mert a film, ha nem is Németh László-i értelemben, de mélységesen magyar. A túlélésről szól. A történelem középpontjában egy nemzeti színű kokárda áll, melynek jelentése magyar földön egyértelmű, különösen a mostani időkben, amikor propagandacélokban a kokárdára mint a nemzeti érzés szemmel látható tesztjére a magas politika is rárepült.

A film Jakab, az elszántan liberális gondolkodású középiskolai történelemtanár elleni hajszáról szól, erősen hajazva a Móra Ferenc egy híján száz évvel ezelőtt írt regényében megírt történelemtanárra, akit

Fábri Zoltán 1956-ban megcsinált csodálatos filmjében a feledhetetlen Szabó Ernő alakított. Reisz Gábor filmjében *Hannibál tanár úr* története mintha visszatért volna, tagadva Hérakleitosz tételét, miszerint „egyetlen ember sem léphet kétszer ugyanabba a folyóba, mert az már nem ugyanaz a folyó, és ő már nem ugyanaz az ember”. Marx ezzel szemben Hegel nyomán a visszatérés pártján van, hangsúlyozva azonban, hogy „das eine Mal als Tragödie, das andere Mal als Farce”. A mondat a Google német-magyar fordítója szerint azt jelenti, hogy ami először tragédia volt, másodsorra már csak bohózat.

A történelem tényleg felülírta a korábban véresen komoly történetet. Reisz Gábor filmjében csak elindul a hajszja, amelyet a tanár akaratlan megjegyzése váltott ki, látván a semmit sem tudó érettségiző diák zakóján ott felejtett kokárdát. A hajszába ugyan beleáll a jobboldali politikai tábor, de korántsem olyan vehemenciával, mint tette azt Hannibál tanár úr esetében. A politikai indulatok a régiek, de az eltelt száz év során, úgy tűnik, vesztek erejükből, a harc már nem vérre menő, finomult a kín. A filmet nézve végig nem dönthetjük el, hogy sírjunk vagy nevéssünk. Hannibál tanár úr üldözőivel szemben Jakab üldözői inkább nevetségesek, mint fenyegetőek. Egy jelenet van csupán, melyben az indulatok forrpontra jutnak, amikor Jakab és a bukott diák apja között nyílt politikai vita robban ki, de annak helyszí-

ne nem nyilvános, az összecsapásra magánlakásban kerül sor.

A film sikerének egyik titka, hogy a rendező bátran bemelegszik az egymással farkasszemet néző jobb- és baloldali táborok lakói által lakott térbe, de közben képes ezt a teret a művészi eszközök prizmáján keresztül láttatni. A prizma a humor, ami miatt egy pillanatra sem érezzük, hogy a rendező a szívének egyébként kedvesebb baloldali-liberális oldal igaza mellett agítalna. Feltehető, hogy a film nemzetközi sikerének is ez az egyik oka, hiszen a baloldali-liberális és a magát konzervatívnak nevező, valójában populista szembenállás korántsem csak a Kárpát-medence közepén elhelyezkedő kis ország társadalmának sajátja, hanem a világ válságához alkalmazkodni képtelen nyugati demokráciák általános tünete.

Mindez azonban politológiai tan-könyvbe illő eszmeifuttatás, mely csak utólag, a vetítőteremből kijövet jut az eszünkbe. A két és fél órás film kezdetben lassú, majd egyre nagyobb fordulatszámra kapcsolt epizódok sorozata. A patchwork felépítésű filmet a színészek elképesztően élethű alakításai szövik egységbe. Feledhetetlen Fodor Tamás megjelenése, aki csak pár perc erejéig bukkan fel egy Széna téri jelenetben. Fodor 56-os hőst alakít, akivel Jakab egy saját maga által létrehozandó dokumentumfilm számára készít interjút. Az első percekben kiderül, hogy a hőssel valami nem stimmel, de Fodor alakítása attól zseniális, hogy nézői szempontból eldönthetetlen, hazudik-e, vagy csak önmagát csalja meg. A Fodor által magasra tett mércének a film-ben játszó mindegyik színész meg-

felel. Alakításukat nézve azt hihetjük, hogy nem a forgatókönyvben megírt és aszerint megrendezett jeleneteket, hanem az élet különböző helyzeteiben elrejtett kandi kamera által készített felvételeket látunk.

Adonyi-Walsh Gáspár alakítja Ábel szerepét, akinek világán kívül marad a történelemérettségi vizsga sikeres letételéhez nélkülözhetetlen ipari forradalom, Julius Caesar vagy a tatárjárás ismerete. Emiatt megkukul az érettségi vizsgán, de akkor sem jut semmi eszébe, amikor a kedvéért új bizottság előtt újra megrendezik a vizsgát, hogy bebizonyosodjon, liberális ármány miatt bukott meg. Ábel barátnője abszolút jó tanuló, de ő nem Ábelbe, hanem az Ábelt megbuktató történelemtanárra szerelmes, ráadásul reménytelenül. Ábel apjának szerepében Znamenák István remekel. Azonnal elhiszi, hogy facskája végzetét a kokárdaviselés okozta, arcán végig ott ül a kormánypárti propaganda által belé ültetett buta bizonyosság, mely nem engedi meg a legkisebb kételyt sem, legyen szó Trianonról, a migrációról vagy az infláció okairól. Mindennapi szellemi tápláléka a kormány igazságait harsogó Magyar Lapok nevű újság, mely elindítja a hajsztát a Rusznák András által játszott tétova történelemtanár ellen. Hatházi Rebeka láttatja a Magyar Lapok oknyomozó újságíróját, aki-ről azonnal elhisszük, hogy Kolozs-várról Budapestre származva bizonyítani és érvényesülni akar, amiért kész feláldozni az újságírószakma legelemibb szabályait is. Mosolya, megnyerő beszédmódja, gesztusai együttesen egy jól felépített csapda elemei, melybe Ábel mit sem sejtve belesétál.

A buktató tanár szerepében Rusznák András hitelesen adja az akaratától függetlenül az események középpontjába került botcsinálta hős szerepét, aki a feleségével együtt éli a középosztálybeli gyerekes családok szokásos stresszes életét. A feleség szerepében Sodró Elizát látjuk, akinek a család logisztikai problémáinak megoldása láthatóan fontosabb, mint férje ambiciózus próbálkozása, hogy dokumentumfilmek készítőjeként kiszabaduljon a középiskolai történelemtanítás taposómalmából.

A film erénye a középiskola tanári tényészetének bemutatása, melyben mint cseppben a tenger, ott van a rendszerváltásba belefulladt magyar társadalom komikumba fulladt valósága. Az iskola fölött láthatatlanul uralkodó karkai gépezet a tankerület. Az igazgatót Kocsis Gergely alakítja, akinek az idegességtől folyamatosan vibráló arcizmai, testének rángásai, vad gesztusai a rettegés metakommunikációs eszköztárát a maguk teljességében mutatják meg. Kocsis Gergelynek elhisszük, hogy permanens félelemben él, félti állását, iskoláját, tanárait, akikre ugyancsak szájjárat tesz a felülről érkezett utasítás. Az iskola falai között csak a Magyar Lapok narratívája érvényes.

A film azonban nem a jó és a rossz harcáról szól. Bármelyik oldalon álljanak is a történet szereplői, mind-egyikük szerethető, ott vannak, ahova állította őket az államszocia-

lizmus bukását követően keletkezett új rendszer, melyet mindenki akart, de ami létrejött, azt senki nem akarta. A film komikumának is ez a forrása. Az új rendszer urai nem elég erősek ahhoz, hogy elnyomják a jo-gaikból kiforgatott polgárokat, akik-ből viszont hiányzik az erő, hogy felszabadítsák magukat. Gyengék, mert megosztottak, restek a gondolkodásra, a cselekvésre. Mentségük, hogy élni akarnak, ami az ő nyelvükön a túlélést jelenti.

Végül Ábel bocsánat kér tanárától, bár nem követett el vétket, csak hagyta magát sodorni az események által. Ezzel a történet véget ér, de a filmnek még nincs vége. Ábelt várja a Balaton, a déli parton berohan a térdig érő vízbe, egy kilométert is rohanhat, s a víz még mindig csak a nyakáig fog érni. Mire mire a film véget ér, oly messze van, hogy már nem is látjuk. Truffaut 1959-ben készített remekművében hasonló módon zárta be és nyitotta ki a lázadó Antoine Doinel történetét, de Antoine az óceánba rohant. Ábelnek csak a Balaton jutott.

Magyarázat mindenre. Magyar játékfilm, 151 perc, 2023. Rendező: **Reisz Gábor**. Forgatókönyv: **Reisz Gábor, Schulze Éva**. Operatőr: **Becsey Kristóf**. Szereplők: **Adonyi-Walsh Gáspár, Znamenák István, Rusznák András, Hatházi Rebeka, Sodró Eliza, Kizlinger Lilla, Urbanovits Krisztina**.

Vallomások

Szerelem és halál. Nem kell különösebben bátornak lenni ahhoz, hogy azt állítsuk: e kettő minden művészet legfőbb témája. Sőt, talán az sem jár távol az igazságtól, aki egy lépéssel továbbmegy, mondván: valójában, ha a dolgok mögé nézünk, csak ez a két téma létezik, ez az a kétféle válasz, amelyet a létezés kérdésére adhatunk, a többi csak derivátum, mert valamilyen módon levezethető az egyikből vagy a másikkól. Kettes számrendszer, egyes és nulla, igen és nem. Ez persze túlzás, de olykor túlzások vezetnek el alapvető igazságokhoz. A MÁV Szimfonikus Zenekar nemrég lezajlott koncertje három művet kínált, ezek közül az első, Liszt Ferenc *Funérailles* című zongoraműve (amelyet ezúttal Farkas Ferenc ritkaságnak számító zenekari hangszerelésében hallottunk) a mártírhálál tragikumával szembesít, a másodikat, Bartók Béla *1. hegedűversenyét* a szerelem inspirálta, a záró szám, Gustav Mahler *5. szimfóniája* pedig a haláltudattól (a nyitótétel gyászindulójától) a szerelmi érzés megvallásán (a negyedik tétel *Adagiettoján*) át jut el a rondófinálé életigenléséig.

Hogy bonyolultabb legyen a kép: a szerelemről (a fiatal zeneszerzőnek Geyer Stefi hegedűművészről írást író) szóló Bartók-versenyműben is ott a halál, hiszen a nyitótétel hegedűdallamaiban megfogalmazott tiszta és emelkedett érzés a második tételben kihül és önnön

karikatúrájába fordul át, a korábban még szeretett lényről immár ironikus, sőt bizonyos vonásai-ban groteszk portrét vizionálva. A *Funérailles*-ban pedig (amellyel az október 6-án megrendezett koncert az aradi tizenhárom emléke előtt tisztelgett) ott a halál mellett a szerelem is, hiszen Liszt az eredeti zongoraművet, a *Költői és vallásos harmóniák* (Harmonies poétiques et religieuses) című sorozat hetedik tételét nemcsak a hős tábornokok emléke előtt tisztelgő gyászdarabnak szánta, de önnön *honszerelmét* is megvallotta vele. „Magyar hazámnak hű fia” – mondta magáról, s e művét (mint még jó néhány más-t is, például a *Magyar történelmi arcképek* sorozatát) e minőségében vetette kottapapírra.

Megvallotta: ezt a szót használtuk az imént, s a koncert címe is innen eredt. *Vallomások*: ezzel a közös nevezővel látta el a zenekar karmestere, *Farkas Róbert* az általa vezényelt darabokat. Nem kevesebb joggal tette ezt, mint amennyivel a fenti bekezdés szerelem és halál összefüggésrendszerébe utalta a műveket, hiszen a *Funérailles* éppúgy vallomás, mint ahogyan Bartók *1. hegedűversenye* is az volt. (Geyer Stefi valószínűleg zavaróan személyesnek érezhette ezt a konfessziót az általa hűvösen fogadott érzelmekről, olyannyira, hogy soha nem is adta elő a művet, amelynek neki ajándékozott kéziratát haláláig kiadatlanul hagyta porosodni fiókjában, így aztán szegény *1. he-*

gedűverseny csak Stefi és Béla halála után, 1958-ban hangozhatott el először.) Azt pedig, hogy Mahler *Ötödikjének* is köze van a vallomás alaphelyzetéhez, aligha vitathatja, aki tud arról, hogy a zeneszerző a már említett negyedik tételt, az *Adagiettót* feleségének, Alma Schindlernek írta, a mű érzelmeiktől fűtött, bensőséges vonós dallamának hangjai alá illesztve saját verssorait, amelyek végül nem kerültek be a partitúrába, nyilván azért nem, mert ugyanolyan forrók és zavarba ejtőn személyesek voltak, mint Bartók versenyműve. *Wie ich Dich liebe, Du meine Sonne, / ich kann mit Worten Dir's nicht sagen. / Nur meine Sehnsucht kann ich Dir klagen / und meine Liebe, meine Wonne!* Hogy mennyire szeretlek, te, napsugaram, azt szavakkal nem mondhatom el neked. Csak vágyamat panaszolhatom el neked, és szerelmemet, boldogságomat.

Tekintsünk el attól, hogy a kisése túl kézenfekvő rímek (*Sonne – Wonne, sagen – klagen*) tartalmi ellentmondást eredményeznek (hiszen a *boldogságát* aligha *panaszolja* az ember), és összpontosítsunk a jellegzetességre, amely mindhárom műben megnyilvánul. Arra, hogy ezúttal a műsor valamennyi számában valami nagyon személyesről esik szó. Ezek tehát valóban vallo-másos alkotások. Mindez egyezik is a három szerző egyikének szavakban is megfogalmazott hitvallásával: „*Nem tudok másképpen művészeti terméket elképzelni, mint alkotója határtalan lelkesedésének, elkeseredésének, bánatának, dühének, bosszújának, torzító gúnyjának, sarcasmusának megnyilatkozását*” – írta Bartók. Tegyük hozzá:

bár Lisztnek és Mahlernek nincs ehhez hasonló nyilatkozata, életművük igazolja, hogy a művészet személyes jellegéről, életben-gyökerezett voltáról alkotott elveik a jelek szerint egyeztek a Bartókéival.

Mennyire voltak személyesek e nagyon is személyes, vallomásszerű művek előadásai? Farkas Gábor vezénylése érvényre juttatta a Liszt-mű Farkas Ferenc-i hangszerelésének súlyát, tragikumát, kiemelve a zene akcentusainak erejét, és jelentős szerepet szánva a sötét színeknek, amelyeket Farkas a tétel műfaját és karakterét alapul véve a rézfúvók mély hangjaiból, valamint a csellók és a bőgők megszólalásai-ból kever ki, építve az ütők közpon-tozó szerepére is. A tolmácsolásból feszültség és elszántság áradt, élet-tek a fokozások, de hasonlóan fontos szerepet juttatott a karmester a tétel melankolikus szakaszában a líraian éneklő dallamosságnak is. Az előadás érzékeltette azt a sajátos műfaji metamorfózist is, amelynek révén az eredeti zongoradarab a meghangszerelt változatban sosemvolt liszti szimfonikus költeménnyé alakult át. A Farkas-féle változat legfeljebb abban különbözött Liszt igazi szimfonikus költeményeitől, hogy azok dramaturgiája sokszor követi a *per aspera ad astra* elvét, ahogy a *Tasso* alcíme elárulja: *lamento e trionfo*, panasz és diadal egymásutánját tételezve a forma alapképleteként. Ezúttal nem jutottunk el a sötétségből a fényre, a *Funérailles* dramaturgiája a „*lamento e lamentó*” elvét követi.

Mahler *5. szimfóniáját* hallgatva a koncertlátogató örömmel állapíthatta meg: ötven éve nagyon el-

csodálkoztunk volna, ha az akkori MÁV Szimfonikus Zenekar ezt a rendkívül nehéz kompozíciót ilyen magas színvonalon tolmácsolja. Hatalmas fejlődés ment végbe fél évszázad alatt a hazai szimfonikus zenekari kultúrában, a fővárosban és vidéken egyaránt. A MÁV Szimfonikus Zenekar pedig, amelyben remek muzsikások játszanak, az utóbbi esztendőben különösen sokat fejlődött, részben Takács-Nagy Gábor vezetése, részben az őt követő Csaba Péter időszaka alatt. Kettejük munkáját méltó módon folytatja Farkas Róbert, akinek vezénylési stílusa sallangtalanul tárgyilagos, és elsősorban a pontos ütéstechnikára való törekvés látszik uralni, ám ez a „száraz” kommunikációs módszer érzelem- és indulatgazdag előadásokat eredményez. Így volt ez a Mahler-szimfóniában is, amely – hogy a feltett kérdésre is válaszoljunk – a műhöz méltón személyes előadásban szólalt meg, remek fokozásokkal, kitáruló hangzással, szuggesztív tetőpontokkal, de a dramaturgia jellegzetes mahleri hullámvasútjának hirtelen zuhanásait is bátran megélve. Apróbb-nagyobb pontatlanságokra felfigyelhettünk olykor, jellemzően vagy a kamara-zenei hangszerelésű, áttört hangzású részletekben, vagy olyankor, amikor egy-egy hangszercsoport – például a csellósólam – magára maradt, ám a tolmácsolás egésze derekasan helytállt a műért, nagy energiákat mozgósítva és megérdemelten aratva lelkes sikert.

Zucker bleibt zulezt: nem véletlenül maradt a kritikái beszámoló végére *Pusker Júlia* teljesítménye Bartók *1. hegedűversenyében*. Az idén harminckét éves hegedűművész, aki a budapesti Zeneakadémián Kokas Katalin és Kertész István, majd a londoni Royal Academy of Music hallgatójaként Pauk György növendéke volt, nagy nyeresége az utóbbi évek magyarországi hangversenyéletének. Tiszta, nemes, őszinte zeneiségű játékát mindig a szerzői szándék keresése, a művek feltétlen tisztelete és magától értődő művészi alázat jellemzi. Hangszeres produkcióiról csak felsőfokon szólhatunk, muzsikálásának kifejező ereje egyszerre intenzív és természetes. Bartók versenyművének két tételében két eltérő világot ábrázolt a személyiség két ellentétes karakterű portréjára vetve fényt. Az első tételt a szárnyaló hegedűdallamok nemessége uralta, a másodikban a groteszk, ironikus vonások kerültek előtérbe. Ennek megfelelően Pusker Júlia a két tételhez kétféle hegedűhangot talált: egy salaktalan, karcosú, éneklő tónust és egy nyersebb, vadabb, karcosabb megszólalásmódot. Előadásában ily módon frapánsan érvényesült a Bartók-mű legfőbb vonása, a személyiség kettős ábrázolása – az ellentét, amely a mű belső feszültségét teremti meg.

Vallomások. A MÁV Szimfonikus Zenekar hangversenye. Közreműködött **Pusker Júlia** (hegedű), vezényelt **Farkas Róbert**. Zeneakadémia, 2023. október 6.

Béllufi

Van az úgy, hogy kocsmáznak a Katona József Színház színpadán. Elsőre Egressy Zoltán *Portugálja* ugrik be, amely húsz éven át volt a repertoár elnyúlhatetlennek bizonyuló darabja. Emlékezetes az az ír csehó is, amelyben a *Hóhérok* harsány színekkel festett szereplői múltatták az időt. Felrémlik aztán, ahogyan Fekete Ernő és Máté Gábor két fivérként ültek egy presszóban vagy kvázi kocsmában. Bár lehet, hogy ezek a kort és hangulatot jelző kifejezések, mint kocsmá, presszó, resti vagy büfé, mára kimentek a divatból. Pubok meg bárók vannak helyettük.

Az a kép, ahogyan a *Portugálban* Pelsőczy Réka az irgácsi kocsmáros lányaként törölgette a poharakat a pult mögött, meglehet, beleihletett Kocsis Gergely munkájába, amikor megírta, majd megrendezte a *Kedd* című színdarabot. A másik produkció, amely talán közvetve hathatott az alkotói ambícióra, a járvány szülte online bemutató, a *Szavalóverseny*. Abban Háy János költőhősét játszotta Kocsis Gergely; beavatott bennünket az írás dolgozószoba-titkaiba. No de mindegy is, hogyan, miért és merről indult a *Kedd*, a lényeg az, hogy Kocsis Gergely, aki negyedszázada színésze a Katona József Színháznak, most szerzőként és rendezőként mutatkozott be a Kamrában.

Az első, amit a Tóth László és Botka Zoltán tervezte díszletben észrevettem, egy Brooklyn-hidas kép a falon. Lehet különben, hogy nem is Brooklyn-hidas, csak azért néztem rögtön annak, mert szívesebben lennék ott,

mint máshol. De megszemlélve a színpadkép részleteit, le kellett mondanom New Yorkról, hiszen világító felirat jelzi a lámpatesten, hogy a Leányka Sörözőben vagyunk. Külvárosi kocsmának látszik, otthonosnak azok számára, akik otthon vannak benne. A vendégforgalmi tér egybemosódik a raktárral, a fal felé fordított szék támlájára valaki tapasztalatból ráírta: ne vidd el. A színpad hátuljában közepén található a bejárat. A szárnyas ajtó üvegén kívülről felirat, visszafelé olvasható: happy hours 0–24. (Később felkerül fölé az is, hogy „Gyere be”, belülről írva az ajtóra, visszafelé, Kulcs Gyula hadnagy előljáró tiszteletére.)

A bejárat mögött távolabb utcakép sejlik fel. Talán nem fénykép, hanem grafika, vagy legalábbis régi fotográfia. Az a tippem, hogy a Blaha Lujza teret ábrázolja. Mintha a lebontott régi Nemzeti Színház oszlopai közül néznénk rá az EMKE-sarokra. Lóg a falról egy lapostévé, de mi a nézőtérrel nem látjuk, mi megy benne. Valószínűleg háború. Erre utal, hogy alkalomadtán elhangzik a férfiszereplőkhöz intézett kérdés: Voltál katona? A díszlet legmurisabb eleme egy italhűtőszekrény, amely változatosan zúg és bűg, sőt felfedezhető bizonyos rendszer a tetején lévő reklámfelirat működésében. A betűk csak érintésre világítanak, felfénylésük esetén a bűgös hangja is változik. Jóformán úgy lehet játszani rajta, mint valami különleges billentyűs hangszeren vagy hangos fényorgonán.

Dacára terjedelmes leírásomnak, nincs különösebb jelentősége annak,

hogy hol vagyunk, hacsak annyiban nem, hogy „Maradunk itt, vagy egyszer majd továbbmegyünk?”. Annyi biztos, hogy Magyarország ez, és mostanában, hiszen mindenki rosszkedvű, boldogtalan vagy dühös, és senki nem csinál semmit, legszívesebben.

Öten gyűlnek itt össze hőseink. A Pelsőczy Réka játszott a üzletvezetőnő, vagy talán nem is főnök ő, hanem csak személyzet: Babának nevezett pincéernő, pultos. Aztán dr. Árva Géza alkoholista író, Muki becenéven, Fekete Ernő által megszemélyesítve. Egy sötét öltönyös férfitársas – Dankó István és Vizi Dávid –, őket egy kórusból szalajtották, fellépésből érkeztek épp, Kodály-szerű műsorból. Nekik ketten kell kitenniük egy embert, hogy egyáltalán észrevegyék őket. Mint egy modern Bobcsinszkij–Dobcsinszkij-páros, utólag meg sem tudnám mondani, melyiküket hívták Antinak, s melyiküket Bandinak. A legtalányosabb figura a Fullajtár Andrea adta Nó, aki alighanem külföldi. Talán egy szót sem ért abból, amit a többiek hablatyolnak, de tud különös nyelven énekelni és sugárban hányni. A négy helybeli szereplő viszonyának elsősorban múltja van. A legjóhiszeműbb feltételezésünk az, hogy a valamin vagy a mindenben túljutottság állapotában találtuk őket. Ugyanakkor érződik rajtuk az összetartozás. Baba kevés gyengédséggel, fel-felfortyanóan, de felelősen óvja a szesztől Mukit, aki papír vagy írógép nélkül is folyamatosan ír, gondolatokat fogalmaz bravúros körmondatokban. Nem lehet kétségünk, hogy aki ilyeneket mond: „*a negyed korty kávé, amit már a gravitáció sem tudott a csésze pereméig eljuttatni minden felfordítás és ütögetés ellenére sem, már beleszáradt oda le, a kanál hegyét*

kicsit odaragasztva” – az igazi költő. Baba és Muki valahai szerelemféle viszonya úgy lebeg a másik két törzsvendég, Bandi-Anti szeme előtt, mint vágykép, eleve lemondó sóhajjal keretelve.

A színdarabban semmi fontos nem történik. Sőt az is nehezen történik meg, ami nem fontos. Például hogy valaki elmenjen a húsért, valamint a késeshez beadott húsdarálóért, ha már az a terv, hogy kolbászt töltsenek. A bél megvan hozzá, ám nem fog ma töltelék kerülni bele, csak levegő. Béllufi válik belőle végül, konkrétan, nemcsak írói szóelemény gyanánt.

Kocsis Gergely *Keddjének* erénye a fel-felfénylő humora. Nem cinikus ez a humor, de fanyar és csöppet keserű, mint egy koktél, aminek okvetlenül zöld a színe. Különösen jól érvényesül az írófigura pompázatos szózuhatagának megformáltsága Fekete Ernő előadásában. Hozzáadott érték a színész világos szemének párás huncutsága. Emellett van még valami, ami megóvja e soványka művet attól, hogy lehangoló és nyomasztó legyen – amire pedig okot adna a leképezett világ állása. Ez pedig nem más, mint a zenés mivolt. Szereplőink ugyanis dalra fakadnak olykor. Másképpen, mint egy musicalben. Nem csupán a stílusban rejlik a különbség, hanem legfőképpen a dalszövegminőségben. A musicalekben általában olyan borzalmasan laposak és közhelyesek a dalszövegek, hogy prózában minden bizonynyal tűrhetetlennek lennének. Itt azonban legtöbbször karakteres is, szellemes is, amit a szereplők énekelnek. Muki például így vall Babának: „*Te vagy a másik felem, de én egy negyed vagyok. / Hát hogy legyünk komplettek, drágám? / Nézzünk egymásra szépen valahogy.*” Kedvenc soromat Baba

szájából vettem ki, s akár mottója is lehetne ennek a hely- és állapotváltozó előadásnak: „*Hazamennék, de pont onnan jöttem.*” A szám végén Pelsőczy Réka mint wannabe dizőz, magára ereszti a feje fölötti lámpában rejtőző, hullásra készen várakozó konfettihalmot, miközben Fullajtár Andrea szappanbuborékokat fúj rá. Szinte minden szereplőnek jut szám – Vizi Dávidnak és Dankó Istvánnak szép, „Kodály-szerű” is. Elhangzik dal a merésről („*A határ a csillagtalan ég*”) és dal a pisiről („*Zubog a vizelet / Ez a hadüzenet*”), mivel a szereplők által meghirdetett pisiverseny hivatott eldönteni, hogy ki menjen a húsért. Hogy mi történik aztán a vetélkedés jegyében a vécében, amelyet zárnak, és kulcsát a törzsvendégeknek el sem kell kérniük, hanem maguk akasztják le a szögről – arról szerencsére nem kapunk láttató erejű tudósítást.

Jó svádájú írónk, Muki egy helyütt azt mondja: „*Nem tudott a magyar dráma soha igazán a velejébe aktuálisan. Mindig csak elviccelés, vagy a*

kín. A kínos aznapiság.” Ezt a megállapítást nyugodtan vehetjük úgy is, mint a szerző önironikus-önkritikus megjegyzését. Ennek kapcsán eltűnődtem utóbb azon, hogy vajon ez a mű elképzelhető-e máshol, máskor, mások által színpadra állítva. Van-e ebben annyi anyag, annyi velő, hogy valahol, valamikor felkeltse egy rendező vagy igazgató érdeklődését és vágyát a műsorra tűzésre. Nem tudom. Tényleg nem. A lehetőség is benne van a darabban meg az elszalasztott lehetőség is. Talán meg sem állnának ezek a hősök a színpadon, ha nem a Katona kiváló színészei bíbelődtek volna el avval, hogy járó- és életképessé tegyék őket. Másfelől viszont azt is ki gondolta volna, hogy a *Portugál* a magyar színház biztonságos sikerdarabja lesz.

Kedd. A Katona József Színház előadása. Szereplők: Fekete Ernő, Pelsőczy Réka, Vizi Dávid, Dankó István, Fullajtár Andrea. Zene: Mátyássy Szabolcs. Díszlet: Tóth László és Botka Zoltán. Dramaturg: Török Tamara. Író, rendező: Kocsis Gergely.

Méli József

Az emlékeztetés helyszínváltozásai

Tökéletes helyszín lenne a Centrális Galériában megrendezett Auschwitz-kiállítás számára a Magyar Nemzeti Galéria A épülete, de ennek a félmondatnak nincs többé értelme. A Nemzeti Galéria korábbi formájában már alig létezik, az A épületet pedig – a Munkásmozgalmi Múzeum egykori székhelyét – nemrég szétbontották, a falak és a padló tartósi

mészkő borítását kiszedték, hogy a helyiségeket valamikor majd valamilyen (ma még megismerhetetlen) célra átalakítsák. Így változnak az idők, és így alakulnak át az emlékezet és a kultúra helyszínei – tulajdonképpen erről szól részben maga a kiállítás is.

Az auschwitzi koncentrációs tábor helyén létrejött lengyel múzeum az ötvenes évek végén ajánlott fel hely-

színt egy magyar nemzeti kiállítás számára. Az első tárlat 1960-ra készült el; a történeti tablók mellett néhány műalkotást is bemutattak, többek között két túlélő, Lukács Ágnes és Káldor Rózsa egy-egy alkotását. Ebből az anyagból egy nagyobb méretű politikai karikatúra áll most a Centrális Galériában a *Megrendelt emlékezet* kiállítás elején: az ismeretlen alkotó által készített képen a csontvázkezü és vámpírfogú Hitler-szörny nyeli el egyre-másra a haláltáborok felé indított vasúti szerelvényeket, bennük a deportáltak összezsúfolt tömegeivel. A rajz előzménye Simon Wiesenthal egyik 1946-ban publikált rajza, közép-pontjában hasonló motívummal. De a mostani kiállítás elsősorban nem az Auschwitzban rendezett magyar kiállítások történetét mutatja be – ezt tulajdonképpen már megtette a 2004-ben ugyanígy az OSA Archivum által rendezett *Auschwitz 1945–1989. Rekonstrukció* című tárlat –, s nem is a különböző képi motívumok eredetét elemzi; a fókuszban az 1965-ben rendezett második magyar kiállítás képzőművészeti anyaga áll. Egy olyan anyag, amelyre most már évtizedek óta a feledés homálya borult.

A *Megrendelt emlékezet* kiállításon bemutatott festmények és szobrok összegyűjtése nem volt egyszerű feladat a kurátor, Véri Dániel számára, leginkább azért nem, mert az egykor az auschwitzi múzeumba készült magyar művek a múzeumi rendszer egy korábbi szétzilálódása idején címkék és adatok nélkül kerültek különböző intézményekbe, főként a Szombathelyi Képtárba. Mint a gondos kutatómunka nyomán kiderült, 1965-ben olyan művészeket kértek fel egy rep-

rezentatív állami projekt keretében az adott témához rendelhető alkotások elkészítésére, akiket később a művészettörténet csaknem kivétel nélkül a hivatalos művészet kategóriájába sorolt. A hatvanas évek közepén Hincz Gyula, Kass János, Kondor Béla, Péri József, Konecsni György, Somogyi József, Konfár Gyula, Szász Endre, Varga Imre, Martsa István valamennyien komoly és rendszeres megbízásokhoz jutottak, nevüket akkor sokkal szélesebb közönség ismerhette, mint ma bármely magyar művészt. Az 1965-ben megbízásra készített műveik különböző színvonalúak; az alkotók különböző művészi eszközöket alkalmaztak. A mostani kiállítás – amellet, hogy valódi felfedezést jelent a művek eredeti kontextusának megtalálása és rekonstrukciója – tehát a hivatalos és nem hivatalos határvonalának újraértékelésétől a művészi eszközök elemzéséig számos megközelítésmódot tesz lehetővé a néző számára.

A tárlat többek között rávilágít a hatvanas évekbeli magyar emlékezetpolitika intézményes hátterére, a Művelődésügyi Minisztérium, a Legújabbkori Történeti Múzeum vagy a Képző- és Iparművészeti Lektorátus szerepére, illetve mindezen keresztül arra is, hogy a képzőművészeti alkotások milyen funkciót töltek be az összképben. Horn Emil, a kiállítás koordinátora 1965-ben a Legújabbkori Múzeumi Közleményekben összefoglalta a koncepció kialakításának előzményeit. Az eredeti terv szerint egy szárazabb, „önmagukért beszélő” dokumentumokra épülő bemutató készült volna, ezzel szemben állt egy „hatáskeresésre” koncentráló koncepció, az érzelmekre ható installációval. Végül egyik

mellett sem döntöttek, hanem – valószínűleg jócskán kifutva az időből – a két elképzelés keverékét valósították meg; ehhez rendelték meg négy (!) hónappal a megnyitó előtt a kiválasztott művészekről az újonnan elkészítendő alkotásokat. A szervezők ebből kifolyólag is biztosra akartak menni, és a kijelölt történelmi témaegységeket – *Tanácsköztársaság és Horthy-korszak; Fasizmus Magyarországon; Auschwitz lágere és Nyilasterror, ellenállás, felszabadulás* – ábécésorrendben (!) osztották el négy művész, Hincz Gyula, Kass János, Kondor Béla és Szász Endre között.

A kiállítás egészét összefoglalva, a tárlat 1979-es megújítása idején így fogalmaztak az immár a Munkásmozgalmi Múzeum által jegyzett *Közleményekben*: „A kiállítás történelmileg hű, teljes és sokoldalú képet igyekezett nyújtani a magyar történelem 1919 és 1945 közötti korszakáról, felvázolta az ellenforradalmi rendszer gazdasági-társadalmi alapjainak, ideológiájának legfőbb vonásait, felsorakoztatta azokat a döntő bel- és külpolitikai eseményeket, melyek hazánknak a második világháborúban betöltött gyászos szerepéhez vezettek. Részletesen ábrázolta a munkásosztály, az antifasiszta, demokratikus erők küzdelmét, az ellenállási mozgalmat.” A két világháború közötti korszak Magyarországra tehát különös hangsúlyt helyezett a tárlat, s ez tükröződött a műalkotások programjában is. Az emlékezetpolitikai cél valószínűleg kettős volt: egyrészt a szocialista berendezkedésű Magyarország távolságát próbálta meg érzékeltetni az elkövetett bűnöktől, másrészt viszont – akármennyire is a régi rendszer bűneit kiemelve – mégis a magyar felelősségre mutatott rá.

Hincz Gyula *Horthy uralomra jutása (A reakció lovasa)* című képe valóban a korszak hivatalos ideológiai elvárásaihoz igazodik, miközben számos motívumában a harmincas évek Picasso-műveit idézi. Kass János művei közül kiemelkedik az *Újvidéki vérengzés*, amelyben a művész mintha különböző absztrakt és figuratív emlékműveket igyekezett volna egymás mellé komponálni. A nézetek zűrzavara ellenére egykor valóban erős hatást érhetett el a mű, egy évvel Kovács András *Hideg napok* című filmjének bemutatója előtt (és egy évvel az alapjául szolgáló Cseres Tibor-regény megjelenése után). Szász Endre fekete-fehér képciklusa, amelynek középpontjában a nyilasterror áll, szintén a hatáskeltésre épített. Kondor Béla művei, ahogy ez a kiállításban is jól kirajzolódik, művészi jelentőségüket tekintve és a holokauszt szoros tematikus fókuszával is kiemelkednek az Auschwitzban bemutatott magyar alkotások közül. Ami mégis közös ezekben a művekben, az a grafikai megközelítés. Hiszen a négy művészt – s mellettük Konecsni Györgyöt és Konfár Gyulát – mint kiemelkedő jelentőségű grafikusművészeket kérték fel a munkára. Olyan alkotókként, akik a festőkhöz képest könnyebben tudnak idomulni egy megadott, megrendelt témához; a megbízók valóban bíztak bennük – elsősorban mint illusztrátorokban.

A művészi szabadság kérdése áll tulajdonképpen a kiállítás fizikai és szellemi középpontjában. A Centrális Galéria nagy termének közepén mint egy nagy kirakós úgy helyezkedik el Konecsni György zománclapokból álló (majdnem hiánytalanul megmaradt) pannója, a *Felszabadulás*

(*Férfi és nő gyerekekkel és békegalambal*). A kurátori kommentár szerint Konecsni művében a háttér csurgatott vonalaiban, foltjaiban, festékek-ből rétegzett felületein kirajzolódó absztrakt kísérlet – amely 1965-ben hivatalosan még alig billent át a tolerálhatóság vonalán – kerül előtérbe a figuratív programmal szemben. Mégis úgy vélem, hogy Konecsni művészetében ugyanúgy, ahogy számos más (később hivatalosnak nevezett) magyar alkotó esetében 1965-ben a figurativitás és az absztrakció közti határvonal már messze nem volt olyan éles, mint akár két vagy három évvel korábban. Az alkotók már nem éreztek ellentmondást a korábban antagonisztikus ellenpontokként érzékelt megközelítésmódok között; a két pólus közti egyensúly megtalálásának szándéka egyre többször került elő a nyilatkozataikban is. Ez a konvergencia gondolatára alapuló szemlélet 1965 táján talán éppen Konecsni műveiben érhető tetten a leginkább. Elég, ha csak az ebből az időszakból a Magyar Nemzeti Galériában őrzött művein végigtekintünk: a *Maszkok* vagy a *Groteszk önarckép*, az *Angyal* vagy a *Konstrukció* sorozat mind hasonló művészi elképzelésekről tanúskodik. Ebből a szempontból a *Felszabadulás* csak annyiban meglepő, amennyiben hivatalos, reprezentatív megbízásról van szó. (Különösen érdekes lenne továbbszóni a kiállításon felvetett gondolatot a külföldi – és ezen belül az absztrakciót korábban is engedélyező lengyel – megjelenés összefüggésében.)

A kiállítás címe, a *Megrendelt emlékezet* talán kicsit el is homályosítja, mennyire sokféle értelmezési lehetőséget kínál a tárlat. Hiszen elsősorban nem a megrendelésről van szó,

hanem sokkal általánosabban azokról a szabadságfokokról, amelyek valaha a művészek rendelkezésére álltak. A művész szabadságának kérdése persze nagyon más hangnemben vetődik fel a mintegy függetlékként megjelenített Jovánovics-emlékmű esetében. Az, hogy a roma holokauszt témája kimaradt a hatvanas években rendezett auschwitz magyar kiállítások programjából, önmagában még nem feltétlenül indokolná, hogy a kurátor végül Jovánovics György 1974-es, meg nem valósult absztrakt emlékmű-tervét is beemelje a tárlatba. Maga a tartalom, az alkotóval készített megrázó interjú, és mellette a törékeny gipszmacett azonban bőséges alapot ad a bemutatásra. Sőt. Míg az 1965-ös kiállításra, az auschwitz bemutatásra készült művekből valójában hiányzik az áldozatok plasztikus felmutatása, addig egy absztrakt mű terve s mellette az egykor a tömegsír-ból megmenekült cigány asszony-nyal való találkozás bizarr története az egész kiállításnak még inkább a tátongó mélység dimenzióját kölcsönzi. Ennél a múnél válik igazán érzékelhetővé, hogy az emlékeztetés helyszíne – ebben az esetben pusztán egy belvárosi kiállítótér sarka, benne egy képernyővel és egy fejhallgatóval – nem feltétlenül befolyásolja a későn született nézőkre kifejtett hatás erejét.

Zöld berkekben jártam

A szeptemberi nyár a globális felmelegedés riasztó számainak ismeretében nem váratlan jelenség, inkább csak a mértéke meglepő, akármilyen kellemes kertés házba települteként még mindig nap táplálta meleg vízben zuhanyozni sütékézés közben. A belvárosi fejleményeken mindazonáltal felkaptam a fejem; minthogy elképedtem a változáson. Több mint harminc évig éltem a Lipótvárosban; szavazópolgárként továbbra is ottani lakosnak számítok; van tehát némi tapasztalatom (közel)múlt és jelen állapotának összehasonlításához. Márpedig azt konstatálhatjuk, örömmel és/vagy meglepődve, ki-ki alkata szerint, hogy az egy hónapos nyári útzár augusztus közepi feloldását követően változatlanul, azaz még most (október elején) is tele néppel a pesti alsó rakpart. Hiába indult újra ezen az észak–déli autópályának csúfolt kétszer egy sávon a forgalom, halad türelmesen battyogva a végtelen és megszakítatlan gépkocsioszlop. Nem csak a Vigadóval szemközt újonnan berendezett Jane Haining rakpart zsibong a jókora színes utcabútorok és árnyas virágládák közé idén odatelepített homokozó (és sok más apróság) vonzerejének köszönhetően; a 2-es villamos alatt megnyitott viadukt alagsori kiállításainak látogatóiról most hadd ne szóljak. Elképesztően sokan vannak a Lánchíd és az Országház között az Antall József rakparton is; mintha nem egy kétmillió nagyváros közepén volnánk, hanem valahol a budai

hegyekben. E többihez képest viszonylag dúsan fásított és a felszíni gyökerektől hepehupásan homokos szakaszt még bokros sövényvel is körítették. Egyáltalán nem látszik irreálisnak a Valyo (Város és Folyó) Egyesületnek egy évtizede merő ábrándnak ható elképzelése, hogy a dunai partból itt lakónak és ide látogatónak egyaránt üde rakpark váljon. Ahol a nyári forráság idején akár fürödni is lehet az ipari szennyvezetékektől immár érzékelhetően tisztuló folyóban. El ne felejtjük: nem túl régen – száz éve – még kilenc fauszoda működött a vízben.

Lipótvárosi renegátként ugyanakkor egy hasonló és nem kevésbé figyelemre méltó másik élményemről is szót kell ejtenem: július végén ugyanis befejeződött a szomszédos, a rakpartot a Kiskörúttal összekötő Arany János utca, a negyed keletnyugati fő tengelyének két éven át tartó megújítása. A fejleményt megtevesztő volna úgy értékelnünk, hogy nem tudja a jobb kéz, mit csinál a bal. Nevezetesen: miközben a Duna-part megszabadulni látszik a járművektől, itt épp ellenkezőleg, szabad jelzést kaptak az autósok, azaz vége a lezárások bosszantó korszakának. Holott az csupán ideiglenes és részleges váltás, ezzel szemben az új közlekedési rend állandó és jelentős korlátozás: a gépkocsik forgalmát több szakaszon váltakozó irányba tereli, a sebességüket egyszersmind harminc kilométerben maximálja. Betartatásában fekvőrendőrök segídeknek. A fő cél itt is ugyanaz: a

gyalogosok és a kerékpárosok preferálása. A járdák szélesebbek lettek, olykor csak néhány arasszal, bizonyos részeken akár három méterrel, a peremük is jelentősen csökkent, biciklivel meg végig szabad mind a két irány. Az utca két oldalán valóságos fasor fogadja a járókelőt: a nem egészen húsz régi példányhoz közel száz újat telepítettek ezen a hatszázhuszonöt méteren. Az eső befogadásáról faveremrácsok gondoskodnak, négy-négy parkolásgátló oszlop védelmezi őket. Emellett talajvízkúttal kombinált tárolóciszternát alakítottak ki, hogy legyen miből táplálkozniuk száraz időjárás esetén az automatikus öntözőberendezéseknek. A mintegy harminc, újonnan létesített növénykazetta hatványozottan javítja a levegő minőségét, hiszen a korábbinál kevesebb autó található magának itt helyet. Még a buszmegálló is kiszöldült – igaz, ez már a tizenharmadik. Tetszik a köztéri acél ivókút is – s nem pusztán a mélytányérral záruló henger telitalátos formájáért. Nemkülönb a hulladék- és kutyapiszokgyűjtő edény: végre valahára nem hupikék műanyag zacskó kandikál ki belőle, ami miatt a korábbiakat kifogásoltuk, mert horganyzott lemezből készült hozzá az ürítésükre szolgáló tartály. A bicikliseket félszáz kerékpártároló támogatja. Itt-ott a kandelábereket is kipótolták, aminek aligha csak a környékbeliek örülhetnek: a szinte egymás mellé települt kiülős falatozók, bisztrók és kávézók tulajdonosai és vendégei ugyancsak jól jártak vele. Adekvát ez a karakteresen körvonalazódó vendéglátó funkció a világörökség részét képező elegáns városrészben, ahol ugyanilyen képet mutat az Október 6. és a

Hercegprímás utca is. Csak nehogy a lakók nyugodt éjszakáit veszélyeztető bulinegyed legyen belőle, mint a hatodik kerületben.

A projekt költségéről nem közöl adatot az internet, noha vélhetően jelentős összegről van szó, minthogy a teljes útburkolat mellett a járdák kövezetét is felújították. Ami már csak azért is figyelemre méltó körülmény, mivel a zöldprogramok nálunk nem élveznek tudatosan felvállalt és kellő pénzzel nyomatékosított kormányzati támogatást. A jelek szerint azonban akadnak kivételek. Hiszen a Belváros-Lipótváros képviselő-testületében már jó ideje a Fidesz–KDNP-pártszövetség alkotja a többséget, élén Rogán Antal amolyan kijelölt utódával. Tevékenységük hatóerejéről leglátványosabban a Podmaniczky tér rekonstrukciója szól, az Arany János utcai metrólejáró környéke valóságos ligetté avanzsált a trolibusz-végállomás felszámolásával. Szintügy szépen sikerült a Hild (valójában játszó) tér átépítése. Régebbi jó példa a Bazilika környékének rendbetétele, a Hercegprímás és az Október 6. utcai fasor. Holott nem minden önkormányzat büszkélkedhet környezettudatos fejlesztésekkel; a többség éppenséggel súlyos pénzügyi nehézségekkel küzd, sok településnek még a mindennapi működtetés és alapvető feltételeinek biztosítása is gondot jelent. Mindazonáltal a zöldügy korántsem teljesen reménytelen, mert a fenntartható jövő jelenre vonatkozó tennivalóira a széles közvélemény ma már sokkal fogékonyabb, mint a hivatalos politika. Kész is tenni az érvényesüléséért, olykor nem keveset. Gyakran éppen a lakossággal szoros kapcsolatot tar-

tó helyi testületek tagjaival összefogva, szemben a parlamentben szavazó képviselők nem elhanyagolható hányadával. E biztató jelek között mindenekelőtt két civil mozgalomról kell beszámolnunk.

A Valyóról már tettünk említést; célja a folyó és a városlakók kapcsolatának megerősítése, elsősorban a Duna-part aktív és közösségi újrahasznosításával. Megerősödésében szerepet játszott az a késhegyig menő terméketlen vita a városvezetés és a környezetvédők között, amely még a tízes évek elején zajlott a Római-part körül a csillaghegyi körzet több tízezer lakosának otthonát előntéssel fenyegető áradások kezeléséről. Az egyesület vezetőjéről, Tömör Miklósról csak annyit árul el az internet, hogy „[k]ocsmáros is lehetne, mert sört is tud csapolni, de ő a város gondnok titulus mellett döntött”. A tagság létszámáról és mindennapi munkájáról sem rendelkezünk sok információval azon túl, hogy a Kosztolányi téren van az irodájuk. Leginkább akcióikról számolhatunk be; az elsőt 2011-ben rendezték Dunatanösvény címen, objektumokat és installációkat mutattak be a Lánchíd tövében. Hasonlók sorát követően került sor 2017-ben a nagy feltűnést keltő Szabihíd projektre, amely mintegy folytatása a környező építkezések miatt átmenetileg lezárt Szabadság hídon az Y generáció spontán bulisorozatának és a Freespace (Szabadtér) jegyében rendezett nemzetközi velencei építészeti biennálé erre reflektáló magyar kiállításának. Így aztán a még Tarlós István vezette főváros sem zárkózhatott el azon javaslatuk elől, hogy Rak-Park címen a tízes évek közepén nyílt öt-

letpályázatot hirdessenek, amelyen egy 2009-ben alakult iroda, a Korzó Tervezési Stúdió diadalmaskodott, olyan rangos kollégákat megelőzve, mint Erick van Egeraat vagy a Finta Stúdió. A tiszteletdíjakat kiosztották, a nyertes tovább dolgozott a rakpart három fő szakaszának differenciált voltában is átfogó naturalizálásán, miként a később publikált látványtervek mutatják. Az illetékesek azonban nem vették komolyan a projektet, fel sem vetődött a megvalósítása. Egy szép napon ugyanis a fentiekkel mit sem törődve szemléletében alapjaiban különböző kormányrendelettel álltak elő. „Lefedhetik a pesti alsó rakpartot” – adta hírül az *Építészfórum* 2019. június 6-i közleménye.

Nincs nyoma annak, hogy Bojár Iván figyelemmel kísérte volna a fenti történéseket, noha szavai szerint korábban zöld urbanisztikai kérdésekkel foglalkozott, és egy várostervezési koncepcióval is előállt. Ami azért (volna) meglepő, mert az ismert építészettörténész (amúgy diplomás művészettörténész) egy hónappal később, vagyis lényegében ugyanekkor a 10 millió fa alapítvány létesítésével igencsak rokon természetű ökológiai vállalkozásba fogott. Aligha függetlenül persze a lehangoló magyarországi közállapottoktól, amelyek nagyon nem kedveznek ahhoz, hogy a bennünket éltető természet igényei a kívánatos módon érvényesülhessenek unokáink érdekében. „Egy meleg nyári napon – 2019. július 6-án – írtam egy posztot a Facebookra, hogy szeretnék ültetni Magyarországon 10 millió fát. Erre olyan sokan írtak kommentet, hogy kénytelen voltam létrehozni ezt a szervezetet” – idézi fel egy in-

terjében az ötletgazda a százhatvan tagozatával ma már számos vidéki településre kiterjeszkedő és országos hatókörű civil kezdeményezés fogantatását. Jelentőségét pedig imponáló számok szemléltetik: az első szezonban mintegy harmincötezer fát és háromezer-ötszáz cserjét ültettek, jelenleg kétszázötvenezer fánál és negyvenötezer cserjénél tartanak. Csak Budapesten ötvenezer fát telepítettek, többek között a kilencedik, a tizenhetedik és a huszonkettedik kerületben; nem akármilyen nagyságrend ez, az Arany János utca száz példányával összevetve, még akkor is, ha a tízmilliótól egyelőre messze vagyunk. Magyarozatként annyi kívánczok hozzá: nem egyszerűen mozgósítás a feladat, lelkes aktivisták ebben a fontos témában viszonylag könnyen akadnak, amikor szép az idő és kellemes a társaság. Jóval összetettebb és már kevésbé látványos az, ami a kollektív ültetést megelőzi és követi: szabad és alkalmas terület(ek)et kell találni, ami egyre nehezebb, főleg Budapesten, aztán pénzt szerezni növényekért és cserjék vásárlására. A szerszámokról és a hozzáértő szakemberekről, kitartó drukkerként majd több éven át tartó gondozásukról (főként az öntözésükről) sem feledkezhetünk meg.

Mint a két civil mozgalom sikere mutatja, vannak fontos közügyek, amelyek függetlenek (vagy alig függnek) politikai nézeteinktől. A legkülönbözőbb pártállású emberek foghatnak össze Budapest élhetővé tétele, a Duna birtokba vétele vagy éppen a természet (benne az erdők és a fák) megmentése/gyarapítása érdekében. Annál is könnyebben, mert 2019 őztől Karácsony Gergely kifejezetten ilyen témákra össz-

pontosító politikusként áll a főváros élén; szavai szerint a Duna Budapest főutcája. Annak idején személyesen állt ki a ligetvédők akciója mellett 2016 őszén, majd mondott nemet megválasztását követően a főváros nevében a Liget-projekt el nem kezdett beruházásaira. Számára szóba sem jöhetett tehát az az eszement felvetés, amelynek értelmében a budai panorámát is megcsúfító hatalmas tető borult volna a Duna fölé a Vigadó téri hajóállomásnál. A főváros nem is a fent nevesített két, hanem húsz civil egyesület véleményének ismeretében munkálkodik az Újjáéledő rakpart 2030 program megvalósításán. Azért ilyen távlatos a cél, mert a nem feltétlenül pártsemleges kormányzati intézkedések pénzügyi konzekvenciái következtében egyelőre csupán kisebb akciókra vállalkozhat. Így került sor 2021 őszén a Margit hídnál harmincnégy, három méter törzsmagasságú kocsányos tölgy elhelyezésére. Az nagyon optimista vízió, akármilyen szép is, hogy hamarosan árnyas fák között korzózhatunk a rakparton – miként egy tavalyi sajtóközleményben olvashattuk. A jelen továbbra is az acsarkodásé. A *Ripost* a gyomok fővárosának mondja Budapestet, gaz-„szépségversennyel” riogatva olvasóit. A *Metropol* a közterületek elhanyagolását hányja az önkormányzat szemére a méhlegelők ürügyén készített tendenciózus fényképekkel. A múlt nyáron ennél is konkrétabb vádak kaptak nyilvánosságot a Podmaniczky és a Vörösmarty tér kapcsán: „A két V. kerületi tér fővárosi fenntartású, Karácsony Gergely azonban felelőtlen, gondatlan gazdájuk: évek óta elhanyagoltság, kiégett fű, piszok és szemét jellemezte

a népszerű köztereket, pedig ezek impozáns részei lehetnének a Belvárosnak, Budapestnek.” Talán valóban kritikus állapotok uralkodtak a helyszíneken, nem tudom. Arra viszont jól emlékszem, hogy a tavalyi pusztító aszály idején hiába öntöztem folyamatosan a kertünket, fűnek nyoma sem maradt. Maradnék ezért ebben a látszólag politikamentes témában a mentalitásnál. Szerintem olyan ügy ez, amelyben a segítségnyújtás és az összefogás lett volna célravezető, csak hogy nagyon más következett. A döntéshozók gon-

doltak egy nagyot, és államosították a tereket – két másik közterülettel együtt. Feltételezhető okainak taglalásába nem bocsátkoznék, kívül esik a művészetkritika illetékességén. Csupán annyit jegyeznek meg: az történt, amihez már hozzászoktunk az elmúlt évtizedben.

A Rakpart '23 akció és az Arany János utca megújítása apropóján

Vásárhelyi Mária

Kőbunkó fiatalok

126

Van abban valami lélegzetelállítóan pofátlan és gátlástalan, amikor a nyolc osztályt végzett gázszerelőből az ország leggazdagabb oligarchájává kinevezett Mészáros Lőrinc nevével fémjelzett televíziós csatorna arról forgat sorozatot, hogy hogyan élnek Magyarországon a felső tízezerbe belepottyant fiatalok.

Már azt sem értettem soha, hogy vajon az a több millió szegény ember, akinek egyetlen szórakozása a televíziózás, miért nézi olyan élvezettel a különböző főzőműsorokat, ahol olyan ételeket készítenek az önjelölt szakácsok, amilyeneket ők soha életükben nemhogy megkóstolni, de közelről látni sem fognak, és amelyeknek már az alapanyagai olyan méregdrágák, hogy a havi jövedelmükből egyetlen ilyen vacsorát sem tudnának kigazdálkodni. Mégis az a helyzet, hogy a kereskedelmi

televíziók nem tudják abbahagyni a főzőműsorok gyártását, mert a főműsoridő után ezekkel több nézőt tudnak a képernyő elé ültetni, mint bármilyen más kínálattal. A néző pedig ott ül, és még azt sem gondolhatom, hogy nagyokat nyel és csorog a nyála, mivel fogalma sincs, hogy milyen ízük van az alapanyagoknak, amelyeket a „nouvelle cuisine” által megihletve az amatőr szakácsok elkészítenek. És feltételezem, hogy ezek a nézők nagyjából ugyanazok, akik legalább ilyen örömmel nézik Orbán Viktort a kolbásztöltő versenyen vagy Németh Szilárdot, amint körmös-nyúljas pacalt reggelizik. Álmodik a nyomor.

A főzőműsor azonban intellektuális és esztétikai oázis a TV2-n szeptemberben indult *Kőgazdag fiatalok* című trash-reality sorozathoz képest. Mert ez valóban szó szerint

szemét. Annak is a legalja. Az, ami összegyűlik a szemetesvödör alján, ahova már csak öklendezve, minden erőnket összeszedve tudunk benyúlni, ha az arany karikagyűrűnk beleesik.

A *Kőgazdag fiatalok* éppen úgy licencműsor, mint a kereskedelmi televíziók szórakoztató sorozatainak 90 százaléka. Már az „anyasorozat”, a *Rich Kids of Beverly Hills* is meglehetősen ellenszenves műanyag-gagyi, a magyarosított változat azonban még ebből is a lehető legrosszabbat hozza ki. Ars poeticája szerint a sorozat célja az, hogy a néző betekintést nyerjen a leggazdagabb fiatalok életébe, és megtudja, hogyan élnek, mit „gondolnak” a világról és önmagukról azok, akik nyilvánvalóan egész életükben egy keresztfát nem raktak odébb azért, hogy ilyen privilegizált helyzetbe kerüljenek. Egyszerűen belepottyanak a látszólag elképesztő jólétbe, és a gazdagság az egyetlen identitásképző az életükben. Nem érdekli őket más, mint a pénz, a luxus, a szex és a buli, ezekről folytatnak végeláthatatlanul ostoba és unalmas beszélgetéseket.

De a helyzet még ennél is rosszabb! A sorozatban ugyanis természetesen nem valódi gazdagok szerepelnek, hanem csóró fiatalok, akiket a szerkesztők kevésbé menő influenszerek, TikTok- és Instagram-„sztárok” közül válogattak ki, akiknek valójában éppen úgy fogalmuk sincs arról, hogy hogyan élnek a kőgazdag fiatalok, ahogyan a nézőknek sincs. Tetőtől talpig szétbotkorszolt, agyonműtött, szilikonnal kitömött mellű nők és edzőtermekben felszaporított izmú, agyontetovált, kockahasú férfiak, akik egy kis pénzt keresni jöttek a műsorba.

Már az eredeti amerikai sorozatban sem sikerül az illúziókeltés, miszerint itt bepillantást nyerhet a néző a felső tízezer életmódjába, a magyar változatnak azonban minden képkockájáról ordít a mesterkéltség és a hazugság. Nem csak az olcsó ékszerek, a mú Louis Vuitton táskák, a közönséges öltözködés és a lakótelepinél alig igényesebb milió, hanem a beszédmód, a kőgazdagok elbeszélt álmai, vágyai és szokásai is kétségbeejtően alulmúlják egy kisvárosi, Kádár-kockában élő, gazdagságra vágyó fiatal elképzeléseit a luxúseletmódról.

Nem létező figurák, nem létező mondatok és párbeszéddek, nem létező élethelyzetek. „Végre meg tudom mutatni, hogyan élek. A napjaimat kondi, szoli, fodrász, vásárlás, étterembe járás tölti ki. Utazni is szeretek és mindig van hölgytársaságom. A lányok maguktól jelentkeznek, én pedig kiválasztom a legmegfelelőbbet, akinek állom mindenét, neki csak jönnie kell és szórakoztatnia. Fiatal vagyok a kötöttségekhez” – mondja a kigyúrt testű PSG Oli, akinek minden mondat megformálása komoly erőfeszítést jelent, és érteni ezek közül még így is csak minden harmadikat lehet. „Ágoston Filip”, a nyafogó rendezvényszervező öltönyt 15-20 ezer euróért, táskát 10 ezerért vesz. Utazni általában magángépen utazik, mert nem szeret a néppel vegyülni, mert ami másnak luxus, az neki hétköznapi. „Metta” nem szeret és nem is akar dolgozni. Az anyja is egy húsz évvel idősebb, gazdag palihoz ment hozzá, neki is ez az életcélja. Az ötvenes korosztálytól felfelé nézelődik, és elvárja, hogy a választottja legyen gazdagabb nála. „Alexandra” vágyai ennél is nagy-

ratörőbbek. Mindössze 26 éves, de ő akár egy nyolcvanas férfihöz is feleségül menne, ha megfelelő luxust biztosít számára. És akkor történik valami olyasmi, amitől még a leg-rutinosabb sorozatrajongónak is eláll a lélegzete: színpa lép Schmuck Andor, a politikai kalandor, aki az ugyancsak „kőgazdag” Metta szerint *„Igazi úriember! Virágcsokorral várt engem, odasegített az asztalhoz, jó volt a kisugárzása, egyből kedves volt, illatos”*.

A gazdag nő prostituált, akit a gazdag férfi megvásárol. Pénzért adnak-vesznek szexet, „szerelmet”. A TV2 visszarepít a 19. századba, ahol a nő adásvétel tárgya, használati tárgy a dagadó pénztárcájú, ostoba férfi számára. Nem kell ahhoz dühödt feministának lenni, hogy mindettől kiforduljon az ember gyomra.

Ez a sorozat Amerikában is vizsztatásító és együgyű, nálunk azonban részben a társadalmi környezet, részben az áthallások miatt, a kontroll nélküli ostobaság, igénytelenség, ízléstelenség és hazugság örök mementója.

Mert bár nem szeretnék a szociális demagógia csapdájába besétálni, de azért ahhoz mégiscsak nagymértékű kontrollvesztésre van szükség, hogy egy olyan országban, amely éppen 21. századi történetének legmélyebb válságát éli át, ahol a jövedelmek hónapról hónapra veszítenek reálértékükből, és a lakosság egyharmada folyamatos nélkülözésben él, ott a tömegfogyasztásra szánt televízióban az álszupergazdagok álszereplőinek állluxusáról forgatnak sorozatot. De súlyos kontrollvesztésről tanúskodik az is, hogy a sorozat szereplőinek életvitele – minden álságosság ellenére – megtévesztésig hasonlít a

NER-oligarchák gyermekeinek életfelfogására. Akárha a Porsche-gyűjtő, New Yorkban luxusapartmant vásárló ifjabb Matolcsy, a luxus-szállodákat gyűjtő miniszterelnöki vőre, a divatiparba és a turizmusba önmagát közpénzezen bevásárló Orbán Ráhelra vagy a csatorna névleges tulajdonosának feleségére, a 16 millió forintos táskával jachtozó Várkonyi Andreára gondolunk.

Tisztában vagyok azzal, hogy a kereskedelmi televíziók legfontosabb feladata a profittermelés. Azért készítenek műsorokat, hogy helyet csináljanak a reklámoknak. Tudom, hogy nem kérhető számon ezeken az értékteremtés, ismeretátadás, sajnos még a színvonalas szórakoztatás sem. De azért nem kell lemenni kutyába! Mert a színvonalas szórakoztatás és a brutális hazugság és dilettantizmus között is széles ösvény húzódik. A TV2-nek ezzel a sorozattal sikerült az ösvény legszélén is túllépnie.

És mindehhez boldogan tapsikol a KESMA-birodalom összes orgánuma. Mert az egyébként a tekintetét az égre emelő, mélyen nemzeti és keresztény elkötelezettségű kormány média feladata most ennek a legócskább bulvár trashnek a reklámozása. Nem baj, hogy csupa naplopó, semmirekellő, ostoba, szexista, leginkább a NER-elit fiataljainak szerepfelfogására hasonlító életfilozófiát próbál elképesztően tehetségtelenül népszerűsíteni. „The business must go on”, avagy a pénznek nincs szaga.